

Zusammenfassung

Im Jahr 1919 begann die Regelung mit den Ferienkindern, wo Kinder aus Südschleswig ihre Schulferien bei dänischen Familien verbringen konnten.

In diesem Artikel wird über Ferienkinder berichtet, die im Zeitraum 1949-1974 aus Südschleswig nach Dänemark kamen. Im Jahr 2016 machte ich eine Befragung, die das Erlebnis der Ferienkinder und die Bedeutung ihres Aufenthaltes auf längere und kürzere Sicht untersuchen sollte. Dieser Artikel nimmt in der Untersuchung seinen Ausgangspunkt.

Die Ferienkinder gehörten der dänischen Minderheit in Südschleswig an, sie besuchten alle die dänische Schule und den dänischen Kindergarten. Die Ferienreisen nach Dänemark waren für sie ein Erlebnis fürs Leben mit sprachlichen Gewinnen und mit einer neuen Familie nördlich der Grenze. Viele der Ferienkinder wohnten bei ihren dänischen Wirtsfamilien mehrere Jahre nacheinander. Nachdem sie die Schule verlassen hatten, besuchten sie selbst die Ferienfamilien und bei vielen von ihnen wurde die Verbindung mit Besuchen und Telefonaten aufrecht erhalten.

Die Gründe für einen Ferienaufenthalt in den 1940'er und 1950'er Jahren unterschieden sich von denen der 1960'er und 1970'er. Die Ferienkinder der ersten Periode reisten nach Dänemark, u.a. weil sie nach dem Zweiten Weltkrieg unterernährt waren und gutes Essen und Fürsorge benötigten. Die Kinder im späteren Zeitraum reisten, weil es für die Familie zur Tradition geworden war und um ihre sprachlichen Fähigkeiten zu verbessern. Gemeinsam für alle war es, einen Teil dänischer Mentalität mit sich nach Hause zu nehmen und einen Einblick in das Familienleben der Dänen zu bekommen.

Anmeldelser

Bramming, Torben: Rantzau. Den hellige kriger
Kristelig Dagblads Forlag, Viborg 2016, 290 s.

Når man ser bort fra fyrsternes rækker, er adelsmanden Johann Rantzau til Breitenburg den mest betydelige slesvig-holstenske personlighed på reformationstiden. Først sikrede han Frederik 1.s kongemagt, da han slog Christian 2.s tro mand, Søren Nordby, på slagmarken i Skåne i 1525. Dernæst vandt han Grevens Fejde 1534-1536 og banede dermed vejen for indsættelsen af Christian 3. som konge af Danmark. Endelig stod han i spidsen for de slesvig-holstenske hertugers erobring af bonderepublikken Ditmarsken i 1559. Blandt disse hertuger var den danske kong Frederik 2. Johann Rantzau var således en suveræn feltherre og en kongemager uden lige i Danmarkshistorien. Derudover grundlagde han et dynasti, der i de følgende ca. to århundreder blev Slesvig-Holstens førende adelsslægt, ja den blev sågar ophøjet til fyrsteværdighed.

Der har manglet en biografi om Johann Rantzau, og det var derfor med stor spænding og nysgerrighed, at denne anmelder modtog bogen: Får vi nu endelig den samlede historiske analyse af Johann Rantzaus levned, der på grundlag af det samlede bevarede kildemateriale giver en kvalificeret skildring af hans liv og politiske karriere? Desværre nej. Torben Bramming skriver gennemgående godt og engageret, men han kommer aldrig i dybden med sin hovedperson. Vi hører alt for meget om generelle emner i tiden (såsom lejesoldater, kongerne Christian 2. og Christian 3. og reformationen) og alt for lidt om Johann Rantzau. Forfatteren har simpelthen ikke det tilstrækkelige kendskab til Hertugdømmernes historie i almindelighed og et i denne sammenhæng uomgængeligt fænomen som det slesvig-holstenske ridderskab i særdeleshed. Skimmer man litteraturlisten, ser man også hurtigt, at der mangler væsentlige værker. Eksempelvis burde Bramming have orienteret sig i Kai Fuhrmanns værk om det slesvig-holstenske ridderskab og de relevante sider i bind 1 af "den nye" *Sønderjyllands Historie* fra 2008. I al beskedenhed kunne et kig i min egen bog *Fyrste og folk. Hertug Hans den Ældres fyrstestat i 1500-tallets Slesvig-Holsten*, Flensborg 2010, også have afværget en række misforståelser.

Den manglende viden fører til adskillige helt banale fejl. Her skal blot nævnes et par af de mest iøjnefaldende. På side 220 får vi at vide, at Johann Rantzaus søn, Henrik Rantzau, fik en forlening i 1537. Han var da omkring 11 år gammel, og det er naturligvis en anden Henrik Rantzau, der er tale om. Langt værre bliver det på siderne 248-249. Her hævdes det, at Christi-

an 3. delte Hertugdømmerne mellem sig og sine to yngre [halv]brødre og sin søn kronprins Frederik (senere kong Frederik 2.) i 1544. Det er ikke rigtigt, at kronprinsen (som for øvrigt også fejlagtigt omtales som "Christians tredje søn") fik eller skulle have en del (før han senere skulle arve sin fars del eller en del af den!). Christian 3. havde dog en tredje halvllillebror ved navn Frederik, som blev forbigået ved delingen i 1544. Det er tydeligvis ham, Bramming har fået galt i halsen. Den firdeling af Hertugdømmerne, Bramming taler om, var således kun en tredeling. For øvrigt var det ikke selve delingen af Hertugdømmerne i 1544, men hertugernes opdeling af landråderne i 1545, som fik Johann Rantzau og et par andre højadelige til at opsigte deres troskabsed til kongen.

Endelig er der spørgsmålet om al historieskrivnings grundlag, kilderne. Bramming forklarer i forordet, at der ikke findes "nære kilder til Rantzaus liv i form af breve, dagbøger eller lignende, som en moderne biografi ofte har mulighed for at gøre brug af". Det er formentlig rigtigt, men det er i hvert fald rigtigt, at Bramming langtfra har vendt hver en sten i udforskningen af Rantzaus levned. Helt grundlæggende ligger der breve og kopier af breve til og fra Johann Rantzau i statslige arkiver som Hansborg-arkivet og Tyske Kancelli. Selvom de fleste af disse breve er forretningskorrespondance, ville inddragelsen af dem med sikkerhed have kunnet bidrage til at tegne det portræt af Johann Rantzau, som vi endnu venter på. Bramming skulle enten have gået hele vejen og skrevet en ren skønlitterær fiktion uden ambition om historiefaglig kvalitet, eller han skulle have ladet denne hellige kriger hvile i fred.

Mikkel Leth Jespersen

Bregnsbo, Michael og Kurt Villads Jensen (red.): Schleswig Holstein – contested region(s) through history

Syddansk Universitetsforlag, Odense 2016, 339 s.

Den foreliggende bog behandler regionerne Slesvig og Holsten som omstridte og omkæmpede områder anskuet fra historiske og regionale perspektiver. Udgangspunktet er, at områderne Slesvig og Holsten trods mange studier og bidrag er blevet betragtet hovedsagelig på grundlag af nationale danske eller tyske synspunkter på baggrund af nationalitetskonflikterne i det 19. og 20. århundrede. De to regioner er som følge af disse historiografiske synspunkter ikke blevet anskuet som selvstændige agerende historiske regioner i egen ret og med egne profiler og problemstillinger. Dette perspektiv er forfriskende og velgørende; thi hermed hæves blikket fra de ofte endnu dominerende nationale betragtninger til studiet af Slesvig og Holsten som selvstændige regioner i et europæisk komparativt perspektiv.

Disse års fokus i den internationale forskning på begreberne "spatiality" og "regions" har givet inspiration til bogen, eftersom områder altid er omstridte, og i tid og rum kan betragtes bredt og ikke blot anskues fra geografiske og fysiske perspektiver. Også begrebet "region" har i mangt og meget undergået ændringer, således at det i dag er muligt at tale om eksistensen af naturlige, historiske og funktionelle regioner. Hensigten med bogen er derfor også at bidrage til en teoretisk og begrebsmæssig udvikling af studiet af regionerne Slesvig og Holsten.

Efter en kort og kyndig indledning af de to udgivere reflekterer Steen Bo Frandsen over Slesvig og Holsten som omstridte områder bundet til de nationale konflikter i det 19. århundrede. Han påpeger med rette, at det er for enkelt at reducere striden til en kamp mellem dansk og tysk, tværtimod må der også tages hensyn til de regionale (sær)interesser, således at Slesvig og Holsten ikke blot, som det ofte har været tilfældet, skildres som objekter i konflikterne. Historien om Danmark og hertugdømmerne er på mange måder som påpeget udtryk for en stat-regions konflikt, hvor betoningen af kulturelle og sproglige perspektiver har bidraget til at skubbe det tysksprogede Holsten i baggrunden, og det på trods af, at hertugdømmet var tæt forbundet med det danske kongerige i århundreder. Den på mange måder velfungerende alliance mellem Oldenburg-dynastiet og hertugdømmernes eliter i den danske helstat venter endnu på at blive omfattende undersøgt. Hertil kommer, at Slesvigs og Holstens betydning som transitområder i handelsmæssig henseende mellem syd og nord skabte strukturer, hvilke ikke fandt interesse i den nationale tradition i det 19. århundrede og derfor vidtgående blev glemt. Den tilstræbte adskillelse af det tyske Holsten fra det danske Slesvig forbigik, at Holsten i Oldenburgstaten udgjorde det egentlige og vigtigste grænseområde ved Elben. Steen Bo Frandsen peger med rette på, at der er behov for at betragte Slesvig og Holsten i et regionalt perspektiv og få inspiration ved en sammenligning med andre europæiske grænseområder.

I to efterfølgende bidrag behandler Inge Adriansen og Jelena Steigerwald velgørende, hvordan historie og anvendelsen af historiske monumenter blev anvendt i det 19. og 20. århundrede i Slesvig og i det dansk-tyske grænseland i striden om national identitet og regionens tilhørsforhold. Nydam-fundene samt Hærulf-stenen blev bl.a. inddraget i den nationale kamp, ligesom interessen for andre arkæologiske og historiske monumenter blev taget politisk i anvendelse af arkæologiske organisationer fra såvel dansk som preussisk side. Eksemplet med Holmshushøj, som blev udgravet 1883-84, viser hvilke konstruktions-processer, der blev taget i anvendelse for at levendegøre fortiden og lancere nationale tilhørsforhold.

De dynastiske ægteskaber i hertugdømmet Slesvig i middelalderen behandles efterfølgende solidt af Oliver Auge, som kan godtgøre, at Abel-

linien overvejende holdt sig til regionale giftermål med grevefamilier fra Holsten og Schwerin. Mikkel Venborg Pedersen undersøger hertugerne af Augustenborg og deres liv i det 18. og 19. århundrede og viser illustrativt deres fastholden ved gamle dynastiske opfattelser konfronteret med moderniseringsbestrebelse, hvilket i det stærkt omstridte Slesvig som hertugdømme måtte ende uheldigt. Hans Schultz Hansen viser i en omfattende undersøgelse betydningen af geografiske økonomiske og sociale interesser blandt bønderne og i byerne (frem for alt Flensborg) for valget af nationalt tilhørsforhold i perioden fra 1840-48.

Spørgsmålet om eksistensen af nationale konflikter i Slesvig-Holsten i middelalderen er behandlet af Carsten Jahnke, som på grundlag af en gennemgang af de højmiddelalderlige kilder ikke finder belæg for eksistensen af nationale konflikter. Der eksisterede imidlertid i senmiddelalderen under Erik af Pommerns regeringstid en opfattelse af det danske rige (corona et regnum Dacie), hvilket gav grundlag for opkomsten af proto-nationale opfattelser. Michael Bregnsbo undersøger Slesvig-Holsten i revolutionsåret 1848 og afdækker de komplicerede brydninger og konflikter mellem legitimitet, nationalisme, konstitutionalisme og regionalisme. Medvirkende til en skarpelse af konflikten var de to regionale og helt uforenelige opfattelser, den danske og den slesvig-holstenske bevægelse.

De følgende bidrag behandler Dannevirke og Hedeby i historisk – og nationalt symbolsk – perspektiv og diskuterer byggefasen og opkomsten af et urbant centrum ved Slien ikke blot som udtryk for en tidlig central kongemagt (Andres S. Dobat). Livet og mobiliteten i det middelalderlige Slesvig er undersøgt af Jesper Boldsen, Kaare Lund Rasmussen og Lilian Skytte på grundlag af skeletfund. Mortaliteten i Slesvig med dokumenteret mange spedalske udviser interessant et mere moderne mønster end andre samtidige byer som Viborg og Löddeköpinge ved Lund. Den kyndige Vatikan-forsker Kirsi Salonen viser med fund fra Vatikanets arkiv Slesvig stifts orientering mod det tysk-romerske rige og følgelig et andet forvaltnings-system end de øvrige danske bispedømmer i middelalderen. Per Sesko undersøger domkapitlet i Slesvig som en kilde til inspiration for domkapitlet i Odense efter gennemførelsen af reformationen i Danmark 1536 og udstedelsen af kirkeordinansen 1537/39. Et ofte glemte lokalt-regionalt aspekt, når talen er om Slesvig-Holsten, er taget op af Martin Krieger, som undersøger Helgolands situation i Nyere tid og kan fastslå, at øen ikke bør opfattes som en integreret del af Slesvig-Holsten eller Danmark.

En behandling af krigen 1864 mangler ikke, idet Rasmus Glenthøj tager nederlagets historie i dansk selvforståelse og historiografi op til undersøgelse og blandt andet afmonterer myten om Danmark som en lille og fredelig stat. Han understreger med rette, at der er al grund til at undgå

simple og ensidige forklaringer på årsagerne til den 2. Slesvigske Krig. Afslutningsvis behandler Jes Fabricius Møller huset Glücksborg og Slesvigspørgsmålet, herunder traditionen med Gråsten Slot som et symbol for monarkiet ved grænsen.

Sammenfattende er der med de i alt 15 bidrag leveret nye og aktuelle forskningssynspunkter på Slesvig og Holsten spændende fra vikingetid til i dag. Der er megen inspiration at hente i bogen, som til fulde lever op til sin intention om at bidrage til en forøget diskussion og beskæftigelse med regionerne Slesvig og Holsten frigjort fra endnu ofte forekommende nationale grund-betragtninger. Bogen er udstyret med en forfatterpræsentation samt et nyttigt person- og stednavneregister.

Jens E. Olesen

Danker, Uwe og Sebastian Lehmann-Himmel: Landespolitik mit Vergangenheit. Geschichtswissenschaftliche Aufarbeitung der personellen und strukturellen Kontinuität in der schleswig-holsteinischen Legislative und Exekutive nach 1945

Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, Husum 2017, 608 s.

Lad det være sagt med det samme: Har man ikke, ligesom anmelder, en svaghed for grafer og tabeller, så stop læsningen her og lad være med at købe ovenstående værk. Uwe Danker og Sebastian Lehmann-Himmel fra Institut für Schleswig-Holsteinische Zeit- und Regionalgeschichte (IZRG) har, som titlen antyder, ikke skrevet en knaldroman. Forfatterne skriver selv i forordet "Den [bogen] er ikke bare tyk, den er også delvist vanskelig at læse" (s. 13). Måske er det netop en vigtig pointe, at de to forfattere har skrevet et meget langt værk, der næppe i sin helhed vil blive læst af særlig mange, til trods for – eller måske på grund af – emnets relevans. I Danmark har man i hvert fald tidligere oplevet, at diverse eksperter har levet godt af at skrive kildne historiske emner ihjel i alenlange, men sjældent synderligt læseværdige historierapporter. I modsætning til de danske "forbilleder" har prisen for denne undersøgelse imidlertid været blot trekvart million kroner.

Det foreliggende værk er blevet til på et opdrag fra Landdagen fra 2013, om at lave "et videnskabeligt historisk arbejde om de personelle og strukturelle kontinuiteter efter 1945 blandt lovgiverne og i regeringerne i delstaten". Værket berører et af de ømme punkter i Slesvig-Holstens unge historie, nemlig opgøret – eller manglen på samme – efter nationalsocialismen. Slesvig-Holsten, hvor den nazistiske Gauleiter og Kommissær for "Reichskommissariat Ostland" levede til sin død i 1964 uden at blive retsforfulgt, har mildt sagt ikke været kendt for opgøret med nazismen. Netop Uwe Danker, der er professor ved Europauniversitetet i Flensborg, har flittigt i

sin forskning beskæftiget sig med delstatens brune fortid, og var dermed et naturligt valg som forfatter til denne offentlige udredning. Lehmann-Himmel, der ligeledes er ekspert i perioden, har virket som koordinator for den forskningsgruppe af yngre medarbejdere, der har været involveret i projektet.

For at kunne fastslå kontinuiteten på tværs af skilleåret 1945, har forfatterne undersøgt en gruppe bestående af 342 medlemmer af landdagene frem til 1987 og samtlige 87 ministre og politiske departementschefer (Staatssekretäre) fra Regeringen Steltzer (1946) til regeringen Stoltenberg (1982). På grund af personsammenfald har dette skabt en gruppe på 390 personer født før skæringsåret 1928, da blot disse havde mulighed for at være medlemmer af nazistiske kerneorganisationer. Deres fortid er blevet undersøgt via omfattende arkivresearch og samlet i en persondatabase, der har ligget til grund for værkets utallige diagrammer. Med en så omfattende gruppe vil der helt naturligt være tale om en varierende kildedækning. Dette gør forfatterne i forbindelse med diagrammer læseren eksplicit opmærksom på, ved hjælp af et hjælpediagram med titlen "Quellendichte", som viser hvor mange af biografiene var henholdsvis; "god", "passende", "tilfredsstillende" eller "utilfredsstillende", dækket af kilder. Undersøgelsens hoveddel præsenterer læseren for intet mindre end 109 diagrammer, der giver et fascinerende og lidt sideværts indblik i Slesvig-Holstensk politik, samt en demonstration i styrkerne og svaghederne ved kvantitativ metode.

Den samlede statistik anskueliggør en påfaldende kontinuitet. Således viser den med hensyn til landdagsmedlemmerne, at andelen af tidligere nazister i de første tre landdage frem til 1950 lå under ti procent, men at det voksede dramatisk. Deres antal kom mellem 1950 og 1971 aldrig under 40 procent; 1958-1962 udgjorde gruppen af tidligere NSDAP medlemmer endda flertallet af medlemmerne af landdagen (diagram 5, s. 83). Tilsvarende faldt antallet af personer, tidligere forfulgt af nazisterne, de udgjorde før 1950 godt halvdelen af landdagsmedlemmerne, mens deres antal frem til 1971 faldt gradvist til nul procent (diagram 6, s. 87). I sammenligning med andre nordtyske delstater "udmærkede" Slesvig-Holsten sig med flest tidligere nazistiske parlamentarikere (s. 91). Landdagsmedlemmerne kunne fremvise en bred palet af medlemskaber af NSDAP, SA og SS; fire parlamentarikere (for CDU, FDP og Schleswig-Holstein-Block) var endog "Alter Kämpfer", altså medlemmer af nazipartiet før 1930 og dermed med medlemsnumre under 100.000. Mod enkelte medlemmer af landdagen blev der også indledt retslige efterforskninger. For eksempel mod socialdemokraten Klaus Konrad for deltagelse i "Massakren i San Polo", mod medlemmet af Gesamtdeutsche Partei Heinz Reinefarth (om hvem der også er trykt et appendiks "Der Fall Heinz Reinefarth: SS-General, Kriegsverbrecher, Bürger-

meister, Volksvertreter") for hans deltagelse i nedkæmpelse af opstanden i Warszawa. Symptomatisk blev begge sager indstillet.

Blandt regeringsmedlemmer i de skiftende delstatsregeringer var tidligere nazister helt godt med, immervæk blev det til 39 ministerposter, mens gruppen af forfulgte af nazisterne måtte tage til takke med 16 pladser i regeringerne. De sidstnævnte poster var næsten alle i regeringerne indtil 1950, altså de der var under allieret kontrol, herefter mistede denne gruppe stort set muligheden for politisk ansvar. Tidligere NSDAP-tilhængere kom særligt under Ministerpræsident Kai-Uwe von Hassels (CDU) regeringsperiode til ære og værdighed, idet de udgjorde 76,9 % af ministrene og 85,7 % af de politisk udpegede departementschefer.

For nærmere at forstå politikernes engagement i NS-staten, har forfatterne opdelt politikerne i kategorierne; "Oppositionelle", "tilpassede/ambivalente", "systembærende", "eksponerede nazister" og "nazistisk socialiserede". I regeringerne von Hassel var blot to medlemmer oppositionelle, 7 i gruppen tilpassede, 8 systembærende, og 8 eksponerede. Den får derfor også forfatternes værste skudsmål: "i modsætning til den hidtidige delstatshistorie [...] var ikke regeringen Bertram (1950-51) den personelt problematiske, det var derimod den, der blev ledet af den verdensmandsagtige og ungdommelige ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel, da den havde den højeste andel af reelt nazistisk belastede medlemmer" (s. 213). For en endnu højere grad af differentiering, er disse kategorier underopdelt i 22 typer.

Ganske interessant kobler forfatterne til sidst i deres fremstilling spørgsmålet om personel kontinuitet med spørgsmålet om historiepoltiske debatter. En af de aktive deltagere i disse debatter (med 15 indlæg og 61 tilråb) var Walter Mentzel, valgt for CDU 1954-1971, i Hitler-tiden medlem af NSDAP, SA, viceborgmester i Kiel og bykommisær i Tallinn i "Reichskommissariat Ostland". Alligevel attesterer forfatterne ham i de historiepoltiske debatter, at hans indlæg "var præget af hans partiinteresser og bortdestillerede ethvert spor af hans nationalsocialistiske fortid", som de dog samtidig kalder en "åben hemmelighed" (s. 308).

Koblingen til de historiepoltiske debatter antyder emnets sprængfarlighed. Omgangen med den nationalsocialistiske fortid har været svær, hvilket et af bogens flere appendikser dokumenterer. Den har for mange institutioner ladet vente længe på sig. I de senere år har en lang række både delstats- og føderale institutioner som udenrigsministeriet, justitsministeriet eller Bundesnachrichtendienst taget hul på det vanskelige emnes fortid og kontinuitet. Det slesvig-holstenske initiativ har også været længe under vejs. Projektet er derved såvel tidstypisk og velkomment. Samtidig er det grundigt, ordentligt, men også rigelig kønsløst for et så vigtigt projekt.

Thomas Wegener Friis

Furdal, Kim: Kampen om lokalhistorien I-II

Museum Sønderjylland, ISL-lokalhistorie Aabenraa 2016, 714 s.

Det er i mange henseender et stort værk, som etnologen Kim Furdal har begået: 714 sider (tilfældigt) delt op i to bind og med to indholdsmæssige halvdele: 1) Mellem lokalhistorie og hjemstavns historie og 2) Kroppen som betydningens verden i hjemstavnen og verdenen. Bogen handler om lokalhistorie i mange afskygninger af dette begreb, men med særligt fokus på Sønderjylland, hvor forfatteren i en årrække har været lokalhistorisk konsulent på Institut for Lokalhistorie, der for nogle år siden blev en del af Museum Sønderjylland.

Oprindelig er afhandlingen forfatterens phd-afhandling, forsvaret i 2012 ved det daværende Institut for Grænseregionsforskning ved SDU og siden revideret (anmelderen kan ikke helt gennemskue på hvilke punkter). Bogen halter lidt på systematik, bl.a. gennem bevidst fravær af eksplicit problemformulering og valg af teoretisk tilgang. Der mangler ellers ikke forskellige teoretiske og filosofiske tilgange i bogen, men den kunne have været langt bedre styret af en tidlig opstilling af en problemformulering og anvendelse heraf gennem bogen. Således opfatter anmelderen det meste af anden halvdel som en unødigt digression i forhold til temaet. Ellers skal forfatteren roses for undervejs at binde de enkelte afsnit sammen med korte optaktsafsnit, der giver noget sammenhæng.

Forfatteren sætter i første del fokus på begrebet lokalhistories opståen og udvikling. Begrebet opstod i begyndelsen af 1900-tallet, hvor tidsskriftet *Fortid og Nutid* fra 1914 kom til at være eksponent for lokalhistorisk forskning. Her blev det fra de toneangivende historikere anført, at lokalhistorien skulle tjene rigshistorien. Det spørgsmål diskuteredes ikke i de første mange år – det var givet. Således også da de første amtshistoriske samfund oprettedes i slutningen af 1800-tallet, der ses som første spæde start på lokalhistorie. Forfatteren giver en fin beskrivelse af udviklingen af denne form for lokalhistorie i de etablerede organer samt Knud Pranges Institut for Lokalhistorie på Københavns Universitet, der har uddannet mange historikere med et lokalhistorisk speciale.

Sønderjylland får en særlig behandling med fokus på Sønderjyske Årbøger, der etableredes i 1889 på initiativ af især rigsarkivar A.D. Jørgensen (der stammede fra Gråsten). Årbøgerne havde et klart nationalpolitisk sigte, og det samme nationale grundlag er gået ind i Historisk Samfund for Sønderjylland, som oprettedes i 1922 på initiativ af bl.a. H.P. Hanssen. Herved adskiller landsdelen sig fra andre lokalhistoriske samfund i landet, og det har præget foreningen indtil 1960'erne, hvorefter den blev mere sammenlignelig med andre landsdeles foreninger. Furdal påviser meget fint, at den samme nationale grundtone ikke prægede Historisk Samfund for Als

og Sundeved, der etableredes i 1908 og forsøgte at favne både dansk og tysk – med dobbeltsproget navn. I 1920 blev foreningen rent dansksproget. Ydermere har aktiviteterne og artiklerne i *Fra Als og Sundeved* et langt mere kulturhistorisk præg end det politisk-historiske indhold i Sønderjyske Årbøger.

Sønderjylland adskiller sig også ved, at de lokalhistoriske arkiver og foreninger ikke myldrede frem i samme takt omkring 1970 som i andre dele af landet. Anmelderen tolker Furdals skildring som forklaret gennem den kraftige toning som Historisk Samfund har lagt på landsdelen og en foreløbig mættethed – modsat andre dele af landet. Furdal er noget skeptisk overfor den traditionelle forklaring på den lokalhistoriske opblomstring med kommunalreformen i 1970 og henviser bl.a. til, at fænomenet også optrådte i Norge, som ikke oplevede en kommunalreform. Spørgsmålet er dog, om oprettelsen af lokalhistoriske (sogne-)arkiver ikke blot er en reaktion mod de centraliseringstendenser der fandt sted i samfundet med befolkningens flytning til byerne, økonomisk centralisering af virksomheder, infrastrukturudvikling mv., som kommunalreformen egentlig også er udtryk for?

Furdal indfører et skel mellem topografisk historie og hjemstavns historie inden for den lokalhistoriske litteratur. Topografisk historie er den mere videnskabelige lokalhistorie, hvor et lokalsamfund beskrives i den tidsmæssige dybde. I modsætning hertil står hjemstavns historien, der er karakteriseret ved følgende 6 punkter:

a. begrænset historisk dybde – dvs. mands minde-historien, b. indholdet er umuligt at henføre til en bestemt tid, c. aktørniveauet (person, institution) er udpræget, d. fravær af teoretiske og generelle begreber, e. foregår inden for et bestemt lokalsamfund, f. afspejler tab (lægger op til nostalgi).

Denne skelnen er frugtbar og dokumenteret gennem analyse af mange årgange af sønderjyske lokalhistoriske årbøger. Den er yderligere eksemplificeret gennem analyse af 20 forskellige bidrag til sønderjysk lokalhistorie, hvor han illustrativt påviser, i hvilken kategori af de to idealtyper bidragene befinder sig, og at nogle har elementer af begge typer.

Tid og sted spiller selvsagt en central rolle i lokalhistoriebegrebet. Gennem ovennævnte kategorisering forholder forfatteren sig til tidsbegrebet, men "stedbegrebet" kommer han ikke ordentligt rundt om. Han taler ganske vist om 'det kvalificerede sted', inden for hvilket lokalhistorien finder sted, defineret ud fra hjemstavnsforfatterens præmisser, oftest barndommens land. Dette sted kan være en meget afgrænset lokalitet, sjældent større end et sogn. Men det forekommer anmelderen, at det ligesom med tiden gælder for hjemstavns historie, at stedet og omgivelserne er meget indforstået beskrevet, således at udenforstående ikke har mange chancer for at blive indført i den spændende historie som fortælles. Men blandt de

indforståede er der et stort købedygtigt publikum, ofte større end til topografiske historier, så der er stor levedygtighed for denne dimension.

Ydermere forekommer det, at tid, sted og menneske bindes underligt sammen – f.eks. hedder det på s. 52, at ”tiden binder stedet og mennesket sammen”, og senere (s. 304), at ”...stedet bliver genstand for vores bevidsthed og ikke blot for vores krop, som på et førbevidst plan konstant sanser og styrer os rundt mellem de forskellige steder som på de enkelte steder” (sic!) – som om kroppen har en egen sansning uafhængig af bevidstheden. Det må dog være sådan, at både tid og sted er menneskelige konstruktioner, som skabes i vores bevidsthed. Tiden er historikeres primære greb at have styr på, mens stedet og den rumlige dimension ifølge anmelderen ofte forsømmes, både af traditionelle historikere og af lokalhistorikere.

Ovennævnte slutning drager anmelderen på trods af at hele anden del er helliget stedbegrebet i en søgen efter betydningen af stedet i forskellige menneskelige udtryksformer og kunstarter (litteratur, malerkunst). Kapitellet kommer meget langt omkring, herunder dybtgående inddragelse af filosoffer som Heidegger, Edward Casey og Charles Peirce, hvis tegnteori Furdal særligt har forelsket sig i. Relevansen af denne digression står ikke anmelderen helt klart, hvorfor den ovennævnte styring gennem en problemformulering og eksplicit teoriapparat kunne have fået forfatteren til at binde det bedre sammen.

Koblet på bogens anden del er en glimrende analyse af hjemstavnsbegrebet og især den inspiration, som Heimat-bevægelsen i Tyskland, her specielt Slesvig-Holsten, udgjorde i Danmark. Denne analyses resultater er nye og burde have hørt hjemme i del 1. Særlig relevans har analysen for Sønderjylland, idet inspirationen til Sønderjysk Månedsskrift i 20'erne og 30'erne påvises at komme fra Heimat. Men også kun delvis, for redaktør Claus Eskildsen undlod at fokusere så meget på naturforhold, som den tyske pendant – mod til gengæld at have mange digte på lokal dialekt. Denne del af bogen er præget af meget fine portrætter af de engagerede personer både på dansk og tysk side i hjemstavnsbevægelsen.

Samlet set er bogen et meget vægtigt bidrag til analyse af lokalhistoriebegrebet, og hvordan det er blevet udfoldet gennem de sidste 100 år, særligt i Sønderjylland. Men det sidste ord er næppe sagt i denne sag. Forfatteren udviser en mærkelig fobi overfor (rigs-)historikere, som sættes lig med dem, der holder på kronologisk tid og kildekritik, og som har set ned på lokalhistorie. Men han overser i den forbindelse, at der har været historiske retninger som på anden vis har dyrket lokalhistorie, f.eks. inden for annales-skolen eller mikrohistorien. På forskellig vis bidrager de til det, Furdal kalder topografisk historie. Ligeså mener anmelderen også at bedrive denne form for lokalhistorie, hvor udgangspunktet er landskabet eller bebyg-

gelsen. Der er fortsat grundlag for at kæmpe om lokalhistorien. Men lad os gøre det således, at også de mennesker, det drejer sig om, kan læse det.

Per Grau Møller

Henningsen, Lars N.: Værdikamp og folkeuro. Bønder, præster og øvrighed i 1790'ernes Slesvig

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 111. Aabenraa 2016. 363 s.

Kronprins Frederik blev konfirmeret den 4. april 1784 og da han ti dage senere for første gang deltog i statsrådets forhandlinger, fik han indsat reformvenlige folk, præget af samtidens oplysningstanker. Denne paladsrevolution er baggrund for store samfundsforandringer, fra landboreformer til nye salmebøger og kirkeliturgi. Det blev af modstanderne opfattet sådan, at oplysningsidéen gik ud på at befri verden fra kristendommens omklamring og bane vejen for fornuftig filosofi. Selv mente reformisterne, at fornyelse var nødvendig, for at fremme fred og velstand – og for at rette op på den svigtende kirkegang, især i byerne. I hertugdømmerne var det biskop Adlers forslag til ny gudstjenesteordning med ændrede bibeltjekter og forskellige salmer, nye formuleringer af Fadervor og ændret praksis ved barnedåb, der ifølge regeringens Tyske Kancelli skulle indføres i 1797. Som en prøvesag for resten af Danmark. Det kom ikke til at gå så let.

Lars N. Henningsen har i Sønderjyske Årbøger 2011 beskrevet, hvilken uro og modstand reformen afstedkom i Haderslev provsti. I mange sogne var der folk, der var kede af ikke længere at synge de samme salmer om igen – og også satte ord på deres utilfredshed. At man havde undladt at udsende den nye agende med kongelig autorisation, netop for at undgå uro, havde den modsatte effekt. Samtidig kom der med Cay Reventlow en ny leder af kancelliet, der nu fulgte op med en meget liberal mulighed for afstemning i de protesterende sogne, hvilket også kun ansporede til mere modstand. Det var svært for de lokale embedsmænd og præster at balance mellem ønsket om reform og nødvendig orden i en ophidset befolkning.

Spørgsmålet rejser sig, om befolkningen blot tillagde de kendte ord magisk kraft, om der var tale om dybere religiøse overvejelser eller helt andre årsager til uroen. Derfor har Lars N. Henningsen nu udvidet sin undersøgelse til en bog, hvor stridens forløb i hele Slesvig beskrives nøjere. Det er et vel gennemført projekt og en god fremstilling der bygger på forfatterens grundige kendskab til kildematerialet. Der er plads til mange detaljer om forløbet i hvert enkelt sogn.

I dansk kirkehistorie er ”De stærke jyder”, herrnhuterne og de gudelige vækkelser vokset til at have ”næsten kanoniske pladser” skriver Lars N.

Henningsen. Han tager afstand fra tendensen til uden videre at besyng den gamle tros sejr og denne fremstilling føjer sig dermed smukt ind i rækken af undersøgelser, der de seneste årtier er begyndt at skubbe til den hævdvundne fortælling om vækkelseskristendommens enestående betydning for dansk kirkehistorie.

Og så er det naturligvis Slesvigs særstilling og forbigåelse i de danske undersøgelser, der har ansporet forfatteren. Han begynder derfor med et overblik over Slesvigs folk, kirkeliv og særlige stilling i det danske rige – og også her demonstrerer han sit overblik og dybe kendskab til stoffet: Han illustrerer med detaljer fra rejsebeskrivelser, breve og dagbøger. Det gik smertefrit med ibrugtagningen af den nye agende blandt lærde folk i købstæderne, men anderledes i et hertugdømme, der stort set bestod af bønder i landsbyer; men det er alligevel ikke kun bondekonservatisme og en vis tradition for selvstyre, der begrunder uroen. I sin konklusion slår Lars N. Henningsen fast, at det religiøse udgangspunkt for uroen er en kendsgerning: De detaljerede undersøgelser af uroen i hvert sogn viser, hvordan herrnhutere og religiøst sværmeri har påvirket de første ledere af oprøret mod agenden, indtil myndighedernes eftergivenhed fik det til at vokse: Lars N. Henningsen kalder det en "Regeringsskabt protestbevægelse" hvor den første og religiøst motiverede protest bliver til en folkebevægelse.

Det har siden været skik i folkekirken, at én gang autoriserede ritualer altid kan bruges ved siden af de nyeste. Og der er, også i ritualerne af 1992, meget stor valgfrihed for præster og menigheder, ligesom tilfældet i øvrigt var i biskop Adlers agende fra 1797. Men Lars N. Henningsen har ret i, i sit udblik til nutidens folkekirke, at situationen i 1797/98 er meget lig 2016/17 hvor en og anden også ofte føler sig trådt for nær, når salmer får nye melodier, ordlyden i Fadervor ændres eller lignende. Forskellen er imidlertid, at præst og menighed skal forhandle i de valgte menighedsråd – og med den menighedsvalgte biskop. Så selvom striden mellem kirkelig tradition og "farlige" nyskabelser nærmest har eksisteret altid – og sikkert vil leve længe endnu – så er det svært på ny at forestille sig civil ulydighed, uro og protester i samme omfang som i 1790'erne. Det bliver i vor tid højst til lejlighedsvis øget interesse for menighedsrådsvalgene.

Lars N. Henningsen har med sin undersøgelse ydet et vigtigt bidrag til dansk kirkehistorie, et omfattende indblik i slesvigsk sogneliv i 1790'erne, et kapitel af oplysningens og rationalismens historie og dertil en smuk og læselig bog.

Christian de Fine Licht

Jensen, John V.: Danmark en god mand? Hitler-officer, Menneskesmugler, Kold-kriger. Historien om Günter Toepke
Syddansk Universitetsforlag, Odense 2017, 321 s.

Hvem er Günter Toepke? Det vil de fleste læsere formodentlig spørge sig selv, når de første gang tager inspektør ved Vardemuseerne John V. Jensens nye bog i hånden. Kendere af besættelsestidens historie vil nok – godt hjulpet på vej af forsidebilledet af en yngre udgave af Toepke i Wehrmachtuniform – svagt erindre ham som leder af "Dienstgruppe Dänemark", altså for den tyske afviklingskommando, der efter afslutningen af besættelsen, stod for bl.a. minerydningen, der for nylig med spillefilmen "Under Sandet" blev kendt for en bredere offentlighed.

Men hvem var Toepke egentlig, og hvorfor har en dansk historiker kastet sig over ham i 2017? Det sidste spørgsmål er lettere at besvare end det første. John T. Lauridsen, forskningschef for det Kongelige Bibliotek, og Henrik Lundtofte, leder af Besættelsestidens Samling i Esbjerg, satte i 2011 et projekt i søen under titlen "Hitlers mænd i Danmark". Formålet var at samle en række mindre biografier om personer involveret i den Tyske Besættelse af Danmark. Selvfølgelig de kendte Rigsbefuldmægtige Cecil Renthe-Fink og Werner Best, men også andre der i dag ellers var på vej ud i historiens glemsel, som Toepke. Den biografi-samling er næsten færdig. I forbindelse med sit arbejde med en kortere Toepke-biografi, fik John V. Jensen imidlertid så meget blod på tanden, at han overhalede "moderværket" og fordybede sig i en længere beretning om Toepke. Forfatteren blev klart fascineret af hovedpersonens bevægede liv, der både var dramatisk og på mange måder generationstypisk. Netop det tidstypiske fremstår som en drivkraft for biografien, for Jensen virker ikke sværmerisk betaget af en dramatisk fortælling om en kriger, men er derimod oprigtigt optaget af, at finde svarene på, hvad der motiverede en officer i magthierarkiets tredje eller fjerde geled.

Det særligt tidstypiske i Toepkes tilværelse er ikke mindst det præge, som Anden Verdenskrig satte på hans livsvej. Født i sommeren 1914, kort før det gamle Europa tog hul på første kapitel af det vanvid, der skulle fortære millioner og atter millioner i to omgange. Hans far faldt på Vestfronten få måneder inden slutfløjtet i 1918. Da Hitler i 1933 indledte rejsen mod en revanche, meldte den unge Toepke sig som officersaspirant i den tyske hær. Ved krigsudbruddet var løjtnant Toepke klar til at gøre tjeneste, først som regimentsadjutant og siden kompagnichef ved 217. Østpreussiske Infanteridivision. I Vestfelttoget 1940 deltog han igen som regimentsadjutant, hvor han imidlertid såredes få uger inde i krigshandlerne og indhøstede et længere lazaretophold og "Verwundetenaabzeichen". Næste station på hans deltagelse i Verdenskrigen, var angrebet på Sovjetunionen

i 1941. Her var hans enhed en del af Armégruppe Nord, og dermed af erobringen af Baltikum og fremstødet mod Leningrad. Toepke forlod fronten i september for at uddanne sig som generalstabsofficer, og vendte først tilbage i 1942, tids nok til slaget ved Stalingrad, hvilket han oplevede som 1. kvartermester for den indsluttede 6. Armé, hvor han skulle fordele forsyninger til de desperat sultende 200.000 mand. Han slap ud af kedlen inden Generalfeltmarskal von Paulus overgav sine styrker. Stalingrad-oplevelsen skulle chef-hovmesteren vende tilbage til i en erindringsbog efter krigen. Med mellemlandinger i Frankrig og Italien, endte Toepke i efteråret 1943 som Generalstabsofficer ved den tyske værnemagts hovedkvarter i Danmark, hvorfor han kunne tilbringe resten af krigen som militærbureaukrat ved Silkeborg-søerne.

De godt halvanden års tjeneste under først general von Hanneken og siden general Lindemann kom til at præge Toepkes tilværelse i årene, der fulgte. Hans historie er i denne periode tæt knyttet til både historien om de tysk-danske relationer og historien i den syddanske-nordtyske region. Således var Toepke i 1944 og 1945 blandt andet dybt involveret i anlæggelsen af Frieservolden langs Vesterhavskysten og Kriemhild- og Gudrunstillingerne på tværs af Jylland. Blandt hans opgaver var også forbindelsen til lederen af NSDAP-N Jens Møller og det tyske mindretal i forbindelse med førmilitæruddannelse og indsættelse af mindretallets medlemmer som såkaldte "Tidsfrivillige" i fæstningsarbejdet.

Også en anden del af besættelsesmagtens store udfordringer i krigens sidste del landede på Toepkes bord, nemlig modtagelsen af flygtninge fra Nordøsttyskland. Ved befrielsen var antallet af flygtninge nået 207.000, dertil kom 60.000 sårede tyske soldater. Det var, selv i et nutidigt perspektiv, en mammutopgave at fremskaffe indkvartering og forsyninger. Hertil kom risikoen for et desperat sidste militært slag i Norden. Så vidt kom det ikke, i stedet fulgte den betingelsesløse tyske kapitulation. Dermed var krigen forbi, men for militærbureaukratiet var der stadig et stykke at gå. Det tyske engagement i Danmark skulle afvikles. Næsten en kvart million mand skulle trækkes tilbage, sårede og flygtninge skulle følge samme vej – helst i rask tempo, hvis stod det til de danske myndigheder. I den situation kunne Toepke – nu oberstløjtnant – bruges.

I årene der fulgte besættelsen forblev Toepke i Danmark som leder af Dienstgruppe Dänemark, der blandt andet stod for fjernelsen af de godt 1.500.000 miner, samt repatrieringen af tyske flygtninge. Hans post-krigs-tjeneste i Danmark fortsatte frem til 1947, hvor danske og tyske medier kunne berette, at Toepke havde udnyttet sine muligheder som Dienstgruppen-leder til at udsugle tyske eksperter til Sydamerika – ifølge Magasinet "Der Spiegel" for et firecifret beløb i Rigsmark. Den ret grove udnyttelse af

sine privilegier medførte selvklart forargelse i den danske presse, men fik i øvrigt ingen konsekvenser. Toepke forsvandt blot "Sang- und Klanglos" fra Danmark. Toepke-fortællere i Danmark skulle særligt søges i forsvaret, således fik han herfra skudsmålet, der også har inspireret titlen: "Toepke havde været Danmark en god Mand, og hans Arbejde her i Landet havde sparet os for Millionbeløb" (S. 172).

Til trods for at Toepke forlod landet, brød den gode mand ikke sin forbindelse til sine nye danske venner, der i lyset af den desperate situation i Tyskland efter Anden Verdenskrig var deres vægt værd i guld. Jensen sandsynliggør i bogens sidste dele, at Toepke fortsat havde nære forbindelser til Forsvarets Efterretningstjeneste. Dog kan hans præcise funktion desværre ikke afdækkes i bogen. Toepke slår sig ned som hønsefarmer i Mölln syd for Lübeck nær grænsen til den sovjetiske besættelseszone. Ifølge Jensen, var Toepke i en senere samtale med den danske journalist Poul Brink "meget hemmelighedsfuld omkring denne periode" (s. 216). Det havde han god grund til at være. Nyligt afklassificerede kilder fra den vesttyske efterretningstjeneste BND viser, at Danmarks gode mand fortsatte sine tjenester for lederen af den danske udenrigsefterretningstjeneste Oberst Hans Mathiesen Lunding, idet han opbyggede et såkaldt "Stay Behind"-netværk for FE i det sydlige Holsten. Dette netværk overgav danskerne i 1956 til BND, eftersom Slesvig-Holstens Landesverfassungsschutz var på sporet af "den gode mand". Lunding lagde sin tyske kollega Gehlen på hjertet, at man dog burde optage Toepke i det nye Bundeswehr, og dermed blev netop den arbejdsplads den sidste i hans karriere. Atter bag et skrivebord først som stabschef for 3. panserdivision og senere ved Forbundsværnet Führungsakademie i Hamborg.

Sådan lades stationerne i Toepkes karriere i grove træk sammenfatte. John V. Jensen har ved et stort arkiv- og litteraturarbejde i både Danmark og Tyskland været i stand til at rekonstruere det meste styk for styk, og for læseren sørger han også for at sætte de forskellige livsafsnit ind i en samfundsmæssig eller militær kontekst. Dog er det tydeligt, at forfatteren savner noget i sin beretning, nemlig hovedpersonens egen stemme. Hvordan opfattede Toepke for eksempel de krigsforbrydelser som han måske, måske ikke deltog i, men formodentlig har været vidne til, når man følger geografien i hans krigskarriere. Jensen savner klart de omfattende korrespondancer eller dagbøger, hvor Toepke selv kunne komme til orde og svare på nogle af de spørgsmål, som eftertiden forventer svar på. Forfatteren gør sit bedste for at afdække, hvorfor hovedpersonen tilsyneladende uden videre skrupler tjente et forbryderisk regime. Her er kilderne eller kilden tavs, og det betyder desværre, at læseren til sidst sidder tilbage med fornemmelsen af, at vi nok er blevet klogere på Toepkes livsbane, men ikke

helt har fundet svaret på hvem han egentlig var. Jensen knytter adjektiver som "apologetisk" og "kynisk" til historien om Toepke, og han kommer rimeligvis tæt på.

Thomas Wegener Friis

Jessen, Aaron, Elmar Moldenhauer og Karsten Biermann, Hrsg. (red.): Grenzen überwinden. Schleswig-Holstein, Dänemark & die DDR Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, Husum 2016, 368 s.

I 2016 udgav "Internationale Bildungsstätte Jugendhof Scheersberg" antologien "Grenzen überwinden. Schleswig-Holstein, Dänemark & die DDR". 15 danske og tyske forskere har bidraget med artikler i antologien. Den er baseret på en konference i 2013, hvor forfatterne mødtes og diskuterede dette tema. Konferencen og antologien er støttet af Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur. Formålet med antologien angives at være, at den kan bruges i undervisningen på gymnasier og universiteter, ligesom det er et selvstændigt mål, at den vil blive læst af historieinteresserede læsere.

Der er kommet en fin lille bog ud af anstrengelserne, men det kan, som næsten altid med antologier, diskuteres, hvor godt artiklerne hænger sammen. Det er måske også af mindre betydning i forhold til, at de enkelte artikler hver for sig er interessante. Flere artikler har fokus på det dansk-tyske grænseland under den kolde krig, og i denne anmeldelse holder jeg mig til disse artikler, mens de øvrige er udeladt.

Robert Bohn har skrevet en udmærket oversigtsartikel om forholdet mellem Slesvig-Holsten og Danmark i den umiddelbare efterkrigstid. Her fylder flygtningespørgsmålet en stor rolle, ligesom det danske mindretal og kravet om en ny grænseafstemning er en central del af artiklen. Bohn bringer ikke ret meget nyt frem, men det er en god tysksproget introduktion til dette emne. I den følgende artikel tager Jesper Thestrup Henriksen spørgsmålet om det voksende dansk-vesttyske sikkerhedssamarbejde i perioden 1947-1962 op. Det førte til slut til, at den såkaldte enhedskommando blev etableret. Artiklen er i væsentlig grad baseret på primære kilder, og han dokumenterer, at der allerede fra slutningen af 1940'erne var et samarbejde mellem danske og tyske officerer og militære strateger. Det skyldtes den fælles fjende, Sovjet.

Militærhistorikeren Dieter Kollmer har i sin artikel beskrevet den betydning Slesvig-Holsten havde i NATOs forsvarsplaner under den kolde krig. Det er en interessant artikel som illustrerer delstatens – men egentlig også Jyllands og de danske stræders – strategiske betydning. Kollmers kollega, militærhistorikeren Torsten Diedrich bygger videre på dette aspekt i sin artikel om den "jyske operation". Det var en østblok-plan fra midten af

1960'erne om, hvordan polske og østtyske tropper skulle trænge op i Jylland i forbindelse med et Warszawa-pagt angreb. Formålet var at sikre den vestlige del af Østersøen, de danske stræder og det jyske fastland for derfra at overtage de danske øer.

Helmut Müller-Engberg har i en artikel beskrevet, hvordan Stasi opererede i Slesvig-Holsten under den kolde krig, og hvordan de havde et vist held med at skaffe meddelere. Sammen med Thomas Wegener Friis har han desuden skrevet en pudsigt lille artikel om østtyskeren Eckhardt Nickol, der i 2007 havde held med at få DR-TV til at lave en udsendelse om tysksindede sønderjyder, der angiveligt var Stasi-spioner. Historien rullede videre, og Flensborg Avis kunne senere – med Nickol som kilde – skrive om en tidligere CDU-minister, der måske også havde været Stasi-spion. Problemet var blot, at Nickol var en fuserast, der aldrig havde været højtstående officer i Stasi.

De øvrige artikler i antologien er interessante, men har ikke ret meget med den dansk-tyske grænseregion at gøre. Men de er stadig værd at læse.

Mogens Rostgaard Nissen

Johannsen, Andreas C.: Danske læger under nazismen Gyldendal 2016, 276 s.

Andreas C. Johannsen har med "Danske læger under nazismen" præsteret et stykke pionérarbejde, og han belyser et emne, der ikke tidligere er blevet undersøgt. Bogen er baseret på kilder fra Lægeforeningens udrensningsarkiv, som ikke har været anvendt til historiske undersøgelser før. Desuden har han benyttet nyt tysk arkivmateriale. Forfatteren har brugt tre år på projektet, og han er gået meget grundigt til værks. Det illustreres blandt andet af, at der er hele 873 fodnoter i bogen.

Johannsen er forhenværende overlæge på Sønderborg Sygehus, og har blandt andet været medstifter af Sygehusemuseet i Sønderborg. At en læge giver sig i kast med at skrive faghistorie, kan få alarmklokkerne til at ringe. Gennem årene har mange læger, præster, lærere, ingeniører og andre udgivet historiske bøger og artikler af svingende kvalitet. Men det er lykkedes Johannsen at skrive et faghistorisk værk af høj kvalitet. Han er kommet godt ned i materien, og han præsenterer en analyse, der både er interessant og fængende. Selv om det er tungt stof, der behandles.

I forordet skriver forfatteren, at "formålet med bogen ikke har været at hænge personer ud, men at afdække handlinger og konsekvenser." Derfor har han valgt at anonymisere hovedparten af de involverede læger. Det er alene dem, hvis navne i forvejen er kendt via tidligere bogudgivelser,

historiske artikler, eller via omtale i aviser m.m., der er omtalt med navns nævnelse i bogen.

Bogen er opdelt i to dele. Den første del er om de læger, der var anklaget efter straffeloven, og som blev behandlet af det normale domstolssystem. Den anden del vedrører de læger, der blev behandlet i den såkaldte æresret i Lægeforeningen.

I den første del gennemgås de største og kendteste sager mod danske læger. Det er også i den del af bogen, at vi får de fleste navne med. Den kendteste blandt disse er naturligvis sagen mod den danske nazi-leder, lægen fra Bovrup, Frits Clausen. Mere interessant er dog gennemgangen af nogle af de andre sager. Det gælder især sagerne mod Carl Værnet, Emil Petersen og Hans J. Bissing, fordi forfatteren ved at inddrage tysk kildemateriale dokumenterer, at de var med til at begå nogle meget slemme krigsforbrydelser. Eller i det mindste var vidende om, hvad deres nære tyske kolleger foretog af forsøg på kz-fanger. Det var noget, de ikke blev dømt for efter krigen.

I første del af bogen er der et kapitel med overskriften "Specielle sønderjyske forhold". I kapitlet analyseres sagerne mod lægerne fra det tyske mindretal. Hver femte tysksindet læge blev interneret i maj 1945, og i slutningen af maj 1946 var der fortsat 12 praktiserende læger fra mindretallet, der var varetægtsfængslet. Det var mere end hver tiende tysksindede læge. Knap halvdelen af de 13 dømte danske læger tilhørte det tyske mindretal, og de blev dømt for en række forskellige forhold. Flest blev dømt for at have været med i Zeitfreiwilligen-Dienst eller i Schleswigsche Kameradschaft; for angiveri til Gestapo eller dansk politi eller for værnemageri. Eller for en kombination af disse forhold.

I anden del af bogen gennemgås sagerne, der var for Lægeforeningens æresret. Det var sager, som ikke blev behandlet af det almindelige retssystem, der kom for her. I æresretten var det medlemmernes "nationale holdning under den tyske besættelse", der blev vurderet, og Lægeforeningen tog selv 105 sager op. Det førte til at yderligere 12 læger blev ekskluderet af foreningen. Omkring hver fjerde af sagerne ved æresretten vedrørte læger, der tilhørte det tyske mindretal. Alt i alt kan man altså roligt konstatere, at mindretallets læger var stærkt overrepræsenteret, både ved sagerne i det almindelige domstolssystem, og ved Lægeforeningens æresret.

Johannes problematiserer Lægeforeningens æresret. Hele grundlaget om at undersøge den "nationale holdning" var meget diffust, og det skabte nogen vilkårlighed i forhold til de sager, der blev rejst. Retten bestod af fem udpegede læger – men ingen jurister – og sagerne kunne ikke efterfølgende indbringes for domstolene. Sagerne måtte ikke nævnes i pressen eller på foreningens møder, og som han påpeger, så var de "unationale handlinger" typisk noget, lægerne havde bedrevet i deres fritid – ikke som en del af de-

res arbejde. Omvendt mener han, at sagerne generelt blev behandlet seriøst og med stor grundighed.

Det var ingen spøg at blive ekskluderet af Lægeforeningen, da det for flere medførte, at de måtte finde andet arbejde, fordi de ikke længere måtte arbejde som læge.

Bogen bringer megen ny viden frem om, hvordan nogle danske læger agerede under nazismen og under krigen. Det spænder lige fra enkelte lægers deltagelse i meget slemme krigsforbrydelser, til andre lægers handlinger, der må betegnes som rene petitesser. Det er lykkedes forfatteren at foretage en nøgtern analyse, der stort set er rensset for bedrevende og moralske opstød. Det er velgørende, idet emnet gør det svært ikke at tage moralsk stilling. Ud over ny viden om lægernes handlinger og det efterfølgende opgør med dem, bidrager bogen også med interessant viden om en af de æresretter, som blev etableret i den umiddelbare efterkrigstid. Det er et felt, der er sparsomt undersøgt, og hvor der er behov for flere undersøgelser.

Mogens Rostgaard Nissen

Kraack, Gerhard: Die Schüler der Flensburger Lateinschule 1701-1795 (Grosse Schriftenreihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V. Band 82)

Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V., Flensburg 2016, 279 s.

Ved Reformationen i 1530'erne blev det fastsat, at der skulle være en latinskole i hver købstad, men det lykkedes dog kun at holde sådanne skoler i live i de største byer. I 1700-årenes Slesvig/Sønderjylland var det kun skolerne i Husum, Flensburg, Haderslev og Slesvig, som med rette kunne kalde sig 'latinskole'. Om disse skoler er der bevaret megen viden, og der er tidligere udgivet elevfortegnelser fra skolerne i Haderslev, Slesvig og Husum. De omfatter den del af skolernes elever, som blev studenter, og som derfor kunne fortsætte på et universitet. Nu har også skolen i Flensburg fået sin fortegnelse, idet den kendte byhistoriker Gerhard Kraack til sine tidligere storværker om byens personalhistorie (se Sjy Årb 1999 og 2013) har føjet en fortegnelse over eleverne fra byens gamle latinskole i perioden 1701-1795. Udgivelsen skiller sig ud fra de andre elevfortegnelser. I Flensburg-fortegnelsen møder vi nemlig ikke kun studenterne og de der søgte et akademisk erhverv, men samtlige elever, som gik på skolen og som senere fik et almindeligt borgerligt erhverv. Det giver Flensburg-fortegnelsen en større bredde og gør den særlig interessant.

Kildegrundlaget er en elevliste udarbejdet af de tre rektorer i perioden, Johannes Moller for årene 1701-25, Bernhard Prehn for tiden 1726-50 og

Olaus Henrich Moller for tiden 1750-95. I alt blev skolen besøgt af 1235 elever i perioden. Rektorerne registrerede hver enkelt elev med navn, hjemsted, faderens navn og oplysninger om skoleforløbet og dertil i nogle tilfælde, hvad rektor erfarede om elevens senere liv. Denne gamle kilde er udgangspunktet for udgivelsen.

Hertil har udgiveren føjet yderligere data fra andre kilder om hver enkelt elev, fødsels- og dødsdata, familiebaggrund og bopæl, senere studium eller anden karriere. Oplysningerne er bedst for eleverne fra selve Flensborg by, mere begrænsede for eleverne udefra. Samlet er det en vældig buket på 1235 biografier. Benyttelsen er lettet af omfattende registre sidst i bogen, over personnavne, stednavne og erhverv. Her er tale om solid personalhistorie, og materialet giver også indblik i emner såsom skolehistorie, valg af universitet, de enkeltes karriereforløb, grænserne for Flensborgs opland m.v. De mange perspektiver i materialet gøres der rede for i en oplysende indledning.

Flensborgs latinskole havde fem lærere og fem elevniveauer fra quinta til prima. Eleverne var delt på tre klasser. I 1701 gik der 51 elever på skolen, i 1758/59 kulminerede tallet med 76. Op mod 70 % kom fra byen, resten især fra den nære omegn, fra Nordfrisland og Nordslesvigs midtland. Enkelte kom langvejs fra, ofte fordi familien havde særlige forbindelser til Flensborg. Som venteligt var eleverne mest "bedre folks børn", mange var sønner af præster, akademikere, embedsmænd eller købmænd. Drengene fra knap så velbeslåede klasser nåede sjældent til skolen. Drengene blev optaget i 10-11 års alderen og kunne fortsætte til de var omkring 19, hvis de gennemgik alle trin. Det gjorde kun elever, som stræbte efter en akademisk karriere, og det gjorde typisk sønner fra præste-, akademiker- eller embedsmandshjem. De var i mindretal på skolen. Flertallet kom fra købmandshjem, enkelte fra skipperfamilier eller håndværkerhjem. Eleverne i denne gruppe tog typisk mod undervisningen på skolens to-tre nederste trin og lærte, hvad der var nyttigt for deres kommende karriere og gik så ud igen uden at være nået til afslutningsklassen. De søgte ikke skolen for senere at læse til præst, jurist eller læge. De gik blot på skolen et par år og fortsatte så med at lære et praktisk fag, ofte som købmand, måske sømand. Her kunne de drage nytte af at have besøgt den bedste skole i Flensborg.

Latinskolen i Flensborg var således meget mere end en præsteskoole. Flertallet af dens elever kom fra købmands- og skipperhjem og mange blev senere købmænd i Flensborg. Skolen var dermed uddannelsessted for hovedparten af de mænd, som opbyggede handelslivet i Flensborg, hvis de ikke valgte at drage af sted til byer i Flensborgs by-netværk, til Trondhjem, København eller Hamborg, eller til Østersøbyer som Riga, Reval eller Memel.

Netop oplysningerne om denne ikke akademiske personkreds gør udgivelsen særlig interessant. Den samler biografier med en anden social af-

grænsning end den man træffer i andre elevfortegnelser fra latinskolerne. Vi møder et udsnit af den borgerlige elite i Flensborg og i de områder, som benyttede byens skole, unge fra et bredt udsnit af byens og omegnens velstående erhvervskredse – ikke kun folk fra præstegårde og embedsmandsmiljø. Det giver mulighed for at rekonstruere typiske karrierer, som de forløb for unge fra henholdsvis præstehjem over for unge fra købmands- eller velstående håndværkerhjem.

Bogen er et solidt personalhistorisk opslagsværk, som bygger på en bred dataindsamling. En sådan udgivelse kræver megen flid – den kan eftertiden nu få gavn af.

Lars N. Henningsen

Lauridsen, Inger: Kniplersker, kræmmere og kniplingshandlere. Bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år

Museum Sønderjylland Kulturhistorie Tønder 2016, 542 sider

Inger Lauridsens bog om kniplingens historie er et imponerende og grundigt værk. Det er ikke mønstrene, forfatteren er optaget af, men menneskene. Hun starter dog med en kort introduktion til pindekniplingens redskaber og hovedtyper af kniplinger forarbejdet i Danmark – deres udformning og mønstre fra 1600 til 1900. Denne periode var kniplingens storhedstid, hvor den fremstilledes professionelt i Sønderjylland med salg for øje og spillede en væsentlig økonomisk rolle for statsmagten.

Inger Lauridsen har først en gennemgang af forskningen i danske kniplinger, hvor bogen "Tønderske Kniplinger" fra 1911 skrevet af Kunstindustrimuseets direktør Emil Hannover står som det hidtidige danske standardværk. Efter gennemgangen af redskaber og kniplingstyper kommer et kapitel, hvor fremkomsten af kniplinger i Europa gennemgås for at sætte de sønderjyske kniplinger i perspektiv. Udviklingen begyndte i slutningen af 1400-tallet i Italien med både syede- og pindekniplinger. Det var dog Flandern, der med sin fine hørproduktion blev hovedområdet for kniplinger. Herfra kom kendskabet til kniplingshåndværket til Danmark. Inger Lauridsen beskriver herefter den tidlige kniplingsproduktion og handel i Sønderjylland. Det viser sig, at Christian 4. var en af de helt store aftagere af Tønder kniplinger, da han i sine dagbøger skriver om køb af kniplinger.

Det er Inger Lauridsens historiske grundholdning, at ethvert menneske er med til at forme historien, og derfor er mennesker og deres handlinger bogens omdrejningspunkter. De tre områder, som rummes i bogens titel, gennemgås i omvendt rækkefølge. Hvert område behandler Inger Lauridsen kronologisk med opdeling i henholdsvis 1600-, 1700- og 1800-tallet. Oplysningerne finder Inger Lauridsen i arkivalisk materiale og hos tidligere

kniplingsforskere som Ebba Busch og Sigurd Schoubye. Det er imponerende, hvad der kan uddrages af stadsprotokoller, mandtalslister, gods- og amsarkiver, klagebreve m.m. og ikke mindst af Kommercekollegiets protokoller. Nogle gange bliver forfatteren så optaget af de mennesker, hun møder i arkivalierne, så vi får alt at vide om dem og deres omgivelser. Det bliver til mange navne og steder at holde styr på for læseren. Inger Lauridsens studier er meget kildenære, men for dem, der er vant til at arbejde med kilder og lister, er studierne en guldgrube. Og når man som anmelderen har beskæftiget sig med 1700-tallets kvindehistorie og håndværk, er det en fornøjelse at føje flere brikker til indtrykket af deres kampe med myndighederne og for at overleve.

Først behandles kniplingshandlernes, der hørte til eliten inden for faget. De styrede produktion og udvikling af mønstrene, idet de udleverede tråd og mønstre til kniplerskerne. Disse havde ingen investeringsudgifter bortset fra anskaffelse af et kniplebræt. Til gengæld blev kniplerskerne bundet til bestemte handlere, der også fastsatte, hvad kniplerskerne fik for deres arbejder. Et tidligt eksempel på navngivne personer, der udviklede kniplingshandelen i Tønder, er handelsmand Johan Steinbeck. Typisk for hele kniplingsområdet klagede Johan Steinbeck i 1763, idet han sendte et andragende til hertugen om at udstede bøder for at købe kniplinger direkte hos kniplersker, der kniplede efter prikkebreve, som var givet hende af en anden handler. Det er et eksempel på kampen mellem kniplingshandlernes og kniplingskræmmerne. Mange kræmmere arbejdede for kniplingshandlere og foretog rejser i ind- og udland for at sælge kniplingerne. Andre kræmmere søgte at få selvstændig koncession, hvilket var en evig kilde til konflikter, da især 1700-tallets kniplingshandlere og lavet i Tønder gjorde indsigelser til Kommercekollegiet. En konflikt, der også ses inden for andre håndværk og erhverv under enevælden – lavenes kamp mod "fuskere", "bønhasere", "frimænd" og andre såkaldte ufaglærte, der forsøgte sig i et privilegeret erhverv.

Kniplervirksomheden var organiseret som forlag, hvor kniplerskerne af kniplingshandleren fik udleveret prikkebrev efter hans eget mønster og nøje afvejet hørtråd. Den færdige knipling skulle veje det samme som den udleverede tråd for at bevise, at kniplersken ikke havde brugt noget af tråden til at kniple for en anden handler. Kniplinger afregnedes pr. alen efter en på forhånd aftalt pris afhængig af kniplingsmønsterets bredde og sværhedsgrad. Kniplerskerne var således bundet til en bestemt handler og den pris, han ville give, hvilket også var en kilde til konflikter.

Inger Lauridsen gennemgår nogle af de store kniplingshandlers og –kræmmers historie, hvor der forekom dygtige kvinder, når de som enker overtog mandens beskæftigelse. F.eks. Anna Botilla, der i 1835 som 18-årig

blev gift med Mathias Michelsen Winther. Efter hans død i 1847 drev hun virksomheden i Tønder indtil 1855, hvor hun giftede sig påny. Flere af deres bøger med kniplingsprøver er bevaret på museet i Tønder og på Designmuseet i København.

Tønder og omegn var centrum for kniplingen i 1700-tallet, hvor halvdel af befolkningen i nærliggende landsbyer var beskæftiget med at kniple, dvs. næsten alle kvinderne. Småpiger kniplede fra 7-9 års alderen.

I stedet for at købe den dyre hørtråd i Flandern etablerede initiativrige personer knipletrådsfabrikker i Slesvig, Tønder og Løgumkloster i sidste halvdel af 1700-tallet, hvilket Inger Lauridsen skriver om i et kapitel, hvor også de vævede kniplinger, f.eks. fremstillet i Møgeltønder får plads.

Det er langt vanskeligere at finde noget om kniplerskerne, navnlig tilbage i 1600-tallet. Her hjælper konflikter, klagebreve og retssager på de manglende oplysninger, da kvinder sjældent nævnes med erhverv i kirkebøger og folketællinger. Heldigvis var der i 1761 revision på Gram og Nybøl godser i anledning af et arveskifte. Hvert et hus og gård under godset beskrives med dets tilstand, beboere, erhverv, husdyr og kålhøve. Om kvinder kniplede derhjemme og for hvem, de kniplede. Denne registrering sammenlignes med en registrering fra 1742. På dette spinkle materiale laver Inger Lauridsen statistikker om aldersfordeling i otte landsbyer. Blandt kniplerskerne var der flest kvinder i 20-40 års alderen, men enkelte var over 70 år.

I 1800-tallet forskubbedes kniplingsområdet til Haderslev. Bønderkvinderne begyndte at bruge kniplinger til deres hovedtøj, men dette var ikke nok til at holde erhvervet i live. Dels gik det af mode, at eliten brugte kniplinger på deres tøj, og dels kom der stor konkurrence fra England i form af maskinvævede kniplinger. De slesvigske krige i midten af 1800-tallet og tabet af Slesvig til Preussen i 1864 skubbede til nedgangen. Man forsøgte at bevare erhvervet ved at oprette to knipleskoler, men de kom aldrig rigtig i gang. Næsten al produktion og handel var væk omkring 1900.

Til gengæld opstod knipling som kampmiddel og husflid, og derfor beskrives 1900-tallet på en helt anden måde. Her bruges ikke gængs kildemateriale, når Inger Lauridsen fortæller om kniplingernes rolle som national arv i bevaring af det særligt danske efter Genforeningen i 1920. Hansigne Lorenzen fra Ballum gjorde et stort arbejde for at genrejse interessen for kniplinger, men hun kom i konflikt med Damekredsen i København, der også så kniplingerne som et udtryk for gammel dansk kulturarv. De to kvindegruppers indædte kamp er interessant at følge. Kniplinger som husflid fik en fornyet interesse i 1989 ved etableringen af den treårige kniplingsfestival. I mellemtiden holdtes kniplingen ved lige gennem oprettelsen af Mønstertjenesten for kniplinger (1952-1993), ledet af Charlotte Rud, Kerteminde Husflidshøjskole.

Angående illustrationerne kunne jeg ønske mig flere af kniplingerne, selvom det ikke er mønstrene, Inger Lauridsen vil beskrive. Hun har valgt at vise huse, hvor kniplinger er produceret og billeder af de involverede personer. Jeg savner desuden en samlet liste over anvendte kilder, en sådan giver overblik og er en stor hjælp for den særligt kildeinteresserede.

Det er en meget oplysende og interessant forskning, Inger Lauridsen har begået. Et fornemt bidrag til kniplingens historie i Danmark.

Kirsten Rykind-Eriksen

Oldenburger, Freerk: Højgård – Iron Age Graves in Southern Jutland Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev, Haderslev 2016. 135 s.

Bogen er på 136 sider fordelt på 11 kapitler med 80 sider tekst samt et katalog på 57 sider. Såvel hovedtekst som katalog er rigt illustreret.

Bogen er på engelsk. Den er skrevet på et meget højt videnskabeligt niveau, og har derfor nok mest appel til en snæver læsekreds, som dog ikke er begrænset til Danmark. Alligevel kan man som lægmand glæde sig over de mange flotte tegninger, som forfatteren selv har lavet, af det udstyr, som var medgivet de døde. For dem, som er videnskabeligt interesseret i ældre romersk jernalder, er bogen en lille guldgrube med et væld af interessante oplysninger og diskussioner.

Bogen er blevet til som et resultat af forfatterens magisterspeciale, som han forsvarede med topkarakter i 2014, ved Københavns Universitet.

Emnet for bogen er jernaldergravene fra Højgård, som blev udgravet af anmelderen i 1984, da jeg selv var blevet færdig som nyuddannet arkæolog. Som udgraver ligger der en stor tilfredsstillelse i at få bekræftet, at det, man har lagt liv og sjæl i for mange år siden, stadig har et stort videnskabeligt potentiale, som blot venter på at blive udløst, når den rigtige person dukker op. Personligt har det været en stor glæde at følge forfatterens arbejde med materialet, som nu kan blive brugt i forskningen med den vægt, det fortjener. Siden Erik Jørgensens analyse af de samtidige grave fra Sdr. Vilstrup øst for Kolding har de syd- og sønderjyske gravfund fra begyndelsen romersk eller slutningen af førromersk jernalder ikke været genstand for en dybdegående analyse, når der ses bort fra en mindre artikel af Erik Jørgensen i KUML 1988/89.

Som forfatteren selv gør opmærksom på i indledningen, falder bogen i tre dele. I kap. 2-5 redegøres der i korte træk for det kronologiske udgangspunkt for analysen, en forskningshistorisk gennemgang af udforskningen af Over Jerstal-kredsen og forfatterens teoretiske udgangspunkt for analysen. I kap. 6 og 7 fremlægges fundene og gravenes datering og gravplad-

sernes organisation diskuteres. Kap. 8-10 er konkluderende og perspektiverende kapitler. Endelig er der et beskedent dansk resumé. Det er kap. 11.

I kap. 4 bliver der redegjort for den kulturhistoriske kontekst som Højgård-gravpladsen var en del af. I slutningen af kapitlet diskuterer forfatteren forskellige hierarkiske modeller for samfundsstrukturen i ældre romersk jernalder. Her bliver den ældre generation kritiseret for ikke at tage nok hensyn til, at gravudstyret kan være udvalgt med en speciel agenda for øje, som ikke afspejler, hvem den døde var, men giver et idealiseret billede af, hvordan de efterladte ønsker at opfatte den døde. Det er en interessant diskussion. Der kan ikke være tvivl om, at det gravudstyr, vi finder især i brandgrave, næppe viser i forholdet 1:1, hvad der var med på ligbålet. Det vil sige, at det vi finder i urnen eller i brandpletten repræsenterer mindre dele af, hvad der har været. I arkæologisk terminologi er denne situation defineret som "pars pro toto".

Betragter vi imidlertid et stort antal grave fra hvert niveau i samfundspyramiden, så er det min overbevisning, at det billede, vi kan danne os, er repræsentativt, for hvad der engang var. Det kan godt være, at noget af det, der "mangler" i den enkelte grav, er et resultat af bevidste overvejelser, men kan man udelukke, at der også kan være tale om en grad af tilfældighed? Kan vi afdække de tanker der ligger bag, at der kun findes et halvt skjoldhåndtag, rester af en sværdskede uden sværd osv.? Vi kan udgrave den materielle kultur, hvilke huse de boede i, vadesteder, veje, forsvarsværker og spor efter religiøse handlinger, men hvad der foregik inde i jernaldermenneskenes hoveder, tror jeg ikke på, at vi kan udgrave.

I sjældne tilfælde får vi gennem de antikke kilder et indblik i forhold, som rækker ud over det, vi kan udgrave. For et par år siden besøgte jeg katakomb-gravene på Malta. De ældste af disse er anlagt samtidigt med Højgård og Over Jerstal-kredsen. Her blev det oplyst, at når en person døde blev han eller hun iklædt en dragt og medgivet et udstyr, som afspejlede afdødes højeste position i livet. Jeg tror ikke, denne situation er speciel for Malta eller for Romerriget. Det bliver vi nok ikke færdige med at diskutere foreløbigt.

Diskussion leder direkte frem til kap. 5, hvor der ultrakort er redegjort for den teoretiske metode til at forstå ritualerne i forbindelse med en begravelse. En begravelse kan ifølge forfatteren inddeles i tre faser. Først skal den døde frigøres fra den identitet, han/hun havde i livet. Dernæst følger en overgangsfase, som skal forberede den døde til sin nye identitet. I sidste fase modtager den døde gennem begravelsen sin nye identitet. Forfatteren erkender, at vi ikke kan udgrave disse ritualer, især ikke dem, som finder sted inden begravelsen. Har fantasien ikke frit valg på alle hylder?

I kap. 6 fremlægges gravpladserne, topografien og gravudstyret. De enkelte genstandsgrupper analyseres og der trækkes paralleller til supplerende materiale dels fra nærområdet og dels fra fjernere egne af Barbaricum. Analyserne og dokumentationen er forbilledlig og når der i fremtiden bliver publiceret fund fra denne periode er en reference til Højgård uomgængelig.

Det kunne have været interessant med en sammenlignende analyse af Højgård og det tidligste våbenofferfund fra Ejsbøl, idet lanser fra grav 41 er identisk med nogle af lanserne fra netop Ejsbøl. Det skal ikke ligge forfatteren til last, da dette materiale ikke var tilgængeligt, da manuskriptet blev afsluttet. Det viser imidlertid potentialet i det materiale som Oldenburger har fremlagt.

Fremhæves skal også, at alle brandgravene er blevet antropologisk undersøgt. Hidtil har dette været et forsømt område. Seks af de døde er bestemt som mand eller måske mand, en er bestemt som en kvinde, mens syv ikke har kunnet bestemmes. Det kan forlede til den antagelse, at mændene er overrepræsenteret, men her må man tage højde for, at kvinders knogler generelt er spinklere end mænds. Derfor vil de oftere være mere fragmenterede end mændenes og derfor sværere at bestemme. Antagelig er en del af dem, der ikke kan bestemmes, kvinder. Når dette er sagt, skal grav 77 fremhæves. Urnen indeholdt tre fibler, men er alligevel bestemt som en mulig mand. Grave med mere end en fibel bliver normal anset for at være kvindegrave.

I forbindelse med den antropologiske analyse er brandgravene også undersøgt for dyreknogler. Her viser det sig, at 12 af de 14 grave indeholdt dyreknogler, men kun i et tilfælde var det muligt at foretage en artsbestemmelse til får eller ged. Dette resultat stemmer godt overens med analyserne af en gravplads fra Hjemsted, som desværre endnu ikke er publiceret.

I kap. 7 analyseres gravpladsernes organisation. Det bliver fastslået, at der eksisterer en horisontal stratigrafi på gravplads 1 fra vest mod øst. Der er både mænd og kvinder begravet på gravpladserne. Det foreslås, at der måske har været en vis kønsopdeling af gravene på gravplads 1. Der bliver argumenteret for at forskellen mellem ligbrænding og jordfæste ikke behøver at bunde i forskellige religiøse opfattelser. Genstandsanalysen har vist at der eksisterede forbindelser til fjerne områder af Barbaricum og disse forbindelser kan have bragt jordfæstegravskikken til Højgård og Sønderjylland. Det foreslås, at dem der er begravet på gravplads 1 boede i landsbyen ved siden af.

Der har været fire samtidige gårde. Hver gård bestod af et hovedhus. Kun til den centrale gård er knyttet en økonomibygning. De fire gårde kan følges i to faser. Det er bemærkelsesværdigt, at dette layout ikke afspejler sig i den tilhørende gravplads. Man kunne ønske sig, at forfatteren havde

gjort sig lidt flere overvejelser omkring forholdet mellem gravpladserne og landsbyen. Hvis gravplads 1 virkelig har været kønsopdelt, har der været tre familieklynger, som kunne referere til landsbyens gårde. Men der "mangler" i givet fald en familie, og det går også ud over den foreslåede horisontale stratigrafi.

I kap. 8 analyseres gravudstyrets rolle som social og politisk markør. Mange interessante emner bringes i spil. Således diskuteres om keramikken er udtryk for et begravelsesmåltid eller om der er tale om mad til den sidste rejse eller måske begge dele afhængig af, hvor keramikken er placeret. Normalt anses fiblerne for at være personlig ejendom, som repræsenterer den dragt, den døde blev begravet i. Her rejser forfatteren spørgsmålet, om nogle af fiblerne måske kan være gaver fra de efterladte. Det ser ikke sådan ud i jordfæstegravene. Om det forholder sig anderledes fordi det er en brandgrav, det tror jeg ikke.

I mange grave findes der skår i de øverste fyldlag. Det diskuteres, om disse skår repræsenterer en tilfældig indblanding eller om de er udtryk for en bevidst handling. Der kan nævnes mange eksempler på, at der findes skår i gravfylden. Jo rigere en grav er jo flere skår. Som eksempler kan nævnes fyrstegravene fra Kastrup, stormandsgraven fra Stepping Mølle, kongegraven fra Musov, Tjekki, hvor det er glasskår, som findes i fylden, og i en lidt yngre kvindegrav fra Skovgårde på Sjælland, hvor det er glasperler, som findes i fylden. Alt dette peger på, at der ligger en bevidst handling bag de mange lerkarskår, som ofte findes i gravfylden. Hvis de efterladte gav fibler, skulle man forvente også at finde rester af dem i gravfylden. Det kender jeg ingen eksempler på. I forbindelse med våbenudstyret diskuteres det, om våbnet bliver rituelt "dræbt", når det medgives som gravudstyr f.eks. ved at bøjne sværdene.

I kap. 9 konkluderes det, at de døde blevet begravet, brændt eller jordfæstet, for at forebygge sygdomme blandt de levende. De døde bliver ikke begravet for at blive glemt, snarere tvært imod. De havde en stor plads i folks erindring. Det foreslås at processen var forbundet med mange ritualer både før, under og efter begravelsen.

Forfatteren bringer mange synsvinkler i spil i analysen af Højgård-gravene. Uanset om man enig eller ej i alle forfatterens konklusioner, så bygger de på en både omhyggelig og grundig analyse af fakta. Som man kan se, lægger Oldenburgers fremragende værk op til yderligere fordybelse og diskussion. Genstandsdokumentationen er, som tidligere nævnt, forbilledlig og på et meget højt niveau. Med sin bog har Oldenburger formået at bringe udforskningen af Over Jersdal-kredsens oprindelse flere skridt videre.

Folk, som interesserer sig for århundrederne omkring Kristi fødsel, vil have stort udbytte af at læse Oldenburgers bog uanset, om man bor i Søn-

derjylland eller i andre egne af Barbaricum. Højgård er ikke længere blot "locus classicus" for udforskningen af det treskibede langhus i ældre bronzevalder. Det skal blive spændende at følge forfatterens forskning fremover.

Per Ethelberg

Petersen, Klaus Tolstrup: Gustav Johannsen – og moderniseringen af danskheden i Sønderjylland

Syddansk Universitetsforlag, Odense 2017, 236 s.

Klaus Tolstrup Petersen har begået en biografi om rigsdagsmanden, landdagsmanden, redaktøren, boghandleren og selskabspapegøjen Gustav Johannsens offentlige virke fra 1870'erne og til hans død i 1901. Bogen behandler på sine omtrent 200 sider væsentlige dele af et vigtigt emne, og det fremstår ganske klart for læseren, når denne er nået bogens ende. Bogen beskæftiger sig med Johannsens kulturelle initiativer, som f.eks. bogsamlingen Margrethes Minde, og hans politiske valgkampe og sager. Bogen analyserer også den modstand, han møder, og de samarbejder, han skaber, i både Berlin og København, men også internt i Sønderjylland. Navnlig gennem korrespondance går forfatteren også i kødet på de indre linjer i den danske bevægelse – de indre gnidninger mellem Johannsen og på den ene side højremanden og redaktøren for Flensborg Avis Jens Jessen og på den anden side venstremanden og arvtageren H.P. Hanssen. Men først og fremmest er bogen, som titlen også antyder en bog om danskhedens modernisering i Sønderjylland. Alene af denne grund bør biografien bydes velkommen som en skildring af den sønderjyske danskhed som en aktiv, levende – og ofte splittet – politisk bevægelse i tysk tid. Den kan dermed anbefales til dem, der vil have styrket sin viden om dette væsentlige felt, i almindelighed, og til dem, der måtte leve i den vildfarelse, at danskheden var en statisk selvfølgelighed i det både før 1864 og efter 1920 dansksindede Nordslesvig, i særdeleshed.

Forfatterens eksplicitte formål med bogen er imidlertid at levere et mere nuanceret billede af Gustav Johannsen end det billede af en reaktionær højremand, som Troels Fink har efterladt, ved at fremhæve Johannsens åbning over for nye ideer og strømninger. Når dette er det centrale spørgsmål, så er det også dette, bogen primært må bedømmes på. Bogen har dog i forhold til opfyldelsen af dette formål nogle væsentlige mangler. Udover Troels Finks egen fremstilling af forfatningskampen er det beskedent, hvad der henvises til som grundlag for den benyttede viden om forfatningskampen i almindelighed og Højre i særdeleshed. Denne anmelder blev flere steder i tvivl om forfatterens egentlige viden om forfatningskampens enkeltheder.

Således er en opstilling mellem et demokratisk Venstre og et reaktionært Højre en grov forenkling og en samlende fremstilling af Venstres politiske formål som indførelse af demokrati i en nutidig forstand efter denne anmelders klare opfattelse af en meget vovelig tese. En række småting giver samme indtryk.

Det estrupske kampskrift, *Dagens Nyheder*, beskrives som et dagblad med et i Gustav Johannsens opfattelse "moderat standpunkt i dansk politik". Det er denne anmelders opfattelse efter at have læst et betragteligt antal numre af bladet, at dette, hvis sagt af Gustav Johannsen, må sige betragteligt mere netop om Gustav Johannsens standpunkt, end det siger om bladets, og dette vil i så fald i høj grad være imod forfatterens grundlæggende tese. *Dagens Nyheder* var i store perioder sponsoreret af Godsejerforeningen, der navnlig i løbet af 1880'erne blev en stærkt højrepræget forening.

Til vidne for sin tese om, at Gustav Johannsen ikke var reaktionær, kalder forfatteren også Johannsens moderne agitationsmetoder. Det er i denne forbindelse en væsentlig pointe, at der af et konservativt politisk standpunkt på ingen måder i denne periode kan sluttes en konservativ agitationsform. En række tendenser kunne endda pege i den stik modsatte retning. I Højres hårde år i sidste halvdel af 1890'erne satte mange konservative dagblade alle sejl til for at overbevise vælgerne om berettigelsen af Højres kamp. I samme periode, hævder Kristian Hvidt, var *Politiken* under Edvard Brandes' ægide omvendt meget lidt innovativ i dens stil og form. Et ledende venstreblad som *Morgenbladet*, der gik ind i 1892 var også håbløst tilbage i stilmæssig udvikling. Sigurd Rambuschs biografi om Estrups fætter og kultusminister Jacob Scavenius fra 1988 med den sigende undertitel "en moderne politiker i det gamle Højre" underbygger netop denne pointe. At Gustav Johannsen således var med på de nyeste agitationsmetoder, kan altså ikke føres til forsvar for den antagelse, at han politisk set også havde ikke-konservative træk.

Når forfatteren desuden har som formål, at der gøres en nuanceret fremstilling af Gustav Johannsens virke, må det ligeledes siges at være diskutabelt, om dette opnås. Egentlig synes biografien i højere grad at efterlade indtrykket af, at et unuanceret billede er blevet erstattet af et andet. Således beskæftiger bogen sig stort set udelukkende med Johannsens 'moderne' træk og forbindelser uden at sætte dem i forhold til de højreforbindelser, Johannsen nu engang også havde. Man får som læser hyppigt indtryk af, at der faktisk er en væsentlig forbindelse mellem Højre og Johannsen, men den efterlades uforklaret og uddybet. Således bemærkes det henkastet, at Gustav Johannsen, inden han var til møde med bestyrelsen i den nye forening Studentersamfundets Sønderjyske Samfund, havde mødtes med den dominerende højremand Henning Matzen. Det kunne ellers være nok så

interessant i en fremstilling af Gustav Johannsens virke at få at vide, hvad han bestilte dér. Henning Matzen var på ingen måder en hr. hvem-somhelst. Han var en af landets ledende juridiske personligheder og en absolut frontfigur i Højre. Han er vel i dag bedst kendt som manden bag teorien om Estrups provisoriske finanslove, men derudover var han også angelbo og deltog særdeles aktivt i diskussionen om optanternes vilkår – en sag, der i øvrigt oven i købet hyppigt nævnes i biografien. Alene af den grund ville en nuanceret fremstilling gøre fordring på at have inddraget, hvordan Johannsens samarbejder med både ledende højre- og venstreskikkelser faktisk hang sammen hos Johannsen.

Dette fokus på det moderne i Johannsens skikkelse giver hyppigt det indtryk, at det fra forfatterens side er meget væsentligt at redde Johannsen ud af Højres klør. I denne forbindelse henviser han også til Johannsens egen afvisning af nogensinde at have været højremand. Det kunne have været givende, hvis forfatteren i denne forbindelse havde hæftet sig ved, at de to afvisninger, der konkret henvises til, er fra 1896 og 1898, og at der næppe findes et mere opportunt tidspunkt i den beskrevne periode at afvise sine højreforbindelser. I disse år havde Højre ikke bare mistet mandater i Folketinget, men var også splittet i fraktioner og frasagde sig desuden Estrups kamppolitik mod Venstre som en legitim strategi. Højre havde mistet både indre og ydre styrke og var i den grad i modvind. Skulle den sønderjyske kamp have en fremtid, kunne man ikke leve med at være for tæt knyttet til Højre, som ville have virket som en stærkt tyngende dødvægt.

Denne anmelder har taget bogens erklærede og tidligere nævnte formål alvorligt, og derfor har en vurdering af dette formåls succesfulde gennemførelse (eller mangel på samme) fyldt så meget i vurderingen af bogen. Når alt dette er sagt, er bogen dog omvendt særdeles overbevisende i sin fremstilling af inddragelsen af de i samtiden moderne tendenser i den sønderjyske kamp. Pointen kunne have været bedre udfoldet, men det forhold, at den sønderjyske kamp i høj grad benyttede sig af de moderne strømningers frontfigurer – fortrinsvis Georg Brandes – i deres kulturelle arbejde, understreger netop det fundamentale i en historisk dansk (og generel centraleuropæisk) forståelse af nationens sammenhængskraft: At en sådan ikke knyttes til tilslutningen eller forkastelsen af særlige kulturelle eller politiske strømninger, men at den er et vilkår, hvorudfra og hvori der er skiftende og gensidigt kæmpende kulturelle og politiske strømninger. Det gør netop en sådan biografi særdeles relevant i den aktuelle danske sammenhæng, hvor vi nu på tredje årti (i hvert fald i denne omgang) diskuterer danskhed.

Jens Lei Wendel-Hansen

Rasmussen, Carsten Porskrog: Hertuggodser. Storgodssamfund på Als og Sundeved fra 1500-tallet til 1800-tallet

Historisk Samfund for Als og Sundeved, Fra Als og Sundeved nr. 94, Sønderborg 2016, 315 s.

Historisk Samfund for Als og Sundeved har naturligt nok i adskillige omgange viet sin årbog til hertugelige emner. Allerede i Jens Rabens tid, fra hvis hånd et antal akvareller pryder denne nyeste udgivelse, var Sønderborg Slot og hertug Hans den Yngre på programmet. Også Jørgen Slettebo var flere gange omkring hertugeligt stof, f.eks. i 1979 sammen med Henrik Fangel, hvor årbogen slet og ret hed *Adel og Hertuger på Als og Sundeved*, og også hesteholdet, herunder de augustenburgske stutier, fik sin egen årbog nummer 63. I 1980 kom den meget store årbog om *Augustenborgerne*, skrevet af Jørgen Paulsen og H. P. Clausen. Inge Adriansen og Birgit Christensens nummer 82 om Christians regnskab under fangeskabet på Sønderborg Slot kan tælles med, og i 2011 var det de *fem fyrsteslotte*, som kom under behandling af Inge Adriansen og Peter Dragsbo, for nu blot at nævne de mest oplagte numre, for man kan ikke beskæftige sig meget med historien på Als og Sundeved uden at støde på godser og hertuger.

Overinspektør på Sønderborg Slot Carsten Porskrog Rasmussens *Hertuggodser* har derfor en rig tradition i selskabets skriftrække, måske mest oplagt bogen om augustenborgerne. Bogen fylder på fornem vis en underbelyst plads ud på sin både læseværdige, yderst grundige og pænt illustrerede måde, nemlig egnens godser og godsdriften gennem godt fire hundrede år, som nok i den senere tid var domineret af de augustenburgske godser, men før havde andre herrer og forhold ind over. Den nationale strid samt emner som hertugkapeller og -kirker, skolehistorie, hovedbygninger og slotte og det egentlige hertugelige som livsform har domineret interessen med enkelte undtagelser, som Henning Mathiesens bog om *Hertugens Folk* fra 1992, der behandlede godsemnerne for Rønhave og Sønderborg Ladegård. Der er dog meget mere at komme efter. Arkiverne og museumssamlingerne er rige på stof om både de landbo- og landbrugshistoriske men også nær sagt alle andre emner, for var de hertugelige områder noget som helheder, var det netop helheder, altså samfund i sig selv med alt, hvad dertil hører af menneskelige forhold og påfund.

Forfatteren til *Hertuggodser* er en internationalt anerkendt og velanskrevet landbohistoriker, og hans disputats *Rentegods og hovedgårdsdrift. Godsstrukturer og godsøkonomi i hertugdømmet Slesvig 1524-1770* fra 2003 danner en både solid og ofte anvendt kilde for nærværende årbog. De færreste alment interesserede læsere vil vel gå ombord i disputatsens to digre bind, så meget des mere glædeligt er det, at stoffet finder vej i andre publikationer

fra Porskrog Rasmussens hånd, som denne. Han er jo da også en kendt og populær foredragsholder, rejseleder og meget andet for de historisk interesserede i Sønderjylland. Som anmelder forventer man derfor meget, når Porskrog Rasmussen vil skrive om godser. Disse forventninger er opfyldt til fulde i *Hertuggodser*.

Selve titlen er forklarende for bogen. Der ofres en del plads på at overveje, hvad en hertug egentlig var for noget i det slesvigske, hvor sådan en nok var fyrstelig, men i varierende grad enten meget lidt eller dog noget selvstændig i forhold til kongen af Danmark – og hvad dette indbyggede strukturelle dilemma kunne betyde for dem selv, for politikken og for undersåtterne i deres godsområder; et emne som på andre måder har optaget også denne anmelder. Det lidt pudsige men velvalgte ord hertuggodser peger nemlig læseren derhen, at ejendommene nok er noget hertugeligt, altså noget andet end et vanligt gods, men ikke hertugdømmer i gængs europæisk forstand; nærmere noget, der måske kan ligne de store lensgrevskaaber i Danmark. Og så alligevel ikke; det er en fortjeneste i bogen, at der ofres plads på at overveje disse forhold som en ramme for gennemgangen af det egentlige emne.

For gennemgået bliver der, og måske til tider også en kende for grundigt; man mærker måske her universitetspædagogen, som forfatteren også er, som gerne vil have, at læseren nu også er helt med på både definitioner, idealer og så deres praktiske udfoldelse; er fuldstændig på det rene med, hvilke områder, der hørte til hvornår og hvilke, der blev drevet og organiseret hvordan. Fokus er på blandingen af økonomi, jura, strukturer og systemets virke, selvom der ind i mellem kommer mere 'kød-og-blod-historier'. Det er således ikke en bog, man løber igennem – men da det er en årbog, har læseren jo da også et helt år til opgaven! Man kunne dog få den tanke, at bogen i sig selv kunne være fem, mindre bøger. Hvis man følger bogens opbygning, så én om tiden før Hans den Yngre, én om Hans den Yngres tid, én om storhedstiden for de hertugelige godser, én om afviklingen af godserne fra en tid omkring 1820'erne til 1848, og én om tiden bagefter, for *Hertuggodser* rummer det hele, og hele tiden grundigt og rolig fremadskridende. Der er dog også en kvalitet i at have det hele samlet i en stor forklaringsmodel.

Denne tanke om det meget grundige ændrer dog ikke på, at Historisk Samfund for Als og Sundeved kan være godt tjent med sin årbog 2016 og forfatteren være glad for sin præstation. For en præstation er det for både ham og selskabet. For en uden for Sønderjylland bosat anmelder holder det aldrig op med at forundre og glæde, hvor rig den historiske interesse er i landsdelen, og hvor fornemt lokalhistoriske selskaber formår at danne ramme om den og udgive årbøger som denne, til glæde for sine medlem-

mer, men så sandelig også os andre. Den være hermed anbefalet til den bredest mulige kreds.

Mikkel Venborg Pedersen

Rheinheimer, Martin: Die Insel und das Meer. Seefahrt und Gesellschaft auf Amrum 1700-1860.

Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 53. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2016. 578 s.

Martin Rheinheimer er talrige gange dykket ned i den lille nordfrisiske ø Amrums historie. Og bogen her er resultatet af de mange års indsamling af materiale og data, der undervejs har udmøntet sig i flere publikationer – herunder flere kaptajnsbiografier.

Mens biografierne tager udgangspunkt i det enkelte menneskes historie og med et mikrohistorisk blik anskuer større problemstillinger, er genstanden her søfartssamfundet på Amrum. Formålet er "at forstå, hvordan et maritimt samfund ' fungerede ". Herunder, hvordan det maritime samfund på Amrum blev påvirket af metropoler omkring regionen, og hvordan lokalbefolkningen på øen håndterede den udfordring, som den tidligere globalisering og statslige centralisering forårsagede. Selvom udgangspunktet for bogen her er Amrum, så antyder titlen, "Die Insel und das Meer", at Amrum tjener som eksempel på et ø-samfund i 17- og 1800-tallet. Læseren bliver altså ikke bare klog på Amrum, men også på datidens ø-samfund mere generelt.

Det er desuden forfatterens ambition, at bogen skal veksle mellem et strukturelt niveau, hvor de store sammenhænge bliver tydelige, og et aktørniveau, hvor enkeltpersoners handlen og ageren sættes ind i den ramme. Den tilgang præger bogens opbygning, hvor de første afsnit netop sætter fokus på den ramme, indenfor hvilken amrumernes liv udspillede sig.

Først zoomes ind på den lille nordfrisiske ø i Vadehavet og scenen sættes gennem en introduktion til øens beliggenhed, geografi og natur samt politiske og administrative tilhørsforhold, befolkning, sprog mv.

Øens største erhverv, søfarten, behandles i et særskilt afsnit som omfatter karakteren af øens søfart – herunder bl.a. skibstyper, hvalfangst og handelsfart. En af konklusionerne er her, at hver enkelt af de nordfrisiske øer udviklede deres egen søfartsprofil. Amrumsøfarten koncentrerede sig om nærområdet i Vadehavet og i mindre omfang om handelsfart i Nord- og Østersøen og endnu sjældnere i Middelhavet. Den meget omtalte hvalfangst deltog amrumerne også i, men slet ikke i samme omfang som søfolk fra Før og Rømø.

Søfarten påvirkede hjemmeøen på flere måder. Det var således karakteristisk for Amrum, og for vadehavsoerne i det hele taget, at som følge af mændenes fravær pga. rejser, blev det hjemlige landbrug overladt til kvinderne på øen og de hjemmeværende mænd. Ligeledes udviklede samfundet forskellige strategier til at løse problemstillinger, der udsprang af søfarten. Eksempelvis kirkelige ritualer til at genintegrere søfolk, der havde været underkastet slaveri i muslimske lande og derfor var konverteret til islam.

En anden måde, hvorpå søfarten påvirkede øen på var den strøm af rede penge, som søfolkene bragte med sig, som skyldtes, at søfolk betaltes i kontanter. For som forfatteren forklarer, så var søfart et højt risikabelt erhverv, hvor det handlede om i de aktive år at opbygge så stor en formue som muligt, som man kunne leve af efterfølgende. Og forfatteren viser bl.a. på baggrund af søfolkenes investeringsmønstre, hvor jord og ejendom var de mest attraktive investeringsobjekter, at søfartssamfundet på Amrum i bund og grund var en overbygning på et traditionelt landbrugssamfund (s. 347), hvor pensionerede søfolk returnerede til øen, hvor de levede af en kombination af landbrug, lokale naturressourcer og renter. Men øens naturgrundlag gjorde det umuligt at overleve på Amrum uden tilførsel af ressourcer udefra, og her blev søfarten Amrums speciale. I løbet af 1800-tallet mistede søfarten betydning og landbrugsdriften intensiveredes. Også i denne sammenhæng kaster forfatteren et blik på naboøerne og fastslår, at der var langt mindre landbrugsegnede jord til rådighed på Amrum sammenlignet med eksempelvis Før, hvorfor det først var fremvæksten af turisme fra 1890'erne, der for alvor gav nye erhvervsmuligheder.

En væsentlig del af bogen er forfatterens undersøgelse af netværk. To kapitler er helliget søfolkenes netværk ude i verden, nemlig i de fremmede havne og på havet. En interessant pointe er her, at styrken i netværkene mellem de nordfrisiske øer hang sammen med hvilke tidevandsdyb i Vadehavet, der var sejlbare. Vadehavet er kendetegnet ved en tidevandsforskel på mellem 1,5 og 2 meter, så trafikken mellem øerne og fastlandet var helt afhængig af tidevandsdybenes placering. Således var netværkene stærkere mellem halligerne og Før og tilsvarende mellem Før og Amrum, hvorimod forbindelserne til øen Sild var svagere.

Disse netværk blev også dyrket i det fremmede. Når der skulle rekrutteres besætning især til mindre skibe, søgte kaptajnerne primært fra hjemmeøen eller naboøen. I det fremmede hjalp søfolkene fra samme område hinanden både i forhold til anbefalinger og også finansiel bistand. Netværkene slog stærkt igennem på mindre handelsskibe, der sejlede langs Vestkysten, Nordsøen eller Østersøen, mens de var langt svagere på store skibe, der sejlede på Vestindien eller Sydamerika. Selvom kaptajnen var fra Amrum

eller Før, så var det næppe muligt at rekruttere tilstrækkeligt med søfolk fra hjem- eller naboøerne.

Netværket var også afgørende i forhold til at gøre karriere som sømand. Det kunne være gavnligt at sejle nogle ture med kaptajner, der ikke kom fra hjemmeøen, men gjorde man det konsekvent, havde man ikke et karrierefremmende netværk i ryggen.

Netværkene på land har også været under forfatterens lup med henblik på at identificere lokalsamfundets centrale personer -altså hvilke familier, der udgjorde den maritime overklasse. Men også hvordan sociale netværk på Amrum fungerede og ikke mindst, hvad de blev brugt til og hvordan dette ændrede sig over tid. Blandt konklusionerne er, at mens netværk i 1700-tallet overvejende blev brugt af mindrebemidlede til at få adgang til kapital, så blev netværk i 1800-tallet brugt af de velhavende og socialt stærke til at placere deres kapital bedst muligt.

Netværk og slægtsskab havde betydning for den enkeltes sociale position. Forfatteren viser, hvorledes ikke alene ægteskaber og nedarvet jordisk gods spillede en rolle for næste generations sociale position og evne til at bibeholde den. Men også den ældre generations videregivelse af social kapital såsom relationer, netværk og viden om, hvordan man agerede hensigtsmæssigt i forhold til at drive forretning samt begik sig socialt var afgørende.

Men der var også faktorer, der kunne bevæge personer eller familier ned ad den sociale rangstige. Der spillede eksempelvis dødsfald på havet en ikke uvæsentlig rolle, hvorved risikoen ved søfartserhvervet bliver tydelig.

Afslutningsvis behandler forfatteren iscenesættelsen af Amrum som søfartssamfund i overgangen fra et faktisk eksisterende søfartssamfund til i løbet af 1900-tallet primært at have turisme som erhverv. Her er kaptajnsgravstenene fra søfartens blomstringstid blevet en vigtig brik i den lokale erindring om et samfund, der ikke længere findes.

Forfatteren demonstrerer hele bogen igennem stort overblik og enorm viden om tiden, Vadehavsområdet og søfart i det hele taget. Og han formår at krydre den store historie med enkeltpersoners historie og vise, hvorledes strukturerne her slog igennem - eller måske netop ikke gjorde. Forfatteren gør sig desuden megen umage for, at læseren kan følge skridtene i den omfangsrige undersøgelse. Derfor er bogen også en langsom bog og ingen *page turner*. Når det er sagt, så har Martin Rheinheimer i den grad præsteret et værk, som rummer en guldgrube af viden - især om Amrum, men også om søfart og vilkårene for ø-livet i Vadehavsområdet i al almindelighed.

Bogen er rigt illustreret og indeholder en omfangsrig kilde- og litteraturliste.

Anne Marie Overgaard

Sørensen, Karsten Merral: Kirkebrug gennem 250 år. Fyrsternes, præsternes og befolkningens brug af kirkerummet
Syddansk Universitetsforlag, Odense 2016, 319 s.

Denne bog er en let bearbejdet version af den ph.d.-afhandling, som forfatteren, der er arkivar ved Museerne i Fredericia, forsvarede i 2013. Det er ikke til at se det af titlen, men bogen handler om det gamle hertugdømme Slesvig. Og de 250 år, som fremgår af titlen, beregnes sådan ca. fra midten af 1500-tallet til 1800. Lignende uklarheder er heldigvis ganske fraværende inde i bogen, der har den videnskabelige afhandlings fokus og den deraf nødvendige detaljeringsgrad og præcision. Den er endvidere velskrevet, og en lang række velvalgte illustrationer med oplysende billedtekster er med til at gøre bogen appetitvækkende også for den måske lidt mere perifer interesserede læser. Eneste anden anke er, at den trykte version af afhandlingen desværre ikke har fået tilføjet et register, hvilket nok vil hæmme den praktiske anvendelse af bogen både for lokalhistorisk interesserede og i forsknings- og undervisningssammenhænge.

Forfatteren har udvalgt tre af de ca. 200 landsogne i Slesvig til nærmere undersøgelse: Halk ved Haderslev, Dänischenhagen ved Kiel og Koldenbüttel i Ejdersted. De tre sogne er valgt, fordi de på hver deres måde udtrykker det typiske for deres områder, og ved at følge dem gennem århundrederne tegner der sig et bredt billede af kirkebrugen i Slesvig. Efter en grundig og nyttig indføring i Slesvigs kirkehistorie og administrative forhold, herunder særligt den kirkelige forvaltning og om de kilder, undersøgelsen bygger på, følger fire analysekapitler, hvor de tre udvalgte sogne i hvert kapitel gennemgås. Det sker med henblik på at undersøge for det første, hvordan skiftende konjunkturer og økonomiske vilkår har påvirket det enkelte sogn og herunder også brugen og udstyrelsen af kirkerummet. Det er især kirkeregnskaberne for de tre sogne, forfatteren her udnytter. For det andet analyseres det religiøse kirkerum, hvilket vil sige benyttelsen af rummet til religiøse ceremonier som dåb, nadver, vielse og begravelse. For det tredje analyseres kirkerummet som et offentligt rum i en bredere kontekst end den rent religiøse eller ceremonielle. Det drejer sig dels om kirkerummets funktion som "opslagstavle", hvor officielle bekendtgørelser fra myndighederne blev oplæst fra prædikestolen eller hvor bortløbne køer og svin blev efterlyst, dels om kirkerummet som arena for magtmæssig manifestation fra myndighedernes side eller fra fremtrædende medlemmer af menigheden. Kirkerummet var rigt på navneindskrifter på f.eks. altertavler og prædikestole, hvormed disse aktører signalerede deres status og betydning i lokalsamfundet. I forlængelse heraf ligger det fjerde analysekapitel om det personlige kirkerum, hvilket skal forstås som en brug af kirken, hvor sognefolkene har markeret eller erindret sig selv og deres fa-

milie. Dette kommer især til udtryk gennem gravminder og epitafier med portrætter eller gennem gaver i form af f.eks. alterstager med navneindskrifter på giverne.

Analyserne udgør ikke mikrohistoriske studier af de tre sogne, men er derimod eksemplariske undersøgelser – og det i den dobbelte betydning, at de både viser det karakteristiske eller generelle ved udviklingen og er forbilledligt udført gennem et grundigt kildestudium. Forfatteren bruger ikke kun analyserne til at dokumentere kirkerummets funktion som sådan, men derimod også til at sætte resultaterne ind i en overordnet teoretisk ramme omkring konfessionalisering og sekularisering efter reformationen. Med konfessionalisering, som er et begreb der i 1980'erne blev bragt ind i forskningen af navnlig den tyske kirkehistoriker Heinz Schilling, menes en proces, hvor stats- eller fyrstemagten efter reformationen er drivkraften bag ikke kun skabelsen af en luthersk kirke, men også disciplineringen af befolkningen for at gøre den til lydige og fromme undersåtter i statens tjeneste. Et oplagt sted at undersøge denne proces er netop brugen af kirkerummet som forum for myndighedernes kommunikation med befolkningen, og som forfatteren overbevisende argumenterer for, finder processen i Slesvig sted i hele perioden frem mod 1800 og ikke kun i 1500- og 1600-tallet, hvor konfessionaliseringsprocessen traditionelt antages at have sit klimaks. Endvidere kan forfatteren også vise, hvordan processen kom forskelligt til udtryk lokalt, og at den hvad angår fyrstemagten var tydeligst i Haderslev amt, hvor de kongelige symboler var dominerende i kirkerummet. Andre steder var det typisk godsejere eller kirkeforstandere, der repræsenterede myndighederne og dermed udgjorde et indskudt led mellem landsherre og menighed. Brugen af kirkerummet til andet end entydigt religiøse formål kan desuden tages op i en diskussion af kirkens eller samfundets sekularisering eller verdsliggørelse, og netop denne udvikling er det også bogens hensigt at belyse på både et institutionelt og et individuelt niveau. Forfatteren kan her vise, hvordan sekulariseringen af det omgivende samfund uden for selve kirken i århundrederne efter reformationen har været med til at *sakralisere* kirkerummet og give det en mere entydig religiøs funktion i moderne tid end det havde på reformationstiden, hvor det tværtimod kunne bruges til lidt af hvert. Alt i alt er der således tale om et vigtigt og solidt bidrag til forskningen i samspillet mellem kirke og samfund efter reformationen ikke kun for Slesvigs, men for hele det lutherske Nordeuropas vedkommende.

Morten Fink-Jensen

Vestergaard, Torben A. (red.): Kellinghusen – En flække og dens fajancer. Årsskrift XXIX, 2016

Museum Sønderjylland Cathrinesminde Teglværk, Cathrinesmindes Venner, 2016, 68 s.

Museum Sønderjylland Cathrinesminde Teglværks årbog XXIX, 2016 indeholder to artikler, skrevet af henholdsvis Hans-Georg Bluhm og Ulla Houkjær under den fælles overskrift: Kellinghusen – En flække og dens fajancer.

Museumsleder på museet i Kellinghusen, Hans-Georg Bluhms artikel med titlen: "Fajancer fra Kellinghusen – Produkter, værksteder, afsætningsveje" er en oversættelse af hans artikel med samme titel fra 2006. Artiklen omhandler i relativ kort form hovedtrækkene i Kellinghusen- fabrikkernes forskningshistorie, efterfulgt af en meget kort gennemgang af fajanceproduktionens teknik og historie i Nordeuropa og især i Østersøområdet og Slesvig-Holsten. Derefter følger en gennemgang af de seks fajancefabrikker, der eksisterede i byen Kellinghusen fra 1764 til 1860, fabrikkernes varighed og deres ejere og sammenhængen personmæssigt de seks fabrikker imellem, hvor fem af fabrikkerne eksisterede samtidigt i et kortere tidsrum.

Bluhms gennemgang af forskellene mellem de enkelte værksteders størrelse og arbejdsorganisation er interessant, fordi den fortæller, hvordan tidlige fabrikker som oftest mest lignede små håndværksvirksomheder med et meget lille antal medarbejdere, ofte ejerens familiemedlemmer. For de større af Kellinghusen-fabrikkerne gjaldt det, at de i højere grad havde fabrikskarakter med fagopdelte medarbejdere. I 1809 var der f.eks. i fabrik nr. to, ejet af Christian Heinrich E. Geppel, foruden ejeren selv, en drejer, to malere, en lærarbejder, en indsætter og brænder, en medarbejder, der kløvede brænde og stødte glasur samt en daglejer, der pakkede og kørte ud med varer, altså i alt otte personer.

I fabrik nr. seks, ejet af Hans Jacob Stemmann, var medarbejderstaben ejeren (der var drejer), en drejer, hustruen og to stedsønner, hvis arbejdsopgaver ikke er specificeret, en maler, en brænder, en lærarbejder samt en tjenestekarl med hest og vogn, i alt ni personer. I både fabrik nr. to og nr. seks blev der brændt ler hver 14. dag. Hos Geppel kunne der pr. brænding være mellem 150 og 160 dusin enkeltgenstande, hvilket betød 1800-1900 enkeltdele i hver brænding, et forbavsende højt tal.

Kellinghusen-fabrikkernes produkter blev især afsat i det nære opland samt i det øvrige hertugdømme Holsten samt i hertugdømmet Slesvig.

Hans-Georg Bluhm slutter sin artikel med to afsnit om Kellinghusen-fabrikkernes produkters former og dekorationer, der ligger op ad tidligere gennemgange af Kellinghusen-fajancerne, samt et afsnit om de signaturer, der findes på en mindre del af de bevarede Kellinghusen-fajancer. Sidst-

nævnte emne har især interesse for samlere af Kellinghusen-fajancer og i prisfastsættelsen på de enkelte stykker fajance i auktionshusene.

Museumsinspektør Ulla Houkjær, Designmuseum Danmark, har skrevet bogens anden artikel med titlen: "Kellinghusen- folkelige Østersøfajancer". Ulla Houkjær, der har en meget grundig viden om europæisk fajancehistorie og har forfattet Designmuseets bestandskataloger om emnet, sætter Kellinghusen- fabrikkernes produkter ind i den europæiske fajance-tradition på en kort og forbilledlig måde. Interessant er det her, at hun gør endeligt op med den tidligere danske forskningstradition, der anskuede de slesvig-holstenske fajancer som en del af den tyske fajanceproduktion. Ulla Houkjær gør det med henvisning til den engelske forsker W. B. Honey, der i 1952 introducerede et nyt begreb i fajanceforskningen nemlig "Baltic rococo". W. B. Honey mente, at fajancerne i området rundt om Østersøen, på trods af deres forskelligheder, havde/har så mange fælles træk, at betegnelsen Østersøfajancer giver god mening. Denne betegnelse for de danske, de slesvig-holstenske og de svenske fajancer fra 1700- og 1800-tallet er siden blevet den almindeligt anvendte.

Ulla Houkjær besvarer i artiklen dernæst sit eget spørgsmål om, hvad betegnelsen Østersøfajancer dækker. Dette anskues i lyset af, at mange af de personer, der arbejdede i fajancefabrikkerne som formere, drejere og malere ofte rejste fra land til land og fra produktion til produktion medbringende deres kunnen og inspiration fra sted til sted. Set samlet udmærker Østersøfajancerne sig, ifølge Ulla Houkjær, ved at have "en særlig glansfuld, hvid næsten flødeagtig glasur, dekorationer i klare, rene farver og en fantasirig formgivning med usædvanlige skulpturelle elementer".

Blandt Østersøfajancerne udgør Kellinghusen-fajancerne en markant underkategori. Dette skyldes til dels, at fabrikkerne i Kellinghusen samlet overlevede alle de øvrige fabrikker i Østersøregionen, med undtagelse af den svenske fabrik, Rörstrand, der eksisterer endnu af navn, men med produktion i Østasien. Årsagen til, at Kellinghusen-fabrikkerne overlevede i næsten 100 år, var, at man i tide begyndte at satse på landbefolkningen, hvis smag og vaner man tilpassede sig i sit vareudbud, der tog sit udgangspunkt i en inspiration fra dansk folkeligt lertøj.

En anden årsag var nok også den, at ingen af Kellinghusen-fabrikkerne på noget tidspunkt beskæftigede sig med fajancer, der blev muffelbrændt, hvilket betyder, at dekorationerne først blev påført den tinglaserede skærv, efter at genstanden havde været brændt to gange. Ved at dekorere genstandene efter anden brænding, kunne man udføre dekorationerne med større kunstnerisk finesse. Den sidste brænding måtte ske i en særlig form – en muffel – for at resultatet ikke blev ødelagt. På Kellinghusen-fabrikkerne anvendte man udelukkende to brændinger: Først en brænding ved 900

grader, derefter en overhældning med tinglasur, hvorpå man med hurtige og lette strøg påførte de malede dekorationer direkte på den ubrændte tinglasur. Derefter blev genstandene brændt anden og sidste gang, denne gang ved 1000 grader. Ved denne fremgangsmåde blev dekorationerne meget løse og lette, men især sparede man en kompliceret arbejdsgang og kunne producere billigere.

Ulla Houkjær kommer i slutningen af sin artikel ind på, hvilke årsager, der var til, at de sidste Kellinghusen-fabrikker måtte lukke i 1854 og i 1860. Dels var fabriksfremstillet hvidt og tyndt porcelæn efterhånden blev et ret prisbilligt produkt, der fremstilledes på mange fabrikker rundt om i Centraleuropa, dels havde England udviklet endnu billigere fajancer med transferprint foruden stengods. En udløber af de gamle Kellinghusen-fabrikker oprettedes i 1960'erne med en produktion, der fremstillede kopier af 1800-tallets Kellinghusen-fajancer, men som er tydeligt mærkede, så man ikke kan sælge dem som forfalskninger.

Den lille bogs to artikler giver samlet set et let tilgængeligt og overskueligt billede af Kellinghusen-fajancernes historie, deres produktionsvilkår og udbredelse og sætter Kellinghusen-fajancerne ind i en europæisk og en dansk-svensk sammenhæng. Teksterne er ledsaget af mange illustrationer, der understreger og uddyber det skrevne, og man bliver hele vejen igennem både godt orienteret og underholdt. Et par korrektursvipser i bogens første tekst burde være fanget i en sidste korrekturlæsning, men de kan ikke ødelægge helhedsindtrykket af bogen og dens emne.

Inger Lauridsen

Forfatterliste

Johannes Brix, dr.med. tidl. praktiserende læge, tilknyttet Studieceter for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet Aabenraa, jbrix@pc.dk

Jens Bruun, pastor emeritus i Løjt Sogn, tlf. 30 62 07 15, e-mail: jens.w.bruun@gmail.com

Helge Clausen, fhv. seniorforsker ved Statsbiblioteket, mag.art., ph.d., Dr.Hist. Eccl., Teglvangsvej 64, 8543 Hornslet, tlf. 86 99 63 54 / 23 28 63 54, clausen.helge@gmail.com

Per Ethelberg, museumsinspektør, ph. d., Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, tlf. 73 52 34 62, peret@museum-sonderjylland.dk

Morten Fink-Jensen, lektor, ph.d., Københavns Universitet, Saxo-Instituttet, tlf. 35 32 94 60, mortenfink@ku.dk

Thomas Wegener Friis, lektor, ph.d., Syddansk Universitet, Institut for Historie, tlf. 65 50 22 68, twfriis@sdu.dk

Lars N. Henningsen, dr.phil., tidl. Arkiv- og forskningsleder, tilknyttet Studieceter for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet Aabenraa, tlf. 74 62 76 17, larsnhenningsen@gmail.com

Marianne Brink Asvig Iversen, cand.mag., adjunkt på Business College Syd, Sønderborg, tlf. 28 91 66 91, mbasvigiversen@hotmail.com

Mikkel Leth Jespersen, museumsinspektør, ph. d., Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa, tlf. 73 12 14 84, mije@museum-sonderjylland.dk

Mariann Kristensen, historiker, cand. mag., Slotsgade 23, 1. tv. 6100 Haderslev. mariannkristensens@hotmail.com

Inger Lauridsen, tidl. overinspektør ved Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Tønder, tlf. 30 74 86 12, ingervibe@icloud.com

Christian de Fine Licht, tidligere sognepræst i Haderslev Domsogn, tlf: 73 48 55 42, Christian.licht@mail.com

Jens Lyster, dr. theol. h. c., tidligere sognepræst i Notmark på Als. Drosselvænget 8, Broager, tlf. 35 11 41 07. Mobil 29 88 30 66, jensblyster@gmail.com

Per Grau Møller, lektor, lic.phil, Syddansk Universitet, Kartografisk Samling, Institut for Historie, tlf. 65 50 21 04, pgm@sdu.dk

Mogens Rostgaard Nissen, arkiv- og forskningsleder, ph.d., Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, tlf. +49 46 18 697 190, mrm@dcbib.dk

Jens E. Olesen, professor, Greifswald Universitet, Lehrstuhl für Nordische Geschichte, tlf.: +49 38 34 420 3330, olesen@uni-greifswald.de

Anne Marie Overgaard, museumsinspektør, cand. mag, Museum Sønderjylland, tlf. 29 29 38 43, over@museum-sonderjylland.dk

Mikkel Venborg Pedersen, seniorforsker, ph.d. & dr.phil., Nationalmuseet, tlf. 41 20 62 52, mikkelpedersen@natmus.dk

Leah Porse Rasmussen, historiker, cand.mag., MSc. Global Human Resource Management, leahporse@gmail.com

Kirsten Rykind-Eriksen, mag.art., kulturforsker og tidligere museumsinspektør på Vejle Museum, tlf. 40 26 54 89, rykind@bbsyd.dk

Karsten Merrald Sørensen, arkivar, ph.d., Museerne i Fredericia, tlf. 72 10 69 70, karsten.sorensen@fredericia.dk

Jens Lei Wendel-Hansen, ph.d. i historie, tlf. 26 21 45 34, jens_wendel-hansen@hotmail.com

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2016

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe

Også arkivet for det tyske mindretal nød godt af ombygningerne i Haus Nord-schleswig i Aabenraa i 2016. Med en ny opdeling af et gangareal blev det muligt at udvide arkivets bibliotek med 60 hyldemeter. Tilgangen af bøger om Nordslesvigs historie har i de senere år været glædeligt stor, også selvom vi ikke har kunnet tage imod alle tilbud, idet arkivet tematisk begrænser sig strengt til Nordslesvig, Slesvig-Holsten og Danmark i snæver forstand.

Som en vigtig tilgang – ved siden af en række mindre afleveringer i det forgangne år – skal nævnes arkivalierne fra kulturudvalget under Bund Deutscher Nordschleswiger (BDN), som befandt sig uden for BDN's registrant. Det drejer sig om dokumenter fra 1980'erne til cirka 2012, herunder også kulturudvalgets protokoller. Fra tiden før findes materialer vedrørende kultur i BDN's registratur, men ikke nær så omfangsrigt og samlet, som det er tilfældet for de nævnte cirka 25 år.

Som i de tidligere år var min foredragsvirksomhed både i Nordslesvig og Slesvig-Holsten omfattende. I 2016 var mit foredrag om "Modtagelse og forsørgelse af flygtninge i Danmark 1945-1949" særlig efterspurgt.

En større udgivelse i form af en publikation til Slesvig-Holstens Landesbeauftragter für Politische Bildung er gjort færdig; her gives et overblik over historie og samtid vedrørende mindretallene i Slesvig-Holsten – altså danskere, frisere, sinti og roma – og hertil det tyske mindretal i Danmark.

Jeg vil benytte lejligheden til at takke alle samarbejdspartnere fra flertal og mindretal i arkiver og på museer i Nordslesvig og Slesvig-Holsten for et godt partnerskab og tillidsfuldt samarbejde.

Frank Lubowitz

Center for Grænseregionsforskning

I det første år efter oprettelsen af Center for Grænseregionsforskning har arbejdet med at vokse sammen med Institut for Statskundskab ved Syddansk Universitet haft prioritet. Det har været en konstruktiv proces fra begge parter, og på centeret ser alle nu frem til et voksende samarbejde.

Centerets medlemmer har deltaget i en række konferencer og arrangementer i ind- og udland. Der er grund til at fremhæve det tætte samarbejde med grænseforskningen ved University of Eastern Finland i Joensuu. Det har blandt andet resulteret i en bevilling til tre nordiske workshops. Den første fandt sted i Joensuu i november. Et andet resultat er et projekt om byer med delte erindringer, som blev præsenteret på den internationale byhistoriske konference i Helsinki i august 2016. Centeret bidrager her med et projekt om Flensborg.

I forbindelse med de seneste nedskæringer og omlægninger blev det besluttet at nedlægge kandidat-uddannelsen i European Studies. Bachelor-uddannelsen er fortsat ramt af den såkaldte dimensionering, der lægger et loft på optaget af nye studerende. Disse begrænsninger udgør en alvorlig indskrænkning i centerets muligheder inden for undervisning. Det er dog endelig lykkedes at få vedtaget en reform af bachelor-uddannelsen i European Studies. Den træder i kraft fra efteråret 2017. Uddannelsen vil styrke den europæiske profil og give de færdige bachelorer adgang til kandidatuddannelsen på statskundskab.

Tobias Haimin Wung-Sung forsvarede sin ph.d.-afhandling i januar 2017.

Den 25. januar 2017 forsvarede Tobias Haimin Wung-Sung sin ph.d.-afhandling om ungdomskultur i de to mindretal efter Anden Verdenskrig. Afhandlingen bærer titlen *Beyond the border: A history of minority youth identities in the Danish-German border region, c. 1955-1971* og kaster et nyt og anderledes lys på et stykke mindretalshistorie. Arbejdet fik mange roser med på vejen af et enigt bedømmelsesudvalg. Forsvaret var noget af et tilløbsstykke og understregede, at Center for Grænseregionsforskning fortsat både er regionalt forankret og forpligtet på forskning i grænseregionen.

Steen Bo Frandsen

Danevirke Museum

I 2013 og 2014 gennemførte Museum Sønderjylland og de slesvig-holstenske fredningsmyndigheder i fællesskab store udgravninger i Danevirkes Hovedvold ved Danevirke Museum.

Udgravningerne er de mest omfattende udgravninger i Danevirkes voldsystem siden undersøgelserne i motorvejsbyggeriet op gennem Slesvig i 1970'erne, og de har vist, at volden endnu engang er blevet betydeligt ældre end hidtil antaget. Havde forskere i årtier antaget, at de ældste volde måtte være anlagt omkring år 700 f. Kr., så har C-14 dateringer nu afsløret, at de første volde blev opført i sidste halvdel af 400-tallet. Men også opdagelsen af en port i volden og den store kampestenmur fra 700-tallet hører ligesom begyndelsen til Valdemar den Stores teglstensmur til de nye landvindinger i Danevirke-forskningen.

Danevirke Museum, der er placeret umiddelbart op af porten gennem Danevirke, er det eneste sted, hvor Danevirkes historie bliver formidlet i samlet form. Dele af udstillingen er efterhånden mere end 25 år gammel, og med de nye forskningsresultater er det blevet mere end tydeligt, at den hverken modsvarer moderne krav til en udstilling eller formidler den aktuelle viden om fortidsmindet. Danevirke Museum har derfor igennem nogen tid arbejdet med planer om at etablere en ny udstilling. I den forbindelse er dateringen til 400-tallet naturligvis et helt nyt og spændende perspektiv, der skal sættes fokus på. Voldanlæggets funktion som "Danmarks" sydgrænse skal føres flere hundrede år længere tilbage i historien og sættes i forbindelse med angleres, jydernes og danernes konflikter. Det lægger op til, at hele Sønderjyllands historie bør inddrages langt mere i formidlingen af Danevirkes historie, end det er tilfældet i dag.

Udviklingen af udstillingen vil bygge på det tætte samarbejde, der er opstået mellem Danevirke Museum, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev og det slesvig-holstenske Archäologisches Landesamt, der sammen har forestået udgravningerne i volden.

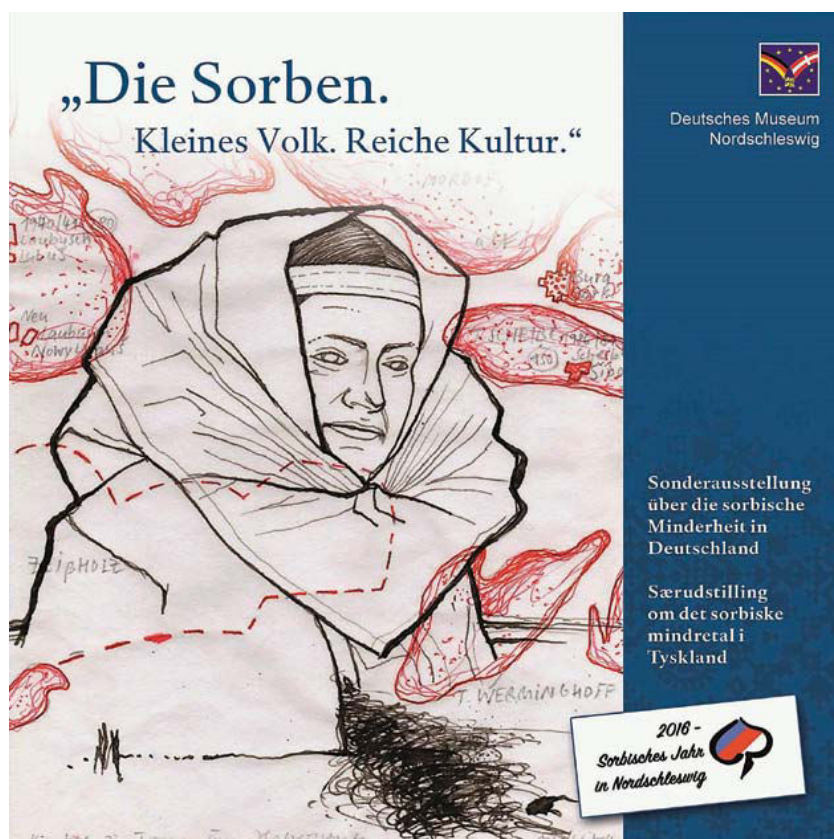
Folketingets Sydslesvigudvalg har velvilligt allerede bevilliget den første million kroner til projektet. De bevilligede midler dækker dog ikke behovet for økonomisk støtte, og der arbejdes fortsat med at finde de nødvendige midler til at kunne gennemføre udstillingsprojektet. Danevirke Museum håber, at den nye udstilling kan stå færdig til 2020.

Nis Hardt

Deutsches Museum Nordschleswig

Deutsches Museum Nordschleswig kan se tilbage på året 2016 med tilfredshed. Både med hensyn til besøgstallet og antallet af gruppebesøg, nyerehvervelserne, aktiviteterne samt årets højdepunkt – særudstillingen "Die Sorben. Kleines Land. Reiche Kultur." – gik året, som man kunne ønske det. Udstillingen kom i stand i et samarbejde med Sorbisches Museum i Bautzen og præsenterede et tværsnit af sorbernes historie, kultur og traditioner. Ideen bag udstillingen var den, at tyske nordslesvigere skulle beskæftige sig med et andet mindretal, opdage forskelle og ligheder og på den baggrund reflektere over deres egen identitet og deres eget mindretal. For de danske gæster var udstillingen en mulighed for at udvide deres forhåndsviden om mindretalslivet i det dansk-tyske grænseland med sorberne og derigennem opleve, at mindretal ikke kun er et regionalt grænselandsfænomen.

Blandt aktiviteterne skal især to arrangementer fremhæves. Som den første blev der i samarbejde med Deutscher Jugendverband für Nordschleswig afvik-

let en historisk cykeltur langs vestkysten. Under den næsten fire timer lange cykeltur ad ruten Tønder-Ubjerg-Aventoft-Rudbøl-Nørremølle-Højer-Gallehus-Tønder, blev der i pauserne fortalt små historiske fortællinger og givet oplysninger om omegnen. Turen blev så godt modtaget, at der er planlagt en ny tur for 2017. Dernæst kunne vi på Deutsches Museum Nordschleswig for første gang afholde en museal knejpequiz. I en knejpeatmosfære med livemusik skulle deltagerne besvare 40 spørgsmål og opgaver om den nordslesvigske historie og grænseregionen. Selv om deltagerantallet var beskedent, så var aftenen en stor succes for både deltagerne og museum.

Sammenlignet med 2015 kunne vi i 2016 notere en lille stigning i besøgstallet. Vi kunne således hilse tæt ved 1.000 gæster velkommen i museet. Selv om denne stigning er glædelig, så skulle vi på længere sigt gerne nå et besøgstal på de 1.500. Særligt positivt er mangfoldigheden blandt gæsterne. Således havde vi blandt andet besøg af studentergrupper, efterskoleelever og familier fra begge sider af grænsen.

Særligt glædeligt er også den stadige strøm af nye udstillingsgenstande til museet. Blandt andet har vi i vores samling kunnet optage nogle museums-genstande efter Gerhard Prahł, deriblandt også nogle genstande, der har tilhørt hans far, Friedrich Prahł. Sidstnævnte spillede en større rolle i det tyske mindretals historie som medlem af Haderslevkredsen.

Endvidere fandt flere genstande fra tyske flygtninge vej til museet, heriblandt en hjemmelavet rygsæk og noget kogegrej, formentlig fra resterne af et tysk fly.

Spændende var også nyerehvervelsen af et maleri af Anton Nissen, far til A.G. Nissen. Maleriet viser et vinterligt gadebillede, som blev malet af Anton Johann Nissen (18.11.1866-25.9.1934) sandsynligvis omkring 1920. På baggrund af vo-

res efterforskning er vi kommet frem til, at gadebilledet forestiller Bomhusvej i Alnor. Bygningen i forgrunden er formentlig et gammelt bomhus, som findes den dag i dag og anvendes som bolig. Karnappen lå tidligere direkte ved vejen og gav den vejansvarlige mulighed for at kontrollere vejen til begge sider og dermed indkassere vejpenge. Ifølge Bygnings- og Boligregisteret blev huset bygget 1856.

Et højdepunkt blandt de nye udstillingsgenstande er kortet fra Commission Internationale de Surveillance Plébiscite Slesvig (CIS) fra 1920. Ved hjælp af dette og lignende kort blev folkeafstemningen i 1920 planlagt og gennemført. Det var altså tænkt som et arbejdskort for kommissionen. Det foreliggende eksemplar består af 28 enkeltdele og viser Nord-, Mellem- og dele af Sydslesvig. Sammenlagt bliver det til et kort på cirka 3,80 x 3,80 meter. Det stammer fra boet efter en af kommissionens medarbejdere.

Hauke Grella

Deutsches Schulmuseum Nordschleswig

I begyndelsen af 2017 vil vi kunne præsentere vore gæster for et helt nyt udstillingsområde på det sted, hvor det gamle kontor lå. Indholdsmæssigt vil rummet beskæftige sig med den nye start på det tysk-nordslesvigske skolevæsen efter 1945. Året 2016 blev derfor brugt til at renovere, klargøre udstillingsmontrer og foretage udvælgelsen af udstillingsgenstande. En stor del af indholdet skulle først sættes sammen på ny og gennemarbejdes. Vi håber, at det arbejde, der er lagt heri, kan bibringe gæsterne et nyt interessant aspekt.

I efteråret 2016 modtog vi enkelte udstillingsgenstande fra Dansk Skolemuseums samling, som af økonomiske grunde blev lukket i 2009. Da der ikke var

nogen udsigt til genåbning, fik interesserede museer lejlighed til at udvælge genstande og integrere dem i deres egne samlinger. Her ses et par eksempler.

En anden nyerehvervelse er en murske, som blev brugt ved grundstensnedlæggelsen ved Ludwig-Andresen Schule i Tønder. I murskeen er følgende indgraveret: "Gebraucht bei der Grundsteinlegung der deutschen Privatschule Tondern am 21. März 1953 durch den Bundestagsabgeordneten Dr. Edert".

Ved den ny start for det tysk-nordslesvigske skolevæsen manglede der stort set alt. Den tidligere skoleinspektør Frederik Christensen fandt det derfor nødvendigt selv at udgive tyske læsehæfter. De fik navnet Nis Puk efter en eventyrfigur, der hovedsageligt er kendt i vores grænseregion. Den foreliggende trykplade viser tegningen af en bedstemor med sit barnebarn.

Selvom besøgstallet endnu ikke er tilfredsstillende, så registrerede vi dog en stigning i forhold til året før. Hertil har især besøg af skoleklasser og grupper af børnehavebørn bidraget. Med en opmuntrende regelmæssighed får vi også besøg af grupper fra Højskolen Østersøen. Noget særligt var et besøg af foreningen "Deutscher Lehrer im Ausland".

Hauke Grella

Forskningsafdelingen (FA) og Den Slesvigske Samling (DSS) ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Gennem de seneste år er DSS og FA rykket tættere sammen, og nu flytter afdelingerne også sammen i fælles lokaler. Organisatorisk er FA også frem over en selvstændig afdeling, mens DSS er en del af biblioteket. Men det nyetablerede forskningsudvalg omfatter begge afdelinger.

Inden for det seneste år har vi indgået en aftale om forsknings- og biblioteks-samarbejde med European Center for Minority Issues (ECMI), der blandt andet indebærer, at ECMI's bibliotek med mindretalslitteratur er flyttet ind på Dansk Centralbibliotek. Vi har også aftalt et tættere forsknings-, biblioteks- og arkiv-samarbejde med Nordfriisk Instituut. Endelig har vi indgået en samarbejdsaftale med Institut for historie ved Syddansk Universitet om, at deres studerende har mulighed for at komme i praktik hos DSS og FA. Disse praktikaftaler kan samtidig kombineres med, at de studerende skriver specialer og andre større opgaver baseret på materiale fra DSS og FA. Vi er i gang med at lave en lignende aftale med Aarhus Universitet.

Disse samarbejder hænger blandt andet sammen med, at DSS i 2017 har afsluttet et treårigt projekt om at omdanne samlingen til et forskningsbibliotek. Afslutningen blev markeret med en præsentation af forskningsbiblioteket d. 27. april 2017.

Publikationer og forskning

I foråret 2017 udkom Klaus Tolstrup Petersens biografi "Gustav Johannsen – og moderniseringen af danskheden i Sønderjylland" om den dansksindede politiker, redaktør, biblioteksgrundlægger med mere, Gustav Johannsen.

Merete Bo Thomsen er ved at afslutte sit ph.d.-projekt om "Danskhed og dansksindede i de sydslesvigske landdistrikter" i mellemkrigstiden, og afhandlingen forventes indleveret til bedømmelse i efteråret 2017. Rejhan Bosnjak er i gang med sit ph.d.-projekt om det danske mindretals selvforståelse. I løbet af foråret 2017 har han gennemført sin spørgeskemaundersøgelse, hvor der glædeligvis er indkommet rigtig mange besvarelser. Mogens Rostgaard Nissen er i gang med at skrive en biografi om Karl Otto Meyer, og bogen forventes at udkomme i løbet af 2018.

DSS udgiver i efteråret 2017 en antologi med bidrag fra danske og tyske historikere om Slesvigs forbindelser til danske og tyske kolonier. Antologien er en del af projektet "Sønderjylland-Schleswig Kolonial", der er et samarbejde med Søfartsmuseet i Flensborg og Museum Sønderjylland/Kulturhistorie Aabenraa. Antologien redigeres af Marco Petersen.

I løbet af 2016 udkom Jesper Thestrup Henriksens artikel "Side om side i det kommende Europa. København-Bonn erklæringerne og Vesttysklands optagelse i NATO" og Mogens Rostgaard Nissens artikel "Slesvigland – en knast i forholdet mellem flertal og mindretal i Sydslesvig omkring 1980" i Sønderjyske Årbøger. Sidstnævntes artikel "Demokrati uden demokrater. Skolesagen mod Karl Otto Meyer 1952-1954" udkom i festskriftet til John T. Lauridsen, "Kildeskunst". Endelig har Mogens Rostgaard Nissen udgivet et par mindre artikler; "Før og Sild – to nordfrisiske turistøer" i Sønderjysk Månedsskrift og "En ulv i færelæder? – sagen om Karl Wolff" i tidsskriftet Rubicon.

Arkiv

Der er fortsat stor søgning på arkivportalen arkiv.dk. Gennem det seneste år har der været et nogenlunde stabilt antal på omkring 2.000 besøgende om måneden. Den positive konsekvens heraf er, at antallet af brugere, der kontakter arkivet pr. telefon, mail eller ved egentlige besøg, er steget betydeligt i forhold til de foregående år. Ved udgangen af 2016 var der indscannet cirka 20.000 arkivbilleder, plakater, kort m.m. I 2016 modtog arkivet 44 afleveringer, som fylder 83 hyldemeter. Desuden er der afleveret 3298 fotos, 112 kassettebånd og 57 VHS bånd. Blandt de største afleveringer kan nævnes et meget omfattende arkiv fra SSW's landdagsgruppe; materiale fra Sprogforeningen i Sydslesvig; Andreas Graus arkiv samt den danske menighed i Slesvigs arkiv. Igen i år har vi også modtaget en række bogdonationer til Den Slesvigske Samling, hvilket vi er yderst taknemmelige for.

Formidling

Medarbejderne i de to afdelinger har i løbet af det seneste år holdt 20-25 foredrag i Sydslesvig og i Danmark om emner relateret til det danske mindretals historie; til Sønderjyllands historie og til dansk-tysk historie, ligesom vi har taget imod og holdt oplæg for en række forskellige besøgsgrupper fra Danmark og Slesvig-Holsten. Desuden skriver vi regelmæssigt artikler til og kronikker i Flensborg Avis. Martin Bo Nørregaard skriver en månedlig artikel om dansk-

sindede soldater under Første Verdenskrig, og Mogens Rostgaard Nissen skriver hver måned en kronik om Karl Otto Meyer.

Martin Bo Nørregaard er desuden ved at afslutte arbejdet på den nye formidlingsplatform sydslesvighistorie.dk. På siden præsenteres materialet fra Arkivet ved Dansk Centralbibliotek på en ny og lettilgængelig måde, ligesom der udvikles ti forskellige historiske temaområder med tilhørende undervisningsmateriale. Desuden er vi i samarbejde med Skoleforeningen i gang med at udvikle to e-bøger rettet mod undervisningen i 4.-6. klasse i dansk og historie, hvor indholdet i vid udstrækning er baseret på materiale fra Arkivet. I løbet af 2017 afslutter vi desuden et andet projekt sammen med Skoleforeningen, hvor vi i samarbejde med danske forfattere og illustratører udgiver tre børnebøger, der tager afsæt i den sydslesvigske historie.

Den 12. november 2016 var DSS igen vært for den største dansk-tyske slægtsforskerdag, hvor slægtsforskningsentusiaster fra begge lande havde mulighed for at møde foreninger og institutioner, der arbejder med slægtsforskning, samt for at netværke med andre slægtsforskere. Der deltog omkring 400 mennesker i arrangementet. I forbindelse med Forsknings Døgn holdt FA igen i år et arrangement for gymnasieelever fra Duborg Skolen og A. P. Møller Skolen, og i år var temaet "national identitet".

Den 25.-26. marts 2017 deltog FA og DSS i Historiske Dage i København. Som sidste år deltog vi i en fælles sønderjysk stand sammen med Museum Sønderjylland, Arkivet i Haderslev og Historisk Samfund for Sønderjylland. På standen kunne man blandt andet lave stenøkser, prøve at kniple, købe bøger, opleve reformationen i Haderslev og få smagsprøver på sønderjysk spegepølse og rom fra Flensborg. Arrangementet var en stor succes med besøgsrekord på over 9.000 besøgende.

Mogens Rostgaard Nissen og Klaus Tolstrup Petersen

Frøslevlejrens Museum 2016

Besøgstal

Museet har i 2016 haft 33.276 gæster mod 46.212 i 2015. Den kraftige tilbagegang på hele 28 % synes entydigt at kunne forklares med, at Nationalmuseet pr. 1. juli genindførte entrébetalning. Ser man nemlig isoleret på perioden frem til den 1. juli havde museet 19.004 gæster mod 17.952 året før, altså en fremgang på 5,9 %. I perioden 1. juli til 1. december, derimod, var der en tilbagegang på 49,5 %, idet besøgstallet faldt fra 28.260 til 14.272.

Museet håber naturligvis, at den markante tilbagegang vil være af forbigående karakter, altså at der er tale om, at publikum forbigående reagerer mod at have mistet, hvad man betragter som en hævdevunden rettighed.

Antallet af forudbestilte arrangementer i form af foredrag og omvisninger for grupper var i 2016 230 mod 236 i 2015, altså næsten identiske tal. En stor del af arrangementerne var imidlertid aftalt, inden Nationalmuseets direktion besluttede at genindføre entré, hvorfor museet naturligvis var bundet heraf. Derfor

ville man tænkeligt have kunnet konstatere en større tilbagegang i antallet af arrangementer, såfremt de havde været forbundet med entrébetalning.

Udstillinger

I forsommeren 2016 returnerede Den Hvide Bus til museet efter at have været udlånt til Nationalmuseets store særudstilling om De Hvide Busser i Egmont-hallen. Særudstillingen, som blev særdeles velbesøgt, var blevet forlænget til og med påsken 2016. Takket være donationer fra Frihedsmuseets Venners Fond og Sportgoods Fonden kunne Den Hvide Bus retableres i museet i en fornyet sammenhæng, hvor dele af særudstillingen i Egmont-hallen, især AV-afsnittet, blev overført til den faste udstilling i Frøslevlejren. Det er museets håb, at yderligere elementer fra særudstillingen kan overføres til museets faste udstilling, men det vil kræve en udvidelse af museets fysiske rammer.

Formidling, forskning, publiceringer og andet

Museumsinspektør Dennis Larsen holdt i 2016 otte eksterne foredrag, primært med afsæt i sine publikationer om danskeres SS-tjeneste. Overinspektør Henrik Skov Kristensen holdt 33 foredrag. Emnerne varierede, men tog hovedsageligt udgangspunkt i egen forskning og egne publikationer over årene. De 230 interne foredrag og omvisninger blev også i 2016 primært varetaget af Marianne Kröger og Bent Hansen, som især i forbindelse med en række teaterforestil-

De to kommandanter Hillgärtner og Schriever ved hovedvagtårnet i Polizeigefangenenlager Frøslev. Billedet er formodentlig taget i forbindelse med Schriegers afløsning af Hillgärtner i december 1944. Foto: Frøslevlejrens Museum.

linger i Frøslevlejrens Efterskole ydede en stor indsats. Forestillingen *Den Blå Tid*, skrevet af Hege Tokle og opført af Syddjurs Egnsteater, er inspireret af kz-fangenskab og redningen med de Hvide Busser. De mange tilrejsende skoleelever fik i tilknytning til forestillingen en omvisning i Frøslevlejrens Museum.

Både Dennis Larsen og Henrik Skov Kristensen har i samarbejde med den øvrige indholdsgruppe fra Krig og Besættelse leveret bidrag til den kommende udstilling på det reetablerede Frihedsmuseum.

For Statsadvokaturet gennemgik Dennis Larsen i 2016 arkivmateriale vedrørende en tidligere, nulevende, dansk SS-soldat med henblik på at rejse en eventuel straffesag mod denne for krigsforbrydelser under 2. verdenskrig.

Henrik Skov Kristensen har i 2016 indsamlet og bearbejdet kildemateriale med henblik på en afhandling med arbejdstitlen *Gerningsmænd eller ofre. Erindringer om 2. verdenskrig i Forbundsrepublikken Tyskland og det tyske mindretal i Sønderjylland*. Han har endvidere medvirket ved produktionen af Tommy Halds udsendelsesrække på fire, *Esters Rejse*, som blev sendt på TV2 Nord, ligesom han har stået til rådighed for medier og kolleger i faglige spørgsmål. Han har endelig fungeret som beskikket censor i historie ved landets universiteter og som fagfællebedømmer af videnskabelige artikler.

Henrik Skov Kristensen publicerede i 2016 følgende skriftlige arbejder:

"Loyalitet under pres? BDN-formand Hans Schmidt-Oxbülls tale på 'den tyske dag' i 1955" i *"Kildeskunst." Historiske & kulturhistoriske studier. Festskrift til John T. Lauridsen*. Red. af Sofie Lene Bak m.fl. Det Kongelige Bibliotek 2016. 2, s. 517-555.

"De Hvide Busser – en udstilling om medborgerskab" (sammen med Mette Boritz) i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2016, s. 288-301.

"De medicinske forhold i Frøslev- og Fårhuslejren" i *Dansk Medicinhistorisk Årbog* 2016, s. 157-198.

"Die 'Weissen Busse' aus der Perspektive Nordschleswigs. Die schwedisch-dänische Rettungsaktion für KZ-Häftlinge im Frühjahr 1945" i *Grenzfriedenshefte* 1/2016, s. 23-44.

"Livet i kz-lejren" i *Nyt fra Frøslevlejren* marts 2016, nr. 99, s. 6-12.

"Besættelsen 1940-45 i sønderjysk perspektiv" på www.danmarkshistorien.dk.

"Under Sandet", filmanmeldelse i *Tidehverv* nr. 2, februar 2016, s. 35-37.

Helhedsplan for Frøslevlejren

I erkendelse af at besøgsoplevelsen i Frøslevlejren kan styrkes, indledte Nationalmuseet og Aabenraa kommune i 2015 et samarbejde om at udarbejde en ny såkaldt 'helhedsplan' for Frøslevlejren. Planen sigter på at tilgodese Frøslevlejrens Museums ønske om at styrke stedets autenticitet som fangelejr og at skabe en større kronologisk og tematisk klarhed på lejrområdet – samtidig med at for eksempel Frøslevlejrens Efterskoles behov for udfoldelse tilgodeses. Anstrelserne mundede i 2016 ud i en konkret og detaljeret plan, som er udfordrende og kræver såvel store omkalfatring som investeringer.

Henrik Skov Kristensen, overinspektør

Museum Sønderjylland

Jævnfør årsberetningen for 2015 blev der konstateret en række væsentlige udfordringer for Museum Sønderjylland efter knap 10 år som et af landets største, fusionerede museer. Både Slots- og Kulturstyrelsens kvalitetsvurdering og efterfølgende en rapport fra BDO pegede på væsentlige opmærksomhedspunkter og behovet for at sikre Museum Sønderjylland en rationel udnyttelse af ressourcerne og for at øge og forbedre indsatsen på flere områder, særligt museets magasineringsforhold, formidling, besøgstal og indtjening. Statslige besparelser medførte yderligere, at tilskuddet til statsanerkendte museer vil falde med 2 % årligt over perioden 2016-2019 og dermed sætte museets økonomi under pres.

I 2016 har bestyrelsen haft fokus på at adressere netop disse forhold. Tiltagene kan sammenfattes i følgende hovedpunkter:

Bestyrelsen valgte at udskille Skærbæk Museum, Oldemorstof, udstillingen i Hjemsted Oldtidspark, Jacob Michelsens Gård, Slesvigske Vognsamling, Ehlers Lertøjssamling og Haderslev Bymuseum. Museets arbejde kan derefter målrettes færre lokaliteter. Udskillelserne sker løbende og vil være afsluttet primo 2018.

December 2016 tiltrådte museets nye direktør, Henrik Harnow, der kom fra en stilling som direktør for Danmarks Jernbanemuseum. Rekrutteringsprocessen har i væsentlig grad rettet sig mod at finde en kandidat, der skal gennemføre en omorganisering af museet med fokus på at skabe ét museum.

Museum Sønderjyllands økonomi og drift skal tilpasses de gældende vilkår blandt museer og kulturinstitutioner med fokus på høj kvalitet i museumsarbejdet, mens der på samme tid anlægges en kommerciel vinkel på museumsdriften. Det forventes, at centralisering af en række driftsmæssige funktioner kan frigøre ressourcer inden for de givne økonomiske rammer, men at museets udvikling i øvrigt i væsentlig grad skal baseres på en højere indtjening.

Udpegning af en egnet grund til etablering af et fællesmagasin, der kan rumme museumsgenstande fra Museum Sønderjyllands omkring 60 magasiner af varierende størrelse og kvalitet. Det lykkedes i 2016 at få stillet en grund i Aabenraa Kommune til rådighed for projektet og at påbegynde arbejdet med at udarbejde byggeprogram samt forberede finansieringsmodeller for realisering af et tidssvarende magasin.

Museum Sønderjyllands samlede besøgstal (uden Historiecenter Dybbøl og Dybbøl Mølle) udgjorde i 2016 171.294 mod 172.592 i 2015. Museum Sønderjylland havde også i 2016 et særdeles højt aktivitetsniveau med i alt 21.579 gæster til foredrag og omvisninger. Dette tal er ikke medregnet i det samlede besøgstal.

Museets nye strategi og handlingsplan, der vil rumme udviklingsplaner og segmentering af målgrupper for alle museets besøgssteder, ventes vedtaget af bestyrelsen i 2017, ligesom der er afsat midler til ansættelse af en PR- og markedsføringskoordinator.

Museets ledelse og bestyrelsen vil have et stærkt fokus på besøgstal og entréindtægter under de kommende års udvikling af museet og dets tilbud til gæsterne, men vil i øvrigt med en ny strategi og handlingsplan udstikke vejen

for alt arbejde på de museale ansvarsområder indsamling, bevaring, registrering, forskning og formidling samt museet som virksomhed og arbejdsplads. Samarbejdet med de sønderjyske kommuner vil udgøre en meget væsentlig facet af dette arbejde.

Museum Sønderjylland – Besøgstal 2016

Afdelinger	2016	2015	2014	2013	2012
Sønderborg Slot	50.689	52.520	60.636	51.325	52.903
Cathrinesminde Teglværk	15.924	17.543	22.553	21.577	24.101
Kulturhistorie/Kunst Tønder	27.088	27.186	38.545	27.372	31.853
Augustenborg Slot	0	793	470	733	1.118
Højer Mølle	6.413	6.363	7.451	7.504	8.341
Drøhdes Hus	3.467	1.753	2.296	4.448	3.363
Arkæologi Haderslev	8.811	10.684	9.471	8.430	8.317
Slesvigske Vognsamling	2.523	1.807	2.452	2.046	3.410
Ehlers Lertøjssamling/Bymuseet i Haderslev	3.553	6.312	6.867	5.628	6.205
Kulturhistorie Aabenraa	6.116	4.779	4.655	4.690	5.304
Jacob Michelsens Gård	3.318	1.965	3.242	1.873	2.093
Kunstmuseet Brundlund Slot	20.239	15.977	12.484	10.504	13.538
Naturhistorie og Palæontologi	7.019	6.956	7.453	8.368	7.725
Oldemorstoft	3.969	3.495	4.286	5.434	4.137
Hjemsted Oldtidspark	12.165	14.459	10.105	10.067	10.227
Skærbæk	0	0	552	805	806
I alt	171.294	172.592	193.238	170.804	183.441
Antal gæster ved foredrag og omvisninger (uden for museernes fysiske rammer)	21.579	20.591	23.152	18.189	26.420

Fagområdernes målsætninger og særlige arbejdsindsats i 2016

Parallelt med bestyrelsens arbejde har museet opretholdt det sædvanlige høje aktivitetsniveau til glæde for borgerne i Sønderjylland og regionens turister og som et led i museets formidling af kulturarven. I det følgende gives en summarisk beskrivelse af de enkelte fagområders væsentligste indsatsområder og resultater i 2016.

Sønderjyllands arkæologi

Formidling

I 2016 vistes særudstillingen *Breaking News* af internationale presseklip om krigen i 1864. I udstillingen kunne man følge krigens udvikling i form af de mange beretninger og ikke mindst litografier, der blev trykt i aviser og blade

rundt om i Europa. Desuden arrangerede afdelingen en lille udstilling om de fine detektorfund fra middelalderbebyggelsen Pedersborg syd for Urnehoved.

I 2016 fortsatte arbejdet med de forpligtende samarbejder med undervisningssektoren, der var indgået aftale om i 2015: *Skolen på museet / museet på skolen* – Partnerskabsaftale mellem afdelingen og to skoler i Haderslev kommune. *Historiefortællingen* – samarbejde med VUC-Syd. *Outdoor learning and living for world citizenship* – samarbejde med VUC-Syd. *Renæssancen* – samarbejde med Ernærings- og sundhedslinjen på UC-Syddanmark. Disse undervisningsforløb vil fortsætte i 2017. Som i tidligere år deltog afdelingen også i Naturvidenskabsfestivalen på UC-Syddanmark.

I løbet af 2016 kunne der ses en øget interesse fra skoler i at benytte sig af de tilbudte undervisningsforløb. Det er en effekt af den nye skolelovs indførelse, og det er håbet, at de nyetablerede skole-museum-samarbejder vil øge dette tal væsentligt i de kommende år.

Formidlingen har i 2016 fortsat arbejdet med at udvikle digitale tilbud. Der kom enkelte nye tekster på www.oldtidsglimt.dk og en ny guidet tur, denne gang til bygninger fra Haderslevs opsvingsperiode 1830-1864, blev lagt ud på afdelingens arkitekturguide til mobiltelefon, der også findes på [Oldtidsglimt.dk](http://oldtidsglimt.dk). Der blev desuden arbejdet med at forberede en guide til reformationsteder i Sønderjylland i 2017.

Afdelingen deltog igen i det kommunale telt på Fællesdyrskuet i Aabenraa, hvor fokus som sædvanlig var de fredede fortidsminder i det dyrkede land. Forsøgstillinger har vist, at godt 1000 personer studerer museets posters om fortidsminderne og taler med arkæologerne i løbet af de to dage, dyrskuet varer. Desuden var der deltagelse i den første nationale "fortidsmindedag" 2. oktober med præsentation af fem fredede fortidsminder i Sønderjylland og Kolding Kommune.

I den permanente udstilling blev der indrettet et arkæolog-kontor, hvor publikum kan følge arkæologens arbejde samt benytte lejligheden til at spille afdelingens arkæologispil: *Jeg er arkæolog*. Desuden blev der lavet tyske oversættelser af udstillingstekster i den permanente udstilling som QR-koder og endelig forklaringer via QR-koder til genstandene i Frilandsafdelingen.

Indsamling

Afdelingen har igennem hele året indsamlet i henhold til museets indsamlingsstrategi. Genstande fra arkæologiske udgravninger, der skal kasseres, bliver kasseret på selve udgravningen. Afdelingen mangler stadig at registrere enkelte store privatsamlinger, indkommet i tidernes løb. I 2016 var der fokus på Jørgen Fynbos store og værdifulde samling af flinterredskaber fra ældre stenalder, alle fra lokaliteter i den nordlige del af Sønderjylland. Arkæologi Haderslev deltager med sin kulturhistoriske samling i den magasingennemgang, der finder sted inden for Museum Sønderjyllands kulturhistoriske samlinger. I 2016 begyndte en gennemgang af håndværksredskaber og møbler, der skal føre til en mulig kassation af genstande i 2017.

Bevaring

Arkæologi Haderslev har ikke væsentlige udfordringer med bevaring af afdelingens genstande. Der bliver foretaget løbende kontrol, og afdelingen er meget langt med at flytte alle metalgenstande ind i et særligt rum til opbevaring af metal.

I 2016 fortsattes sammen med de øvrige afdelinger i Museum Sønderjylland arbejdet med at udfærdige en værdiredningsplan for samlingerne. En færdig plan vil foreligge i 2017.

Den arkæologiske virksomhed

Arkæologi Haderslev foretog i 2016 i alt 93 arkæologiske undersøgelser. Heraf var 65 prøvegravninger og 28 udgravninger. Alle disse arkæologiske undersøgelser var foranlediget af museumslovens kapitel 8 og var finansieret af forskellige bygherrer. Dog var 19 af de 65 prøvegravninger såkaldte "mindre" prøvegravninger, der betales af museet selv.

Afdelingen har i 2016 afgivet 317 høringssvar til lokalplaner, byggeansøgninger og mange andre typer af sager, der involverer anlægsarbejde under overfladeniveau. Det samlede antal af sager, der har været vurderet i løbet af året er stadig svagt stigende i forhold til årene under krisen. Det er langt over 6000 sager, der passerer museet årligt med henblik på at vurdere, om jordfaste fortidsminder kan blive ødelagt ved anlægsarbejder.

For enden af regnbuen? Et udsnit af den store bebyggelse ved Viggo Carstensensvej uden for Haderslev. Bebyggelsen stammer fra yngre romersk og ældre germansk jernalder, tiden mellem 300 og 500 e.Kr. Foto: Pernille Kruse, Museum Sønderjylland.

Afdelingen har over årene haft et betydeligt beretningsefterslæb, opstået som følge af et meget stort antal arkæologiske undersøgelser inden for ganske få år. Ved årsskiftet 2016/17 resterede der endnu ikke afleverede beretninger, som det ville tage anslået 60 arbejdsuger at færdiggør. Beretningsefterslæbet vil være afviklet ved udgangen af 2017.

I 2016 fortsatte den systematiske uploadning af de skrevne beretninger på Historisk Atlas. Samtidigt lægges beretningerne naturligvis også på Fund & Fortidsminder, så de er tilgængelige for kolleger.

I løbet af 2016 kom administrationen af danefæ-lovgivningen til at fylde mere og mere i afdelingens dagligdag. Antallet af personer, der afsøger jorden i det sønderjyske er stærkt stigende. Museet forsøger at følge med så godt, det er muligt, men der er ikke ressourcer til at behandle de mange genstande så hurtigt, som både vi og finderne kunne ønske. Sagsbehandlingstiden på et par år på Nationalmuseet betyder, at der går en rum tid, inden en finder får at vide, om et fund bliver erklæret som danefæ.

Afdelingen varetager på vegne af Slots- og Kulturstyrelsen tilsynet med fredede fortidsminder og beskyttede sten- og jorddiger i de fire sønderjyske kommuner og Kolding Kommune. Således også i 2016, hvor omfanget af tilsynet og dermed det tilknyttede tilskud til opgavens løsning fra styrelsen atter blev mindre. Afdelingen er fortsat, på trods af den forringede økonomi, positivt indstillet over for at varetage arbejdet. I 2016 afsluttedes gennemgangen

I den fugtige undergrund sydøst for Starup Kirke dukkede en velbevaret brønd op. Brøndkassen er en bødkret tønde, der er fremstillet i Lübeck eller deromkring i tiden 1235-1250. Foto: Anders Hartvig, Museum Sønderjylland.

af alle synlige anlæg fra Sikringsstilling Nord med henblik på at foretage en fredningsbeskrivelse af de bevarede dele af dette enestående forsvarsanlæg fra 1. Verdenskrig.

I 2016 publiceredes to monografier samt 10 artikler, heraf tre i internationale og syv i danske tidsskrifter. I det tidlige forår udkom bogen *Haderslev – en købstad bliver til* om udgravningerne ved Starup Kirke og ved Møllestrømmen i Haderslev. Udgravningerne blev fremlagt af Tenna Kristensen og Anders Hartvig. Desuden blev det i denne bog også muligt at publicere nye undersøgelser af henholdsvis Starup Kirke ved Thomas Bertelsen fra Nationalmuseet og Haderslevskibet ved Anton Englert fra Vikingeskibsmuseet.

Nogle måneder senere udkom Freerk Oldenburgers engelsksprogede afhandling *Højgård – Iron Age Graves in Southern Jutland*. Bogen behandler en gravplads ved Højgård fra omkring Kristi fødsel. Freerk havde udarbejdet teksten som sit speciale, og bogen udmærker sig blandt andet ved, at alle urner samt gravgaver er tegnet af forfatteren i sort-hvid streg.

Endelig fortsattes forskningsprojektet om Danevirke i et samarbejde med Achäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, der blev indledt i 2015. Projektet er udsprunget af de udgravninger på Danevirkes hovedvold og porten gennem volden, som de to institutioner gennemførte i fællesskab i 2013 og 2014. Til at bearbejde denne udgravning videnskabeligt og sammenholde resultaterne med ældre udgravninger har Augustinus Fonden ydet et fornemt bidrag. Projektet vil komme til at løbe i endnu et par år og afsluttes med en publikation.

Sønderjyllands historie

(Sønderborg Slot og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie)

Indsamling

Afdelingen iværksatte i 2016 mere omfattende indsamlinger af genstande fra tiden efter 1920, knyttet til den kommende store udstilling om Sønderjylland efter 1920 og med fokus på de genstande, billeder og film, der knytter sig til Sønderjyllands særlige historie eller til særlige regionale forhold i øvrigt. Der er indsamlet inden for emner som grænse, grænsebevogtning og grænsehandel, de særlige forhold i grænselandet før og under besættelsen, dialekt samt sportsklubber og sportsudøvere, som ses som markører for det sønderjyske. Ud over det er samlingerne om Første Verdenskrig fortsat suppleret med breve, dokumenter og billeder.

ISL har modtaget store fotosamlinger fra Rødding og Danebod højskoler.

Bevaring og registrering

Der er især arbejdet med de indkomne genstande, og derudover er registreringerne af dele af samlingerne revideret. Blandt andet er der arbejdet med dele af håndværkssamlingen i forbindelse med en samlet gennemgang af denne gruppe i hele museet.

ISL har øget antallet af tilgængelige billeder på Sønderjyske Billeder med cirka 12.000, så der nu er offentliggjort over 60.000 billeder, som samtidig er registreret og scannet, så de også bevares digitalt.

En omfattende rengøring af magasinerne er igangsat. I den anledning bliver store dele af samlingerne rengjort og ompakket. Et mindre antal genstande er konserveret, heriblandt en del genstande fra slottets middelalderhistorie og en pragtfuld broderet fane fra soldaterforeningen for det preussiske regiment 86, der havde kaserne på slottet i kejserens tid.

Formidling

Det centrale fokuspunkt har været fornyelse af de faste udstillinger på Sønderborg Slot. I februar åbnede to små rum i tilknytning til udstillingen om Treårskrigen. Det første præsenterer især uniformer og våben fra Treårskrigen, mens det andet rum fokuserer på de to generationer af slægten Dinesen, der gjorde sig gældende i de to slesvigske krige – henholdsvis Karen Blixens farfar og far A.W. og Wilhelm Dinesen.

En større satsning er en gennemgribende fornyelse af rummet, som fortæller om slottets egen historie. Der er udarbejdet informationstavler og montrere, og som nyt midtpunkt er der en stor interaktiv skærm, hvor man kan gå på opdagelse i slottet i 1600-tallet i en slags tegnefilm. Udstillingen trækker historien

Museum Sønderjyllands on-line formidling af Første Verdenskrig er en stor succes. Ved udgangen af 2016 har hjemmesiden passeret 1,6 millioner sidevisninger. I august 2016 blev der sat ny rekord med 83.439 sidevisninger på én måned. Den tilhørende Facebook-side er med mere end 5.000 følgere den mest populære af alle Museum Sønderjyllands Facebooksider.

op mod moderne tid med fokus blandt andet på tiden som lazaret, kaserne og interneringslejr. Den rummer moderne teknologi, men samtidig er der langt flere genstande end før, og der er teksten på tre sprog.

Ud over det arbejdes der på den store satsning *Sønderjylland 1920-2019*, som skal åbne i 2019. Der er indsamlet og udvalgt genstande, billeder og film. Udstillingsarkitekterne har arbejdet med udstillingens design, som afsluttes i 2017, og der er udarbejdet grundmateriale til en lang række digitale udstillingsselementer i form af projektioner, interaktive skærme, spil med videre.

Særudstillinger nedprioriteres, mens der arbejdes med dette. Det løbende formidlingsarbejde med foredrag, omvisninger, historisk ringridning og skoletilbud er derimod fortsat. ISL har redigeret *Sønderjysk Månedsskrift*, og Sønderborg Slot har fortsat arbejdet med siden www.denstorekrig1914-18.dk, som havde passeret mere end 1,3 million sidevisninger ved nytår. Derudover indledtes arbejdet med et rollespil *Befri Christian 2.* og med en app, *Museumsmysteriet*, som er en slags digital skattejagt gennem museet for børnefamilier.

Forskning

I 2016 afsluttede Kim Furdal projektet om dansk lokalhistorie med udgivelse af *Kampen om lokalhistorien*, som er en kulturhistorisk undersøgelse af interessen for lokalhistorie og interessen for hjemstavnen sat i forhold til nationalstaten.

I foråret 2016 afsluttedes Udkantspulje-projektet *Landsbyer på kanten*, der blev påbegyndt i 2015. Arbejdet, der var støttet af Slots- og Kulturstyrelsen, var et samarbejde mellem syv museer. Projektet havde til formål at udvikle en generel metode til kulturhistorisk screening af landsbyernes fysiske rum, deres historiske udvikling og det levede liv, der knytter sig hertil. Hvert museum gennemførte pilotprojekter i to udvalgte landsbyer i deres område. ISL havde til formålet udvalgt landsbyerne Store Jyndeved og Løjt Kirkeby.

Et forskningsprojekt om de særlige storgodssamfund omkring Sønderborg fra 1500-tallet til 1800-tallet afsluttedes med udgivelsen af Carsten Porskrog Rasmussens bog *Hertuggodser* samt en større artikel om en langvarig strid mellem de augustenburgske hertuger og de alsiske bønder i *Landbohistorisk Tidsskrift*.

Endelig afsluttedes også et projekt om det sønderjyske skolevæsen i tysk tid som preussisk nationalstatsprojekt med udgivelse af en artikel.

Ud over det er der forsket på en række felter inden for Sønderjyllands historie. Der arbejdes blandt andet med Grænseforeningens historie, sønderjyder i tysk tjeneste under Første Verdenskrig og sønderjysk hertughistorie. Disse projekter munder ud i bøger og artikler over de kommende år.

Sønderjyllands erhvervshistorie

Kulturhistorie Aabenraa

Indsamling

Der indsamledes et mindre antal genstande med relation til Sønderjyllands søfart, blandt dem fotografier af kaptajnen Eschel Krabb og hans hustru, en redningsmedalje og hans håndskrevne erindringer, som museet tidligere har udgivet i den tyske original og medfølgende dansk oversættelse. Derudover er modtaget en inddeponering af Dorothea Nissens dagbøger medfølgende skibsportræt og personportrætter af kaptajnsfruen og hendes mand.

Bevaring

Det i 2015 påbegyndte oprydning- og rengøringsarbejde i museets hovedgasin fortsatte – dette arbejde omfatter også en tidskrævende rengøring på genstandsniveau.

Registrering

Arbejdet med gennemgangen, registreringen og pakningen af dele af museets omfattende samling fortsatte. Museets registrering af afrikanske genstande blev som forberedelse på en planlagt særudstilling kritisk gennemgået.

Forskning

Dette arbejde koncentrerede sig især om bogprojektet *Sønderjyllands Søfartshistorie* i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland og det dansk-tyske projekt "Den koloniale arv" om den danske og (senere) den tyske kolonialismes indflydelse på Sønderjylland/Schleswig. Blandt andet bidrager både Mikkel Leth Jespersen og Stefanie Robl med artikler til antologien *Sønderjylland-Schleswig kolonial*, som forventes at udkomme i efteråret 2017.

Formidling

I årets særudstilling *Sønderjyske kaptajnsfruer på langfart* fortalte museet om en række kvinder, som i 1800-tallet ledsagede deres mænd på deres rejser til havnebyer i hele verden. Flere af disse kvinder har skrevet dagbog under rejserne, som giver et spændende indblik i dagligdagen om bord og deres oplevelser og indtryk i havnebyerne.

Som afslutning på det 3-årige dansk-tyske projekt *Future Port Cities*, hvor unge fra regionen Sønderjylland-Schleswig i workshops og to i henholdsvis Flensborg og Aabenraa afholdte "boatcamps" udviklede deres visioner til havnebyernes fremtid, vist i efteråret en udstilling med deres værker.

Derudover deltog museet i et samarbejde med blandt andet Nationalmuseet angående *Nye veje* i forbindelse med "Åben Skole" og udviklede (og afprøvede) i denne sammenhæng både et nyt formidlingstilbud med korte film på i-pads samt byvandring til elever.

Blandt de øvrige formidlingsarrangementer kan nævnes: Jomfru Fanny-forestillingerne på museet, maritime byvandring og rundvisninger, de populære børnearrangementer "Piratuge" og "Nat på museet", en række interne og eksterne foredrag samt deltagelse i havnefesten "Kongelig Classic".

Stefanie Robl deltog som Museum Sønderjyllands repræsentant i Interreg-projektet NORDMUS, som har til formål at forbedre samarbejdet mellem danske og tyske museer.

Publikationer

Mikkel Leth Jespersen (red.): *Skibsbygmesteren Niels Jacobsens erindringer og brev-bog (1828-1888)*, Aabenraa 2016.

Sven Funke (red.): *Heiße Zeiten in der Südsee. Aus den Tagebüchern und Berichten des Kapitän des Zweimastschoners LEVIKA, Niels Simon Michelsen, 1874-1878*, Aabenraa 2016.

Jacob Michelsens Gård

Indsamling

Museet foretager ingen indsamling på JMG.

Bevaring

Der igangsættes en tiltrængt renovering af gårdens gamle køkken og dele af loftet – arkitekt Peter Buchholt Petersen er tilknyttet projektet og har sørget for de nødvendige tilladelser, blandt andet fra Slots- og Kulturstyrelsen.

Registrering

Samlingen på JMG er registreret (komplet på blå kort, delvis også i Regin). I forbindelse med gårdens planlagte udskillelse af Museum Sønderjylland pr. 1.1. 2018 er der påbegyndt en gennemgang af gårdens samlinger med henblik på udskillelse.

Forskning

Der er ikke blevet forsket med relation til JMG.

Formidling

Gårdens cirka 40 frivillige viste en lille udstilling om skrivebordsbønderne på Lille Kolstrup og landmålergrej og arrangerede derudover en række rundvisninger, tre velbesøgte bageweekends, et fastelavnsarrangement og en legedag for hele familien. I samarbejde med Det Lille Teater, Aabenraa, vistes forestillingen *Den Lille Havfrue* i juni i gårdens have. Derudover fortsattes samarbejdet med Aabenraa Kommunes demenskoordinator, så der holdes regelmæssige formiddage for demensramte borgere i gårdens omgivelser.

Cathrinesminde Teglværksmuseum

Indsamling

Cathrinesminde Teglværk har overtaget *Kalk og Teglværksforeningen af 1893's* malerisamling. De vil senere kunne danne grundlag for en udstilling om teglværker i maleriet på museet.

Bevaring

Cathrinesminde Teglværks største genstand er teglværkets ovn og bygninger. Afdelingens egne håndværkere forestår i samarbejde med Sønderborg Kommune størstedelen af vedligeholdelsen af de historiske bygninger.

Afdelingens frivillige maskingruppe restaurerer løbende flere gamle stationære og marinemotorer med tilknytning til teglindustrien eller sønderjysk erhvervshistorie.

Som et led i sikringen af det historiske teglværk er Cathrinesmindes gamle brandalarmcentral udskiftet, da den gamle ikke længere kunne fungere med nutidige reservedele. Samtidig med udskiftningen af centralen blev sensorerne i de udendørs haller udskiftet med varmefølsom tråd, som er mere robust over for det hårde klima ved stranden.

Registrering

Tidligere leder af Broagerlands Lokalkiv Randi Helming er som frivillig på Cathrinesminde Teglværk i færd med en total gennemgang og nyregistrering af museets dokumentation om danske teglværker, aspekter af sønderjysk industrihistorie og Cathrinesminde selv.

Forskning

Arkivforskning til bind om Sønderborg Kommunes teglværker i serien *Danmarks Teglværker* er sat i gang med assistance fra historiker Jacob Hanquist Petersen og lektor emeritus Inger Buchard.

Konference: 3.-5. juli. 23. *Internationale Konference Teglværkshistorie/ Teglværksmuseer med temaet "Teglproduktion og teglanvendelse i Danmark og Slesvig-Holsten"* blev afholdt på Cathrinesminde Teglværk i samarbejde med Bundesverband der Deutschen Ziegelindustrie, støttet af Kalk og Teglværksforeningen af 1893. Der var i alt 67 deltagere, flest tyske, 16 danske, 12 hollændere, enkelte fra Østrig.

Formidling

Udstillingssæsonen begyndte med *Broagerlands Kunstforenings Forårsudstilling* fra 3. april til 8. maj, som altid med danske og tyske kunstnere.

Sommerens særudstilling, *Kellinghusen – en flække og dens fajance* åbnedes 31. maj af borgmester Pietsch fra Kellinghusen og med taler af borgmester Erik Lauritzen, Sønderborg, og Andreas Dethlefsen, formand for Keramikcentrum Kellinghusen. Kellinghusen i Holsten var fra 1760 og 100 år frem en vigtig producent af fajancevarer og på den måde en kollega til teglværkerne inden for lerindustrien.

15.-19. juni. Egnsspillet *Fare fare krigsmand* blev spillet for omkring 1000 tilskuere. Det tog udgangspunkt i teglværksejer Chr. Hollensens indkaldelse til kejserlig tysk krigstjeneste i Hviderusland og Ukraine i årene 1915-18 og handlede om forholdet mellem Hollensen og dem derhjemme. Baggrunden er blandt andet beskrevet i Hans Wolfs bog *Teglværksejer Hollensen*, som var årsskriftet fra Cathrinesminde Teglværk 2014.

Derudover holdt Torben Vestergaard en række foredrag om teglværkerne og Sønderjyllands industrihistorie og var tovholder for Museum Sønderjyllands deltagelse i *Historiske Dage i Øksnehallen* i København 9.-10. april.

Publikationer

Årsskrift XXIX, 2016.

Hans-Georg Bluhm og Ulla Houkjær: *Kellinghusen – en flække og dens fajancer*. Red. Torben A. Vestergaard, 2016.

Verner Bjerge og Jacob Hanquist Petersen: *Danmarks Teglværker – Hedensted Kommune*. Redaktør: Torben A. Vestergaard, 2016.

Torben A. Vestergaard: "Exchange and the Constitution of Persons under a Welfare Regime" i *Parts and Wholes. Essays on Social Morphology, Cosmology, and Exchange in Honour of J. D. M. Platenkamp*. Edited by Laila Prager, Michael Prager & Guido Sprenger, Münster 2017.

Oldemorstof

Indsamling

Der er indsamlet to (2) genstande til museets samling i 2016, begge ved aktiv indsamling på Store Okseø, hvor tiden med gæstgiveri er ophørt.

Bevaring

Mads Mikkelt Tørsleff var i 2016 frikøbt på halv tid til samlingsgennemgang af genstande med relation til håndværk i flere afdelinger af Museum Sønderjylland. Projekt blev medio januar 2017 overdraget til en ny projektmedarbejder til videre varetagelse.

På Oldemorstof er de ved samlingsgennemgangen 2013-14 kasserede (landbrugs)genstande blevet fjernet fra magasinet og destrueret.

Registrering

Fra museets gamle samling er registreret 29 genstande i Regin i 2016.

Forskning

Projektet omkring museets frugtlund har udviklet sig til en undersøgelse af, hvilke lokalt udbredte frugtsorter, der fandtes i Sønderjylland i sidste halvdel af 1800-tallet, da disse er beskrevet af den sønderjyske pomolog Claus Matthiesen, 1913-15, samt i hvilken udstrækning, der endnu findes træer af dem. En første artikel til *Sønderjysk Månedsskrift* er under udarbejdelse i foråret 2017.

Formidling

Årets særudstilling havde de russiske krigsfanger i Nordslesvig 1914-1918 som tema og viste en række af fangernes efterladte genstande, en række plancher med fotografier fra samtiden og filmen *Ivan, Marie og Verdenshistorien*, en dokumentar, venligst stillet til rådighed af Freelance Film A/S, samt ikke mindst lydoptagelser af de russiske krigsfanger, optaget 1918 i hovedlejren Parchim i Mecklenburg og stillet til rådighed af Humboldt Universität zu Berlin. Udstillingen mødte stor interesse fra gæsterne, og flere kom alene for at se den. Besøgstallet er steget med cirka 500 gæster i forhold til året før.

Projektmedarbejder Leah Porse Rasmussen var ansat på halv tid fra medio januar 2016 til 31. december og har hovedsageligt beskæftiget sig med udarbejdelsen af to kompendier, som nu står til rådighed for skoleundervisning på museet, med eller uden museets faglige personales bidrag. Derudover har Leah fået et samarbejde mellem Oldemorstof og den lokale folkeskole i stand, således at Lyreskovskolens 4. årgang fra foråret 2017 passer museets formidlingshave, en bondehave/kålgård anno cirka 1800 som en integreret del af deres undervisning i Historie, Natur/Teknik og Tysk. Det er håbet, at de nye årgange vil fortsætte projektet.

Afdelingen har derudover afholdt to kaffebordsarrangementer, et Palmesøndag og et den første weekend i november, samt Aktiv Ferie for børn i ugerne 28 og 42 med kreative workshops og historisk håndarbejde.

Slesvigske Vognsamling

Indsamling

Der foretages ingen indsamling.

Bevaring

Værkstedets faste frivillige arbejder løbende på vognenes vedligeholdelse og er derudover i gang med en rekonstruktion af en vogn fra Renæssancen, en såkaldt kuskevogn. Sådanne vogne blev blandt andet brugt af Frederik II og Tycho Brahe, som havde monteret et måleapparat (et hodometer) på et af hjulene, så han kunne måle afstande og kortlægge områder.

Der blev afsluttet en rekonstruktion af en komplet middelaldervogn, en såkaldt Fruervogn. Bygget efter enkelte fund fra Boringholm. Disse fund var basis for de tegninger, som blev lavet til vognen.

Registrering

På grund af den midt i 2016 besluttede udskillelse af Vognsamlingen (med virkning fra medio 2017), blev den omfattende samling gennemgået med henblik på både bevaringstilstand og vognenes tilknytning til Sønderjylland.

Kassationen af landbrug og transport, som var påbegyndt 2013, blev afsluttet.

Formidling

Årets særudstilling viste museets omfattende samling af bid til heste, som efter en omfattende gennemgang og registrering udstilledes på en flot måde. Nogle af samlingens vogne deltog i forskellige formidlingssammenhænge, blandt andet i forbindelse med Hertug Hans Festivalen og optagelsen af serien "Historien om Danmark". Her blandt andet den rekonstruerede fruervogn. Traditionen tro afholdtes et kunsthåndværkerjulemarked med håndværksprodukter af høj kvalitet, og der gennemførtes rundvisninger og forskellige skole- og undervisningsarrangementer.

Sønderjyllands kunsthåndværk og kunstindustri*Kulturhistorie Tønder**Indsamling*

Indsamlingsvirksomheden har især bestået af hjemtagelse af mindre private samlinger af historiske kniplinger.

Bevaring

Museets tekstilregistrator har påbegyndt en gennemgang og ompakning af museets tekstilsamling. Museet modtog fondsmidler til renovering af kagmandsfiguren fra 1699, en renovering som forventes iværksat af Bevaring Sjælland i 2017.

Forskning

Museet indgik fra 2015 i et treårigt forskningsprojekt *Handel ogandel i 16-1700-tallet – Det danske vadehav og Holland* i samarbejde med blandt andet Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og Syddansk Universitet. Kulturhistorie Tønders bidrag beskæftiger sig med *Handelen langs den slesvigske vadehavskyst med særligt henblik på forekomsten af hollandske fliser*. Projektet er finansieret af Veluxfondens Museumssatsning.

Formidling

Frem til 24. april 2016 vistes særudstillingen *Guld i Tønder – guldsmede i Tønder i det 20. og 21. århundrede*.

I forbindelse med Tønder Kniplingsfestival 2016 åbnede 2. juni 2016 særudstillingerne *VOLOGDA – kniplinger fra Nordrusland* og *Anna Botilla Winther – en kniplingskræmmerse fra Bredebro*. Udstillingen om de russiske kniplinger, som var lavet i et samarbejde med Vologda Museum of Lace, blev vist frem til 23. september 2016.

Fra 8. oktober – 30. december vistes udstillingen *S.O.S. – Strikkede Olmer Striber*.

Foruden årets to foredragsrækker i samarbejde med Tønder Museums Vennekreds arrangerede Kulturhistorie Tønder også i 2016 en lang række andre formidlingsarrangementer: Månedlige kulturhistoriske strikkecaféer, mølle-

dag, stoledag, kulturhistoriske vandringer, foredrags- og musikaftener. Desuden holdt museumsinspektørerne en lang række foredrag både på og uden for museet.

Børneformidling var et vigtigt område i 2016. Der blev blandt andet udarbejdet materiale til brug for børnefamilier på besøg på museet, både et generelt hæfte og et hæfte vedr. fængslerne.

Publikationer

Inger Lauridsen: *Kniplersker, kræmmere og handelsmænd – Bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år*, 2016.

Bobbi Donnelly, Michael Guisiana, Iben Eslykke Kristensen og Nancy Carnegie: *Tylsbund og picoter – Tønderkniplinger fra Detlev Hansens prøvebøger*, 2016.

Begge bøger blev finansieret af fondsmidler fra flere sider. Inger Lauridsens bog var Museum Sønderjyllands årbog 2016.

Drøhses Hus*Formidling*

1. april 2016 åbnede særudstillingen *Kniplinger fra Sønderborg Slot*.

Desuden vistes der i Drøhses Hus tre andre kniplingsudstillinger: *"Hvad æsken gemte..." Københavnerfruen Ella Lofts (1885-1978) kniplingssamling, Fra storhed til forfald – Om kniplingsindustrien i Sønderjylland fra 1600-tallet til 1800-tallet og I tråd med tiden – kniplingshistorie fra 1900 til i dag*.

Der blev afholdt rundvisninger, musikaftener, foredrag, kniplingskurser, julearrangementer med mere i afdelingen.

Pr. 1. januar 2016 tiltrådte Elisabeth Holm Nielsen en midlertidig stilling som museumsinspektør ved Kulturhistorie Tønder.

Højer Mølle

Afdelingens nye køkken forbedrede mulighederne for formidlingen af den sønderjyske kagetradition væsentligt. På grund af rådskader i møllehatten og i møllevingerne blev vingerne nedtaget i efteråret 2016. Der arbejdes på forslag til renovering og fremskaffelse af midler til finansiering af renoveringen.

Bevaring/registrering

Der er fortsat gennemgang, konservering og registrering af afdelingens samling til Regin.

Formidling

I Højer Mølle vistes udstillingen *Det daglige brød – brød og bagning gennem 2000 år*.

Inspektøren har været meget involveret i formidlingsprojekter i Vadehavets Formidlerforum sammen med de øvrige museer langs Vadehavet samt et nyt samarbejde omkring skoletjeneste i Tønder Kommune.

Til brug i tidsskriftet *Mad og identiteter – Dansk Madhistorie nr. 17*, udgivet af Dansk Landbrugsmuseum Gl. Estrup, udarbejdede Anne Marie Overgaard en artikel med titlen *Traditionsforvaltning og identiteter i Sønderjylland*.

I forbindelse med Nationalpark Vadehavet og Vadehavets Formidlerforum var Anne Marie Overgaard redaktør af to temahæfter, henholdsvis *Diger i fortid, nutid og fremtid* og *Prædation*.

I årets løb blev der modtaget fondsmidler fra flere bidragydere til opførelse af et nyt lysthus i Møllehaven. Huset opføres i 2017.

Skærbæk Museum

Registrering

Fortsat gennemgang og registrering af museets samling, hvilket krævede en stor indsats hele året igennem. Det blev i 2016 besluttet, at Skærbæk skulle lukke med udgangen af året.

Naturhistorie og Palæontologi

Året var jubilæumsår for afdelingen, da det i maj var 40 år siden, den første udstilling blev åbnet. Jubilæet blev fejret med indvielsen af en renoveret indgangsbygning med forbedrede publikumsfaciliteter. Publikum kan nu bydes velkommen i den nyindrettede cafe, hvor det er muligt både at købe lidt at spise og drikke. Samtidig kan man her opleve stemningen i en naturhistorisk feltstation og læse om dem, der igennem århundreder har studeret det fagområde, vi varetager, og dermed lagt grundlaget for den viden, vi har i dag.

Indsamling

Indsamlingen foregår som altid primært ved, at publikum får adgang til at grave direkte i den fossile havbund, og at de særligt interessante fund indleveres. I 2016 blev der indleveret en konkretion med hajhvirvler, fundet før Danekræloven trådte i kraft, og disse indlemmes i samlingen. Derudover blev der indleveret en fugleknogle fundet året før, som i øjeblikket er til vurdering hos en medarbejder på SNM. Tre fossiler blev anerkendt som Danekræ, hhv. Ravne-næbsbenet fra en hidtil ukendt alkefugl (DK 887), et skjoldstykke fra en langster (DK 857) og en særligt velbevaret øresten fra en kulmule (DK 878).

Bevaring

Fossilerne fra Gramleret er særligt sårbare over for nedbrydning, da kombinationen af ilt og fugt i luften kan igangsætte nedbrydningen af det naturligt forekommende pyrit i fossilerne. Der er derfor blevet arbejdet med at søge at bremse nedbrydningen i fossiler, der er angrebet, blandt andet tænderne fra *Dagonodum*-fossilet. Derudover arbejdes der med at blotlægge fossiler til både forsknings- og udstillingsbrug.

Registrering

Registrering har afventet, at det nationale registreringssystem Specify er implementeret.

Forskning

Den naturhistoriske afdeling har fokus på at styrke forskningsindsatsen på kerneområdet, det sent Miocæne hav, herunder især de fossile hvaler. Årets højdepunkter i den sammenhæng var udgivelsen af beskrivelsen af en tandhval fra Gramleret. Hvalen blev navngivet *Dagonodum mojnnum*, også kaldet Mojn-hvalen, og den har bragt ny viden med sig om de tidlige næbhvalers måde at spise og fange føde på. Studierne af denne hval var hovedomdrejningspunktet for Benjamin Ramasammys ph.d.-afhandling, som han forsvarede i december.

Luca Gazzeta afsluttede sit specialeprojekt, det havde fokus på et sæt meget store tænder fra en dræber-kaskelot. Tænderne afslørede ved CT-scanninger at være særdeles robuste og har været brugt til at knuse store byttedyr som for eksempel hvalerne, vi kender fra Gramhavet.

Formidling

Sidst på året åbnede udstillingen *Fossile hvalers hemmeligheder*, hvor publikum har mulighed for at komme helt tæt på den seneste forskning i hvalerne fra Gramleret. Resultaterne fra tre nyligt afsluttede forskningsprojekter bliver forklaret af forskerne selv, så man kan høre om mojn-hvalen og næbhvalernes tidlige spisevaner, den dræber-kaskelot, der lå i den allerøverste top af fødekæden, samt en hidtil ukendt familie af uddøde bardehvaler.

Sønderjysk Kunst (Kunstmuseet Brundlund Slot)

Indsamling

I 2016 var flere kunstværker af sønderjyske kunstnere lånt ud til andre udstillinger i både ind- og udland. Det lykkedes museet at skaffe midler til væsentlige erhvervelser af sønderjysk kunst, både til 1800-tallets samling og til samlingen fra samtiden.

Bevaring

Kunstmuseet Brundlund Slot får årligt konserveringsopgaver udført for det, som svarer til én kvote hos Fælleskonserveringen i Aarhus. Arbejdet udføres med udgangspunkt i en helhedsanalyse af samlingen, som blev gennemført for nogle år siden. I denne analyse er kunstværkerne kategoriseret efter deres konserveringsstatus, og der arbejdes med bevaring af samlingen efter to principper: De kunstværker, som trænger mest, står på en akutliste, og de kunstværker, som skal bruges i udstillinger, kommer også over på denne liste.

Forskning

Ny Carlsbergfondet bevilgede i 2015 1,5 mio. kr. til en treårig post.doc.-stilling inden for forskningsfeltet Franciska Clausens værker i relation til den europæiske avantgardebevægelse. Stillingen er et resultat af et samarbejde mellem Kunstmuseet Brundlund Slot og Institut for Kommunikation og Kultur ved Aarhus Universitet. Trods to ansættelsesrunder er det ikke lykkedes at finde en kandidat til opgaven. Det forsøges igen i 2017 med henblik på at få en forsker tilknyttet.

Slots- og Kulturstyrelsen anbefalede i kvalitetsvurderingen fra 2015, at museet opprioriterer sin forskning inden for det kunsthistoriske ansvarsområde, og at den kunsthistoriske forskning i højere grad varetages af museets egne medarbejdere. Anbefalingen imødekommes ved at tilrettelægge færre udstillinger og ved at skaffe eksterne midler til frikøb for de andre museumsfaglige opgaver. I 2016 indkom midler til, at museumsinspektør Morten la Cour kan frikøbes til arbejdet med kunstneren O. D. Ottesen, der udmøntes i en bog og en udstilling i 2017.

Formidling

Museet viste to forskningsbaserede udstillinger i 2016. *Med parasol og pensel – Egersund, den glemte kunstnerkoloni* blev vist fra den 16. januar – 1. maj 2016. Ikke mange kendte den sønderjyske kunstnerkoloni. Derfor tilrettelagde museet en udstilling med værker fra kunstnerkolonien i Egersund for at rette lidt op på denne kendsgerning og for at fortælle den spændende historie fra grænselandet.

Kunstnerkolonien blev grundlagt i 1870'erne og opløstes endeligt omkring genforeningen i 1920. På grund af de skiftende landegrænser i det sydlige Danmark og det faktum, at langt de fleste af kunstnerkoloniens medlemmer var tyske, har man i Danmark haft den antagelse, at den ikke er relevant for den danske kunsthistorie og et dansk publikum. Imidlertid gemmer der sig spændende historier om kunstnerkolonien i Egersund, som museet med udstillingen ønskede at belyse. Da kolonien ikke er blevet præsenteret for et dansk publikum siden 1985, håbede museet, at de mere end 60 indlånte værker kunne være med til at genindskrive dette spændende stykke kulturhistorie fra grænselandet i den danske bevidsthed.

For unge mennesker tilrettelagde museet et formidlingsprojekt om elektronisk friluftsmaleri. Projektet var rettet mod 6.-8. klasser nord og syd fra grænsen, og de unge fik, sammen med deres lærere, en rundvisning i udstillingen og et kursus, så de kunne løse forskellige elektroniske opgaver. De unges eksperimenter blev udstillet i værkstedsrummet, mens udstillingen kørte, så museets voksne gæster kunne se, hvordan 1800 tallets natursyn og landskabsopfattelse kan gøres relevant for unge i dag.

Sideløbende med udstillingen var der i området omkring Egersund opstillet 10 billedrammer, hvor nogle af værkerne blev udført, så publikum havde mulighed for at gå i kunstnerens fodspor. Udstillingen blev fulgt af et omfattende katalog med fagfællebedømte tekster.

Udstillingen, bogen og formidlingen blev støttet af: Ny Carlsbergfondet, 15. Juni Fonden, Augustinus Fonden, Knud Højgaard's Fond, Beckett-Fonden, BHI Fonden, KursKultur, Sønderborg Kommunes Kunstråd, Makreller der Spræller, Aabenraa Kommune.

Udstillingen *Med parasol og pensel, Egersund, den glemte kunstnerkoloni* blev en stor publikumssucces, der medførte udvidede åbningstider og et ekstra træk på frivillige kræfter for at kunne håndtere service af de mange gæster, som primært kom fra lokalområdet. Museet oplevede også med denne udstilling et større antal tyske gæster end tidligere.

Den anden udstilling var *Forsvindingspunkter – Karin Lind*, 28. maj – 23. oktober 2016. Kunstmuseet Brundlund Slot fik billedkunstneren Karin Lind, der stammer fra Als, til at forvandle alle slottets udstillingsrum ved at placere sine nye kunstværker i dem. Hun har undersøgt begrebet forsvindingspunkter i alverdens kunstformer eksempelvis i kæmpestore tegninger lavet af kul, i bitte små værker skabt af kattes knurhår og i en installation lavet ud fra en stol af træ, der er transformeret til en ny rumlig form. Karin Lind har gennem de sidste 20 år arbejdet med at forfine og beherske et minimalistisk udtryk, hvor hun bruger det uanselige til at hylde det særlige.

I tårnrummet i stueetagen indrettedes et værksted, hvor børn kunne prøve kræfter med nogle af de materialer, som Karin Lind arbejder med. I udstillingsperioden var der forsvindingspunkter ude, inde, oppe og nede, og alle kunstværkerne var fyldt med overraskelser, som undrede voksne, unge og børn.

Museet udgav endvidere et omfattende katalog med artikler om Karins Linds tidligere arbejder samt de nye, som udstillingen handlede om. Udstillingen blev støttet af Statens Kunstfond og KursKultur.

I 2016 arbejdedes videre med projekter rettet mod nye besøgsgrupper. Museet opnåede midler til et forsøg med en ny digital platform, som gik i luften i efteråret. Resultaterne af den nye platform kan først ses i 2017.

Emner om sønderjyske kunstnere blev også i 2016 formidlet gennem foredrag holdt i Aabenraa, Aarhus, Odense og Sønderborg.

I 2016 fortsatte Billedskolen med 50 børn, der arbejdede i værkstedet og i salene en gang om ugen i tre lektioner ad gangen. Der var desuden tilbud til børnehavebørn gennem børneklubben Kunstmuseet, og tilbud til børn, der gæstede Brundlund i weekenderne sammen med voksne. Dertil var der særlige projekter specialsyet til læringsmål og læseplaner til folkeskolernes og gymnasieskolernes elever. Også i 2016 gennemførte museet et formidlingsprojekt rettet til folkeskolens ældste elever nord og syd fra grænsen. Alle projekterne for børn og unge var tilrettelagt med udgangspunkt i det kunstfaglige arbejde, således at der altid er en lige linje fra forskning til formidling. I 2016 indledtes et nyt samarbejde med Aabenraa Kommune gennem den Børnekulturelle Rygsæk, som handler om at rykke Billedskolens tilbud ud på skolerne, og dette arbejder fortsætter i 2017.

Nordisk Kunst og Hans J. Wegner (Kunstmuseet i Tønder)

Indsamling

Kunstmuseet kunne i 2016 supplere sin samling af keramiske arbejder af Buller Hermansen med yderligere to keramiske fade. Hermansens arbejder spænder fra det klassiske pottemagerhåndværk til eksperimenterende keramik, hvor

hun arbejder med islandske lavaslagger i sine glasurdekorationer. Hun er blandt andet repræsenteret på Clay, Danmarks Keramikmuseum i Middelfart, Bornholms Kunstmuseum og på Kunstmuseet i Tønder.

Kunstmuseets nordiske samling blev endvidere forøget med to vigtige arbejder af den islandske kunstner Júlíana Sveinsdóttir (1889-1966). I forbindelse med efterårets store Sveinsdóttir udstilling i Tønder erhvervede kunstmuseet et lille smukt landskabsmaleri hos en privat. Maleriet er unikt i hendes oeuvre, da motivet stammer fra Skagen og ikke som hendes øvrige fra henholdsvis Island og Horneby i Nordsjælland. Dertil kommer et stort rya-tæppe fra midten af 1950'erne, som kunstmuseet købte for midler fra Slots- og Kulturstyrelsen af en privat islandsk kunstsamler. Sveinsdóttirs store indsats og betydning for vævekunsten i Danmark blev dokumenteret af museumsinspektør Anne Blond i udstillingskataloget til museets Sveinsdóttir-udstilling.

Ny Carlsbergfondet har siden den store ombygning af Kunstmuseet i Tønder i 1999 betænkt kunstmuseet med mange vigtige kunstværker af nordiske og tyske kunstnere. Museets nordiske profil og dets beliggenhed ved den dansk/tyske grænse har fondets bevågenhed. I 2016 skænkede fondet tre malerier af den svenske billedkunstner Evert Lundquist (1904-1994). Kunstmuseet i Tønders museale ansvarsområde er væsentlige strømninger i det 20. og 21. århundredes nordeuropæiske kunst. En af disse strømninger er den særlige ekspressive billedkunst, man kender fra blandt andet Edvard Munch, Carl Frederik Hill, Emil Nolde, Asger Jorn, Per Kirkeby og Georg Baselitz. Af de sidstnævnte tre har Ny Carlsbergfondet tidligere skænket værker til kunstmuseet, og i 2016 fulgte tre

Fra udstillingen "Júlíana Sveinsdóttir mellem Island og Danmark" på Kunstmuseet i Tønder september 2016 – januar 2017. Midt i billedet ses Sveinsdóttirs største rya arbejde fra 1961-62, 300x400 cm, der til dagligt hænger i Højesteret i København. Foto: John Solager.

Lundquist-malerier. 'Kvinde i storm' fra 1941, 'Træet' fra 1940'erne og 'Seapoys død' fra 1938.

Yderligere skænkede Ny Carlsbergfondet et stort maleri af den norskfødte maler Nils Erik Gjerdevik, 'Untitled', olie på lærred 255 x 480 cm fra 2012. Det monumentale maleri indgår i en spændende dialog med kunstværker af to andre nordiske kunstnere i museets samling; nordmændene Per Inge Bjørlo og Olav Christopher Jenssen.

I veneration for Kunstmuseet i Tønder skænkede den danske konkret abstrakte billedkunstner Ole Folmer Hansen i 2015 en omfattende malerisamling til museet. Denne blev i 2016 suppleret med yderligere et stort abstrakt maleri *Komposition II* fra 1997. De fleste af værkerne fra denne gave er langtidsdeponeret på henholdsvis Tønder Rådhus og Tønder Gymnasium og fungerer som prægnante udsmykninger af de to institutioner.

Ellen og Knud Dalhoff Larsens Fond har gennem perioden 1960'erne til 1990'erne indsamlet en stor og betydningsfuld keramiksamling af det bedste inden for dansk keramik. Fondet overvejer at skænke hele samlingen til Kunstmuseet i Tønder for at denne kan indgå i et frugtbart samspil med og perspektivering af museets omfattende Hans J. Wegner stolesamling. Foreløbig er hele samlingen, der omfatter op mod 100 værker, deponeret på museet.

Bevaring

Adgangen til kunstmuseets magasiner blev i 2016 væsentligt forbedret. Der er i Hal I blevet indbygget en elevator til transport af malerier fra museets magasiner i kælderetagen op til udstillingssalen Hal I. Dermed lettes museets personale for tunge løft og transporten af kunstværkerne foregår under sikre forhold. Yderligere har museets personale fået konstrueret specielt løftegrej til ophængning af de mange meget store kunstværker, museet er i besiddelse af.

Kunstmuseet har fortsat én kvote hos Fælleskonserveringen i Aarhus, og for denne konserveres dele af samlingerne året igennem, ligesom konservatorer fra Fælleskonserveringen forestår check af kunstværker i forbindelse med museets ind- og udlånsvirksomhed. Museets personale har i samarbejde med Fælleskonserveringen udarbejdet en prioriteret liste over værker fra samlingen, der skal konserveres. Denne prioriteringsliste følges nøje. Kunstmuseets magasin-kapacitet er fortsat tilfredsstillende.

Registrering

Kunstmuseet fortsatte i 2016 arbejdet med at registrere samlingerne og få disse implementeret i RGIN. Dette arbejde forventes afsluttet i 2017, hvorefter det skal overføres til det nationale registreringssystem SARA.

Forskning

I 2016 udgav kunstmuseet publikationen *Júlíana Sveinsdóttir – mellem Island og Danmark* i forbindelse med udstillingen af samme navn. Artiklerne i bogen var alle fagfællebedømte i henhold til Uddannelses- og Forskningsministeriets retningslinjer.

I gennem 2016 har kunstmuseets faglige personale, museumsinspektør Anne Blond og overinspektør Ove Mogensen udført et omfattende research arbejde i forbindelse med forberedelserne af Henry Moore udstillingen *Grænser til Norden*.

Museumsinspektør Anne Blond har skrevet en artikel om møbelarkitekten Hans J. Wegner til den finske udgivelse *The North as a meaning in art and design*, som er blevet til på baggrund af et abstract, som hun præsenterede på et seminar med samme titel i Rovaniemi i 2015.

Museumsinspektør Ole Jul valgte at gå på pension pr. 1. september 2016. Stillingen blev på grund af besparelser desværre ikke genbesat. Dermed er der to fagpersoner (kunsthistorikere) på kunstmuseet i Tønder til at forestå såvel forskningen som de øvrige arbejdsopgaver, der udføres. Denne struktur ændres dog med omorganiseringen 1. januar 2018, hvorefter fire kunsthistorikere dækker hele kunstområdet inden for Museum Sønderjyllands ansvarsområde.

Anne Blond og Ove Mogensen foretog en studierejse til Island i uge 17 2016 for researcharbejde omkring Júlíana Sveinsdóttir i forbindelse med forberedelserne af bog og udstilling om kunstneren.

Begge inspektører foretog ligeledes en studietur til Japan uge 22 i 2016. Turen blev finansieret af Tønder Kommune og et japansk fond i Danmark. Turprogrammet omfattede besøg på museer, besøg hos Wegner-interessenter, møbel-fabrikanter med flere og oplæg på et seminar om Hans J. Wegner og nordisk kunst samt ikke mindst forhandlinger med den japanske professor og storsamler af nordiske møbler Oda Noritsugu om samarbejde med kunstmuseet og Wegner-samlingen i Tønder. Oda Noritsugu modtog kunstmuseets og Tønder kommunes Wegner Pris 2015.

Formidling

I 2016 viste kunstmuseet fem udstillinger. Udstillingen *Gensyn* med fotografiske værker af den internationalt kendte fotograf Per Bak Jensen sluttede i april 2016. Per Bak Jensens fotografiske kunst rummer en nordisk mental klangbund, der placerer ham som en af de væsentligste repræsentanter for nordisk fotografi. Udstillingen *The Tønder Project* sluttede ligeledes i april 2016. En række danske og udenlandske studerende fra Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering gav deres bud på byfornyelse i Tønder ud fra de potentialer, de efter et fire måneders ophold i Tønder havde fundet i byen.

Kunstmuseet i Tønder har gennem en årrække haft et Interreg Danmark-Deutschland-finansieret udstillingssamarbejde med Museumsberg i Flensborg. I 2016 vises værker af den unge Braunschweig-kunstner *Sina Heffner*, der blev vist samtidigt henholdsvis på Kunstmuseet i Tønder, på Museumsberg i Flensborg og i Kunsthallen KUNST & CO i Flensborg.

Sommerens store udstilling havde titlen *Om at C* og var arrangeret af museets inspektør Ole Jul på basis af kunstmuseets egen kunstsamling. Udstillingen var tematiseret i otte scener i Hal I og II. Alle scenerne beskæftigede sig med basale tilgange til oplevelse af kunst. Gennem introducerende tekster kunne publikum prøve kræfter med kunsten. Enkelte af værkerne påpegedes

for deres indhold af det specifikt nordiske, som er kunstmuseets indsamlings-, forsknings- og udstillingsprofil.

I september 2016 og ind i 2017 vises udstillingen *Júlíana Sveinsdóttir – mellem Island og Danmark*. Udstillingen var den første soloudstilling siden 1963 i Danmark og blev efterfølgende vist på Sophienholm nord for København. Et bredt udvalg af hendes tekstiler og malerier vises retrospektivt på udstillingen. Hun var den første islandske kvindelige kunstner, der skabte sig en professionel karriere. Som kunsthåndværker var hun ikke kun en del af den generation, der for alvor revitaliserede den tekstile tradition i Danmark, i en islandske kontekst blev hun endog betragtet som en af pionererne inden for islandske designhistorie.

Den 30. januar 2016 arrangerede kunstmuseet sammen med Kunstakademiets Skoler for Arkitektur, Design og Konservering et symposium med titlen *Kvalitet i Provinsen*. På symposiet talte arkitekter og landskabsarkitekter med ekspertise i landdistriktsudvikling og provinsbyernes forvandling om de kvaliteter og muligheder, der er i hele Danmark.

I 2014 stiftede kunstmuseet og Tønder kommune Wegner Prisen, der uddeltes første gang i 2015.

Hvert år udpeger en jury bestående af repræsentanter fra kunstmuseet og Tønder Kommune en person eller institution, der har gjort en væsentlig indsats for udbredelsen af Wegners virke og nordisk møbeldesign. Den 1. april 2016 blev årets prismodtager, Aarhus Rådhus hædret for den konsekvente indsats for bevarelsen af Wegners møblement og inventar, som Wegner tegnede til rådhuset ved opførelsen i begyndelsen af 1940'erne.

Sammen med Kulturhistorie Tønder afholder museerne hvert år den sidste lørdag i september Stolens Dag. Et hold af møbeleksperter vurderer stole, som publikum kan indbringe til museerne og der afholdes en række foredrag med emner inden for møbelhåndværk og møbelhistorie.

Kunstmuseets venneforening, der tæller cirka 1100 medlemmer, afholdt den årlige generalforsamling den 9. marts 2016.

I forbindelse med udstillingen *Gensyn* afholdt kunstmuseet den 9. april 2016 arrangementet *Walk and Talk*, hvor billedkunstneren Per Bak Jensen under ledelse af improviseret eksperimentel saxofon musik viste rundt og fortalte om sin fotografiske kunst.

Kunstmuseets skulpturpark i Amtmandens have og arealet ved Bachmanns vandmølle blev den 28. oktober 2016 suppleret med den store granitskulptur *Pater Noster* udført af den svenske billedhugger Claes Hake. Skulpturen blev erhvervet for midler indsamlet i Tønder by.

Kunstmuseet i Tønder formidlede i 2016, at en privat donator og Tønder Kommune fik overdraget en stor skulptur *Torso* udført af HKH Prins Henrik til opstilling ved Tønder Rådhus. Skulpturen blev afsløret af Prins Henrik ved et arrangement den 16. juli 2016.

Kunstmuseet i Tønder afholdt en række koncerter og lagde lokaler til spon-sorarrangementer i samarbejde med Tønder Festival den sidste weekend i august 2016.

Kunstmuseet i Tønder og Kulturhistorie Tønders venneforeninger afholdt den årlige kulturkonference den 1. november 2016.

Den 26. november 2016 afholdt kunstmuseet i samarbejde med Dansk Røde Kors en stor kunstauktion, hvor lokale kunstnere og institutioner havde skænket kunstværker til bortlodning. Auktionen indbragte over 100.000 kr., der gik til hjælpearbejde blandt unge hjemløse i Danmark.

Året igennem blev der afholdt talrige rundvisninger og foredrag af museets inspektører. Med tilskud fra Statens Kunstfonds 'Huskunstnerordning' afholdt billedkunstner Rick Towle undervisningsforløb for studerende fra Højer Designskole og gymnasieelever fra Aabenraa og Sønderborg.

Henrik Harnow

Rigsarkivet i Aabenraa

Arbejdet i 2016 blev udført i skyggen af de store besparelser, der er rettet til den offentlige sektor i Danmark. Som følge heraf blev åbningstiden fra nytår 2017 reduceret til to dage, tirsdag og onsdag, i tidsrummet 10-15. Den særlige lørdagsåbning bortfaldt dermed. Læsesalen vil endvidere være helt lukket i juli måned. Fjernlånsordningen overlevede, men således, at arkivalier ældre end 1848 ikke længere udlånes mellem Rigsarkivets læsesale.

Modtagelse og registrering af arkivalier

Rigsarkivet Aabenraa modtog i 2016 foreningsarkiver blandt andet fra Grænsekorene, DDS Aabenraa, Aabenraa Brass-Band, Sct. Georgs Gilderne, DGI Sønderjylland, Rotary Aabenraa og Centralforeningen for Sygekasser i Sønderjylland. Blandt de modtagne personarkiver kan nævnes maskinfabrikant Jes Jensen Friis, Øster Løgum.

Arbejdet med at ordne og registrere en større pukke af private person- og foreningsarkiver kunne afsluttes med Bjørn Svenssons og Danebod Højskoles arkiver. Ordnings- og registreringsarbejdet fortsatte med en række mindre kommunale og amtskommunale arkiver. Arbejdet blev forestået af Bitten Lund Thonesen med assistance af flere medarbejdere i forskellige former for arbejds-markedspraktik.

Læsesal

Læsesalen havde i 2016 1.798 besøgende mod 1.900 året forud. Der blev ekspederet 2.392 enheder mod 2.513 i 2015. Den fortsatte tilbagegang hænger sammen med, at flere og flere arkivalier er blevet gjort frit tilgængelige på www.arkivalier-online.dk. Den indskrænkede åbningstid vil formentlig forstærke den faldende tendens. Igen var der nogen aktivitet med rundvisninger af besøgende blandt andet fra Aabenraa Statsskole og Deutsches Gymnasium samt historiestudiet ved Aarhus Universitet. En nyskabelse var den frivillige vejledning, hvor Hanne Cordes Christensen fra Slægtshistorisk Forening for Sønderjylland lagde for.

Crowdsourcing

Under denne lidt kryptiske betegnelse gemmer sig et stort frivilligt arbejde med tilgængeliggørelse af Rigsarkivets samlinger på nettet, det vil sige på ArkivalierOnline og på Rigsarkivets indtastningsportal. Omkring 150 frivillige er tilknyttet crowdsourcing-projektet i Sønderjylland, dels som fotograf, dels – og flest – som indtastere, det vil sige personer, som gennem indtastningsportalen transskriberer kilder, så de gøres søg- og læsbare for andre på nettet. Projektet startede i 2015 og har også i 2016 haft stor opbakning. Dets ankermand lokalt er Mai-Brit Lauritsen, Leif Hansen Nielsen og Leo Vinther Pedersen.

Af større projekter i 2016 kan nævnes de alfabetiske lister (preussiske lægdsruller) fra Sønderborg Kreds, der er lagt på indtastningsportalen, og hvor over halvdelen nu er indtastet. Nævnes skal også fotoprojektet vedrørende de preussiske folketællingskort fra 1885 med oplysninger om danske statsborgere bosat i Preussen, hvor Tage Lassen ene mand affotograferede samtlige 27.401 kort. Billederne er efterfølgende blevet tilgængeliggjort på AO og i indtastningsportalen.

I løbet af året har der været afholdt otte tastedage, hvor frivillige er mødt op til hyggeligt samvær og fælles inspiration på rigsarkivets læsesal. For tiden er 26 personer tilknyttet denne tastegruppe.

Desuden er der blevet afholdt "tastefest" den 12. marts og den 8. oktober 2016, hvor henholdsvis foreningen "To Løver"s kartotek over desertører fra 1916 blev indtastet, og hvor projektet med de preussiske folketællingskort fra 1885 blev skudt i gang som indtastningsprojekt.

Arrangementer

Igen i 2016 havde Rigsarkivet Aabenraa mange tilhørere til foredrag, workshops med mere. I alt blev det til 28 arrangementer med 1.073 deltagere. Højdespringer var museumsinspektør Dennis Larsens foredrag om Frikorps Danmarks forbrydelser, som blev hørt af 160, mens tre andre foredrag samlede tæt på 100. Der blev holdt foredrag om kniplingsindustriens fabrikker ved Inger Lauridsen, om sønderjyderne og den tyske kolonialisme ved Mikkel Leth Jespersen, om slaget ved Helgoland i 1864 ved Benno Blæsild, om Frikorps Danmark ved Claus Bundgaard Christensen, om Giftulykken i Sommersted ved Leif Hansen Nielsen og om skolestrejken i Terkelsbøl i 1951 ved Erik Nørr samt om sindelagskamp og samarbejdspolitik i Sønderjylland 1940-43, spionagen mod Sønderjylland forud for den tyske invasion den 9. april 1940 og optanterne som de klemte sønderjyder, alle tre ved Hans Schultz Hansen. Leo Vinther Pedersen stod for en række slægts- og ejendoms-historiske workshops og sammen med Mai-Brit Lauritsen for en workshop om de alfabetiske lister. Sidstnævnte afholdt desuden en workshop om Daisy. Arkivet medvirkede også i år med en stand ved den dansk-tyske slægtshistoriske dag i Flensborg.

Forskning

Leif Hansen Nielsen fik publiceret to artikler om dramatiske hændelser i den sønderjyske historie. I *Sønderjyske Årbøger* fik han trykt en artikel om "Giftulyk-

ken i Simmersted" i 1972 og i *Sønderjysk Månedsskrift* om "Stormfloden 3. januar 1976". I sin forskningstid arbejder han blandt andet med sønderjysk dagligliv under besættelsen.

Som forskningsleder for Rigsarkivet udarbejdede Hans Schultz Hansen i 2016 en ny forskningsstrategi for Rigsarkivet frem imod år 2025 samt en ny fireårig forskningsplan for Rigsarkivet for tiden indtil 2020. I sin forskningstid arbejdede han videre med sin biografi over H. P. Hanssen. Til antologien *Schleswig Holstein – contested region(s) through history*, redigeret af Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen og udgivet på Syddansk Universitetsforlag, bidrog han med artiklen "The Influence of Economic and Social Interests on the Choice of National Identity in Schleswig, 1840-1848". I *Sønderjyske Årbøger* fik han trykt en artikel om "Spadeslaget" i Haderslev den 8. december 1940. Foruden en række enkeltstående foredrag holdt han i Folkeuniversitetets regi fire foredrag i en forelæsningsrække om Sønderjylland i 1940 på Alsion. Hans Schultz Hansen indtrådte i det af de sønderjyske kommuner udpegede præsidium for markeringen af 100-året for Genforeningen i 2020.

Studiecenter for Sønderjyllands Historie i Aabenraa

I 2016 blev Studiecentret til dels finansieret med eksterne midler, som blev stillet til rådighed fra VELUX Fonden. Det har imidlertid vist sig umuligt at fortsætte finansieringen af centret via eksterne tilskud. Derfor skiftede Studiecentret ved årets udgang karakter fra at være en selvstændig institution med eget repræsentantskab og egen finansiering til at blive en integreret del af Rigsarkivets forskningsvirksomhed, hvor de tilknyttede forskere fremover falder i tre grupper: Forskere ansat ved Rigsarkivet, frivillige og dermed ulønnede forskere samt gæsteforskere ansat ved andre institutioner, særlig Museum Sønderjylland. Forandringen betyder, at Studiecentret ikke længere betaler husleje til Rigsarkivet, der også forsyner centret med kontorudstyr og -materiel. Det særlige repræsentantskab bortfalder også. Sikringsforholdene blev desuden præciseret. Centrets arbejds måde er derimod uændret.

Der er for tiden knyttet 16 forskere til centret, som alle er kvalificerede på forsker/senior-forsker/professorniveau eller er ph.d. studerende. Blandt medlemmernes forskningsresultater fra 2016 var tre bøger, der alle gennemgik peer review forud for publiceringen: Lars N. Henningsen *Værdikamp og folkeuro. Bønder, præster og øvrighed i 1790'ernes Slesvig*, Inger Lauridsens: *Kniplersker, kræmmer og kniplingshandlere – bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år* samt Carsten Porskrog Rasmussens: *Hertuggodser. Storgodssamfund på Als og Sundved fra 1500-tallet til 1800-tallet*. Dertil kom en snes større eller mindre videnskabelige afhandlinger i tidsskrifter og antologier, således fire artikler i *Sønderjyske Årbøger* og to bidrag til Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen (eds.): *Schleswig Holstein – contested region(s) through history*, udgivet på Syddansk Universitetsforlag. Yderligere blev der udgivet en håndfuld artikler i lokalhistoriske tidsskrifter og en halv snes anmeldelser og godt en snes kronikker og lignende. Centrets formidlingsvirksomhed bestod derudover i cirka 100 foredrag.

Hans Schultz Hansen

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 2016

Historisk Samfund for Sønderjylland

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 29. april 2017 årsmøde på VUC Syd Lighthouse i Haderslev. Ca. 60 medlemmer deltog i årsmødet. På generalforsamlingen valgtes formanden for Haderslev kreds, Karl Erik Olesen, til dirigent. Han konstaterede, at årsmødet var indvarslet i henhold til foreningens vedtægter og gav ordet til formanden, Hans Schultz Hansen, der aflagde følgende beretning:

Ifølge den gamle karakterskala – 13-skalaen – skulle læreren give karakteren 10 for "den udmærkede, men noget *rutineprægede* præstation". Denne definition kan også stå som en overskrift over Historisk Samfunds virksomhed i 2016. Aktiviteten var omfattende. Det meste var solidt og godt. Der blev fulgt op på tidligere succeser. Meget fulgte i sporene fra de foregående år.

Sønderjyske Årbøger

Sønderjyske Årbøger bragte således også i 2016 en bred palet af artikler med vægten på tiden efter 1940. Mikkel Leth Jespersen var således ene om at behandle den lidt ældre historie i sin artikel om skibsreder Jacob Bendixen fra Stolliggård på Løjt Land, der opbyggede et af de største rederier i det danske monarki. Han var svoger til Aabenraa-matadoren Jørgen Bruhn, som han stod i et tæt forretningsmæssigt og personligt forhold til. I 1858 døde Jørgen Bruhn, og ved samme tid satte Jacob Bendixen sit store rederi over styr med omfattende konsekvenser for hele familien til følge.

Sidsel Maria von Qualen berettede om det tyske mindretals økonomiske kolaboration under den tyske besættelse af Danmark 1940-45. Hun undersøgte rammerne, formerne og straffene for dets økonomiske samarbejde med besættelsesmagten. Hans Schultz Hansen skrev om "Spadeslaget" i Haderslev den 8. december 1940, hvor Danmarks National-Socialistiske Arbejder-Parti DNSAP holdt møde på Højskolehjemmet i Haderslev. Forud for mødet gik det sønderjyske SA i uniform og med spader i demonstrationsmarch gennem byens gader og overtrådte dermed et forbud mod politisk uniformering og demonstrationer i det fri. Politiet hentede forstærkning og kunne efter hårde kampe med spader, knipler, tåregas og brandsprøjter sætte alle SA'ere i arrest.

I Jesper Thestrup Henriksens artikel om København-Bonn erklæringerne og Vesttysklands optagelse i NATO 1948-1955 argumenteres der for, at der var fælles dansk-vesttyske sikkerhedspolitiske interesser i et tæt forsvarssamarbejde mellem de to lande, som gjorde det oplagt at løse mindretalsproblemerne samtidig med Vesttysklands optagelse i NATO. Konservative danske og tyske parlamentarikere havde allerede forberedt dette i samtaler forud for det afgørende NATO-topmøde i Paris. Erik Nørr behandlede i "En sønderjysk skolestrejke

1951" den konflikt, som opstod da forældrene i Terkelsbøl ønskede at beholde en lærerinde, som havde været vikar på skolen i halvandet år, skønt hun havde været nazist under besættelsen. Skolemyndighederne ville derimod ikke ansætte lærerinden med den brune fortid i det nationalt blandede område, som var hårdt ramt af tidens lærermangel.

Leif Hansen Nielsen fortalte om giftulykken i Simmersted. Natten mellem den 20. og 21. januar 1972 klokken cirka 23.30 forulykkede en tankvogn med den farlige gift fenol i den lille landsby, og giften sivede ud i miljøet. Det var landets første større forureningsulykke, og den fik afgørende betydning for miljøpolitikken i Danmark. Årbogens sidste artikel af Mogens Rostgaard Nissen handler om tidsskriftet *Slesvigland*, der blev en knast i forholdet mellem flertal og mindretal i Sydslesvig omkring 1980. Rigmanden Traugott Møller betalte for *Slesvigland*. Hans langsigtede mål var en adskillelse af Slesvig og Holsten og Sydslesvigs gradvise orientering mod Danmark. Fra tysk side blev *Slesvigland* mødt med heftig kritik.

Ud over artiklerne bragte Sønderjyske Årbøger 2016 anmeldelser af en snes bøger om sønderjysk historie, ligesom årbogen indeholder beretninger fra landsdelens arkiver, museer og forskningsinstitutioner samt fra den lokalhistoriske arbejdsmark.

Redaktionen bestod i 2016 af Mikkel Leth Jespersen, Mogens Rostgaard Nissen, Anne Marie Overgaard, Klaus Tolstrup Petersen, Mads Mikkel Tørsleff og Hans Schultz Hansen. Sidstnævnte erstattes fra årgang 2017 af Merete Bo Thomsen. Korrekturlæsningen blev godt varetaget af Anne Grete Jacobsen fra Aabenraa. Årbogen blev med gode erfaringer sat og trykt hos PE-Offset i Vardø. Årgang 2017 vil i anledning af 500-året for Reformationen bringe en række kirkehistoriske artikler.

Sønderjysk Månedsskrift

Sønderjysk Månedsskrift udkom som sædvanligt med otte numre. To af numrene var temanumre og omhandlede territorier, som tidligere blev regnet til hertugdømmet Slesvig, nemlig øerne Ærø og Femern. De øvrige numre bragte vidt forskellige artikler med emner som stormfloden langs vestkysten den 3. januar 1976, arkitektur i 1930'ernes Aabenraa, digteren Hans Storm fra Gråsten, tysk feltpost under 1. verdenskrig, portrætmaleren C.A. Jensen og indførelsen af rigsmønten i 1854. Hvert kvartal bragte månedsskriftet en grænselandskronik. Her var der et personskitte midt i året, idet H.E. Sørensen blev afløst som forfatter af Jørn Buch. Historisk Samfund skylder H.E. en varm tak for mange års arbejde med kronikken. Et andet og nok så gennemgribende personskitte skete ved årsskiftet, da Kim Furdal forlod stillingen som leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie for at blive leder af Ærø Museum. Kim Furdal har været hovedredaktør af månedsskriftet siden 1994, så det er lidt af en æra, som hermed sluttes. Foreningen havde lejlighed til at takke Kim hjerteligt for denne mangeårige indsats ved hans afskedsreception lige før jul, men det er på sin plads at gøre det også ved denne lejlighed. Hans centrale plads i redaktionen blev overtaget af Kirsten Clausen, som tidligere har vikarieret for Kim og dermed er fortrolig med arbejdet.

Skrifter

Bortset fra genoptryk af *Sønderjyllands Historie* bind 1 og *Skurke og Helte i Sønderjyllands Historie* bød året på en enkelt ny bog. Den har titlen *Værdikamp og folkeuro – bønder, præster og øvrighed i 1790'ernes Slesvig* og har Lars N. Henningsen som forfatter. Den blev præsenteret den 27. oktober på Præstehøjskolen i Løgumkloster. Skønt historien ligger over 200 år tilbage, virker denne bog alligevel moderne. Den rejser således aktuelle spørgsmål om tradition eller fornyelse i kirken, kløfter mellem eliten og folket samt om afstanden mellem by og land.

I 1796 indledte stats- og kirkeledelsen en reform af gudstjenesten syd for Kongeåen. Ritualer, bønner og salmer blev ændret, men sognefolkene mente, der blev indført en ny tro. Bønderne skabte uro i flere kirker, og nogle sendte protestdeputationer helt til København. Kongen valgte et tilbagetog. Menighederne fik mulighed for at holde afstemning for og imod reformen. Næsten alle stemte nej til det nye, og der blev endnu mere strid mellem menigheder og præster, modsætninger inden for embedsværket og mellem lokalforvaltningen og centraladministrationen i København. Det usædvanlige forløb var begrænset til Hertugdømmerne, men vakte opmærksomhed i resten af monarkiet.

Bogen tolker forløbet som et sammenstød mellem gammelt og nyt. Landbefolkningen var rodfæstet i sin kristentro og tradition og lod sig ikke overbevise af en toneangivende samfundselites ideologi. Præsterne følte sig svigtet, statsadministrationen kom i intern splid, grupper for og imod reformen bekæmpede hinanden. Episoden viser, hvordan datidens landbefolkning tænkte, og den afdækker tidens kirke- og kulturkamp. Episoden har hidtil været overset i forhold til de kirkelige og folkelige bevægelser i Danmark nord for Kongeåen.

Bogen blev gennemillustreret i farve og solidt indbundet, men kunne ikke desto mindre sælges til den beskedne pris på 178 kr. for medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland. Bogen har fået mange gode anmeldelser. I *Grænsen* skrev Anders Raahauge: "Lars N. Henningsen fortæller historien med sikkert overblik og i et glasklart sprog. Værket er ualmindeligt smukt udstyret og rigt illustreret med knivskarpe billeder." I *Kristeligt Dagblad* var Jes Fabricius Møller heller ikke karrig med rosen: "Til bogens fordel taler blandt andet Henningsens dybe kendskab til lokale forhold på sogneniveau og hans suveræne overblik over kildegrundlaget." Og *historie-online.dk* fandt, at der er "grund til at glædes, når der en sjælden gang kommer et så grundigt studie i folkelig uro som Lars N. Henningsens". Bogen har opnået et ganske pænt salg.

Skal vi kigge ud over årsskiftet 2016/17, er tre nye udgivelser på vej. Et nyt oplag af *Sønderjyllands Historie* bind 2 er allerede kommet fra trykkeriet. Et genoptryk af *Sønderjyderne* og *Den store Krig 1914-1918* er under overvejelse. En ny bog er derimod Christen Duus Andersens erindringer fra Als i 1940'erne og 1950'erne, som er i trykken og vil foreligge om en lille måneds tid. På vej er endvidere *Sønderjysk Søfarts Historie*, hvor forfatterne nu er gået i gang med at skrive. Flere kapitler har allerede været til behandling på forfattermøderne. Vi håber fortsat på at udgive tobindsværket i 2018.

Foredrag, årsmøde og fællesmøder

Foredragsrækken handlede om *Fester og traditioner året rundt i Sønderjylland*. Elsemarie Dam-Jensen fortalte om *Hellekriste, halloween og andre kirkelige fester*, Anne Marie Overgaard om *Pers awten, fuklæs, fissemand og andre arbejdsfester*, mens Inge Adriansen både tog sig af *Ringridninger, musikfestivals og andre lokale fester og skikke* samt *Kaisergeburtstag, Dybbøldag og nationale fester og traditioner*. Foredragene fandt sted på museerne i Tønder, Haderslev og Sønderborg samt på Rigsarkivet i Aabenraa. Tilhørertallet varierede en del, mellem 18 i Haderslev og 50-60 i Sønderborg. Som helhed levede tilslutningen ikke op til forventningerne. Måske lå foredragene i april måned for sent på sæsonen, måske var ugedagen forkert i forhold det vante, måske havde temaet ikke så meget medlemmernes interesse, således som det ellers var ventet. I styrelsen har vi imidlertid ment, at vi også ind imellem må bevæge os tematiske, så vi ikke udelukkende behandler de "rutineprægede" emner som krigene, besættelsestiden og mindretallene, hvor der sædvanligvis er et pænt fremmøde. Derfor har vi også valgt at fortsætte med en foredragsrække med temaet "fra vugge til grav" om livets gang i Sønderjylland.

Den 16.-17. april afholdt Folkeuniversitetet weekendkursus i Sønderjyllands historie på Sandbjerg, hvor foreningen bidrog med foredragsholdere og kunne glæde sig over et godt bogsalg til de 106 deltagere. Samarbejdet med Folkeuniversitetet bringer vore tilbud ud over landsdelens grænser.

Vort årsmøde fandt i 2016 sted i Toftlund på Musik- og Teaterhøjskolen. Der var cirka 70 deltagere. På generalforsamlingen blev Axel Johnsen valgt ind i styrelsen. Mogens Rostgaard Nissen holdt foredrag med titlen *Da Det Tredje Rige skulle forsvares i Sønderjylland – tyske forsvarslinjer nord og syd for grænsen 1944/45*, som der blev lyttet til med stor interesse. Efter foredraget var der rundvisning i Toftlund kirke og Herrestedgård ved Hans Jørgen Clausen.

Kredsene har også i 2016 holdt liv i traditionen med at holde fællesmøder med de lokalhistoriske foreninger og arkiver i deres områder, ligesom de har holdt deres generalforsamlinger med tilhørende foredrag. Sydslesvig kreds arrangerede i samarbejde med andre gode kræfter en foredragsrække om mindretalspolitikkerne Gustav Johannsen, H.P. Hanssen, Berthold Bahnsen og Karl Otto Meyer. Sønderborg kreds havde foredrag ved Leif Olstrup om psykiatri gennem tiderne, mens Hans Havelund fortalte om Lysabild kirke i forbindelse med et besøg der. Jørn Buch fortalte om domænegårde i Høruphav. Kredsens arrangerede desuden i samarbejde med Historisk Samfund for Als og Sundeved en foredragsrække om Sønderborg havns historie, hvor der blev holdt to foredrag, det første ved chef for havneprojektet Inge Olsen om byggeriet og ideerne nu, det andet ved Steen Boye om havnen i perioden 1900-1980. De to sidste foredrag finder sted i 2017.

Historiske udflugter

På udflugtsprogrammet i 2016 var der både nyheder og gentagelser, og hver gang fyldte vi en bus med næsten 50 pladser. På endagsturen den 2. september var første stop den prægtige klosterkirke i Bordesholm. Ved gravmindet over Frederik 1. s første kone – og over ægtemanden, som selv blev begravet i Slesvig Domkirke – blev der fortalt om tiden lige før reformationen, og ved

sarkofagerne over den sidste gottorpske hertug og stamfaderen til de oldenborgske hertuger om afslutningen på den gottorpske periode og linjen frem til Romanov-dynastiet i Rusland. Til slut fik vi adgang til Caspar von Salderns nyrestaurerede kapel og kom således tæt på den mand, som i 1773 sikrede, at Holsten blev samlet under kongen, og Danmark fik ro om sin udenrigspolitik. Dette var den helt rigtige baggrund for derefter at køre til Eutin for at besigtige slottets fornemme rum og rige samlinger med tilknytning til det gottorpske hus, Sverige og Rusland. Afslutningen var en byvandring i fyrstebyen Eutin, som i oplysningstiden vandt ry som "Nordens Weimar".

Den 11. september var der gentagelse af endagsturen til Ditmarsken, som blev overtegnet i 2015. Denne gang blev det muligt at besøge både "domkirken" i Meldorf og få en god byvandring i denne gamle og velbevarede hovedstad på vestkysten. Den 26.-29. maj var der firedages tur til hertugdømmet Anhalt for de mange, som ikke kom med i 2015.

Alle ture var begunstiget med fint vejr og som vanligt med Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen som guider og fortællere undervejs. Mogens Asmund holdt styr på tropperne og sørgede for, at overnatning og god forplejning undervejs blev betalt.

Historisk Samfund arrangerede derudover i behageligt samarbejde med Aabenraa Byhistoriske Forening en busudflugt med Jørn Buch som foredragsholder og rejseleder. Turen fandt sted den 23. august med 38 deltagere og gik til kendte sønderjyske mål som Dybbøl, Frøslevlejren og Folkehjem.

Som de foregående år stod Historisk Samfunds fem kredse for en række udflugter. Haderslev kreds besøgte Flyvestation Skrydstrup. Aabenraa kreds tog til kaptajnsgårde på Løjt Land med Mikkel Leth Jespersen som guide og har desuden arrangeret udflugter til en række gamle møller: Rundemølle, Slotsvandmøllen i Aabenraa, Rangstrup stubmølle og Sillerup mølle, Kruså vandmølle. Kredsens havde god tilslutning til disse udflugter, men deltagerrekorden tilkom vist Sønderborg kreds, som kunne samle over 100 deltagere til en tur på Broagerland med jernbaner som tema. Tønder kreds stod til gengæld for den mest omfattende udflugt i dagene 3.-5. juni til bunkersanlæg langs den jyske vestkyst fra Blåvand til Hanstholm. Som optakt til udflugten fortalte Henrik Skov Kristensen om Danmark under 2. verdenskrig. Kredsens besøgte også Gedenkstätte Ladelund.

Det digitale Historisk Samfund

På ét felt blev 2016 ikke "rutinepræget". Vores forening tog flere skridt, som hver for sig førte os længere ind i den digitale tidsalder.

Forud for historiekurset på Idræts højskolen i Sønderborg i februar om Sønderjylland 1940-45 udgav vi vores for længst udsolgte bog *Sønderjylland under krig og besættelse 1939-1945* som e-bog, så de godt 60 kursister kunne have den ved hånden. Det er foreningens første e-bog. Salget har dog ikke kunnet overbevise os om, at vi står lige foran et gennembrud med denne publiceringsform.

Kristian Pallesen har sammen med Poul Müller og Hans-Ole Mørk arbejdet intensivt for at styrke vores synlighed med vores hjemmeside og på Facebook.

Resultatet blev en helt ny hjemmeside og en stærkt fornyet Facebook-profil, som straks førte til en kraftig stigning i besøgstallet hos de to steder på nettet. Siden lanceringen medio august har der i gennemsnit været 100 besøgende hver dag på hjemmesiden. Der er også arbejdet med held for at få flere til at abonnere på det elektroniske nyhedsbrev. Det har nu godt 550 modtagere – hvoraf op imod to tredjedele læser det!

Sammen med Historisk Afdeling ved Aarhus Universitet og Grænseforeningen arrangerede vi den 3. oktober på Sandbjerg en workshop om digital formidling af Sønderjyllands historie.

Lige før årsskiftet blev *Sønderjyske Årbøger* fra 1889 til 2013 elektronisk tilgængelige på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside www.tidsskrift.dk. Årbogen er her i godt selskab med andre historiske tidsskrifter og kulturtidsskrifter, og artiklerne er elektronisk søgbare. Det er tanken, at de kommende årgange skal lægges op med to års forsinkelse, således at der stadig er en fordel ved at være medlem af Historisk Samfund. Det samme vil ske, når *Sønderjysk Månedsskrift* på et senere tidspunkt også kommer på tidsskrift.dk tilbage fra starten i 1924. [Tidsskrift.dk](http://tidsskrift.dk) rummer også mulighed for, at der kan gives adgang til de nyeste årgange af årbog og månedsskrift til vore medlemmer. Det kræver imidlertid yderligere overvejelser, før dette sættes i værk, men før eller siden vil det ske.

Genforeningsjubilæet 2020

Historisk Samfunds forberedelser til markeringen af 100-året for Genforeningen begyndte allerede i 2015. I 2016 fandt de ind i en større sammenhæng. På de nationale foreningers netværks møde den 18. januar gjorde formanden rede for vore tanker og planer, som blev velvilligt modtaget. De nationale foreninger vedtog at invitere formanden for Region Syddanmark, borgmestrene fra de syd- og sønderjyske kommuner, lederne af de nationale mindretal med flere til et møde den 11. april. De fire sønderjyske borgmestre meldte før dette møde ud, at de agtede at nedsætte et præsidium, som skal stå for de vigtigste markeringer i jubilæumsåret og så vidt muligt koordinere de mange aktiviteter, der uden tvivl vil blive tale om. Historisk Samfund anmodede straks om en plads i præsidiet. På mødet den 11. april fremlagde formanden på ny foreningens tanker og planer. Vores anmodning om en plads i præsidiet blev efterfølgende imødekommet, og præsidiet holdt sit første møde den 13. september, hvor Aabenraas borgmester Thomas Andresen blev valgt til formand. Præsidiet har siden holdt et møde den 3. april i år.

PR-aktiviteter og kontor

I april 2016 deltog Historisk Samfund for første gang i Historiske Dage i Øksnehallen i København. Det resulterede i 18 nye medlemmer og et bogsalg på ca. 13.000 kr. Men det krævede også en stor indsats, især af Finn Bach, men også af Mogens Asmund, Arne Jørgensen og Kristian Pallesen. Efter nærmere overvejelse blev det imidlertid besluttet at deltage igen i år.

Blandt de andre PR-aktiviteter bør vi nævne en ny udgave af vores hvervebrochure "Kom i godt selskab", besøg ved Mogens Asmund i forbindelse

med historieundervisning hos LOF i Rødding og Toftlund og et arrangement i Vollerup Forsamlingshus med henblik på at sælge Svend Beiers erindringsbog *Sønderjysk Lommeuld* med Finn Bach som ankermand. Finn Bach har desuden kontaktet alle sønderjyske boghandlere for at afsætte vore bøger i kommission, ligesom han har varetaget bogsalget ved mange arrangementer.

PR-initiativerne betød, at bogsalget blev bedre end forudset i budgettet, og at vi fik en pæn tilgang af nye medlemmer, men alligevel måtte vi notere en "rutinepræget" mindre tilbagegang i det samlede medlemstal fra 2128 til 2096.

Ligesom PR-arbejdet har kontoret igen i 2016 været bemandedt udelukkende med frivillige medarbejdere: Hans-Ole Mørk, Mogens Asmund, Henrik Posselt og Maria Erbs. Frivillige medarbejdere spiller en stor rolle også på andre områder. Kristian Pallesen står for vores hjemmeside og vore elektroniske nyhedsbreve, og han redigerer vore indstik i *Sønderjysk Månedsskrift*, som Hans-Ole Mørk indtil nu har stået for den grafiske udformning af. Poul Müller har ansvaret for vores Facebook-profil. Foreningen skylder alle de frivillige en varm tak for indsatsen i 2016. En helt særlig tak skal rettes til Hans-Ole Mørk, der om få dage – med udgangen af april nemlig – sætter punktum for mange års frivillig indsats for Historisk Samfund for at nyde et velfortjent otium. Uden Hans-Ole Mørk havde foreningen været ilde faren igennem en lang årrække, det gælder både kontoret, årbogen og indstikkene. Heldigvis har Hans-Ole Mørk varslet sin afgang i så god tid, at vi har kunnet indrette os derefter, navnlig ved at Henrik Posselt går ind og tager vare på flere opgaver. Det er en løsning, som vi er meget trygge ved. Henrik Posselt har også overtaget opgaven med at forsende *Sønderjysk Månedsskrift* i samarbejde med spejderne, efter at Jørgen Cleemann gik på pension fra Institut for Sønderjysk Lokalhistorie ved årsskiftet.

Tak til fonde og samarbejdspartnere

Historisk Samfund for Sønderjylland skylder som de foregående år Museum Sønderjylland – Institut for Sønderjysk Lokalhistorie en stor tak for assistancen til vores sekretariat, ligesom Museum Sønderjyllands andre afdelinger og Rigsarkivet i Aabenraa lagde plads til mange af vore arrangementer på favorable vilkår.

I 2016 har vi igen haft et godt samarbejde med Idrætshøjskolen i Sønderborg og Folkeuniversitetet. I årets løb har vi med tak modtaget tilskud fra Den sønderjyske Kulturaftale, Alving Fonden, Dansk Kultursamfund af 1910, Gunder og Mattes Matthiesen Nissens Fond, Gårdejer Christian Larsen og hustrus Mindelegat, H.P. Hanssens Mindefond, Lauritz og Augusta Dahls Legat, Pastor Niels Møgelvangs Litteraturfond, P.J. Schmidt-Fonden, Sydbank Sønderjylland Fond, Traugott Møllers Fond og Vicepolitimester Per Thaulows og Hustru Eva Agnete Thaulow, født Kihlstrøm's, Fond.

Jørgen Schmidt Lund, Skodborg, opfordrede til markering af 100-året for våbenstilstanden den 11. november 1918. Beretningen blev enstemmigt godkendt af forsamlingen. Dernæst fremlagde foreningens kasserer, Arne Fredsted Jørgensen, regnskabet, som viste et overskud på 98.565 kr. Frede Rudolph, Aabenraa,

spurgte til principperne for lagerregulering af skrifterne. Kassererens beretning blev ligeledes enstemmig godkendt. Kontingentet for 2018 fastsattes til uændret 325 kr. for enhedsmedlemskab med Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, 225 kr. for medlemskab med årbogen alene og 275 kr. for abonnement på månedsskriftet. Der var ikke indkommet forslag til årsmødet. På valg til styrelsen var Mogens Asmund, Finn Bach, Elsemarie Dam-Jensen, Lars N. Henningsen, Arne Fredsted Jørgensen, Kristian Pallesen og Hans Schultz Hansen, som alle blev genvalgt. I stedet for Kim Furdal, der udtræder af styrelsen, indvalgte Henrik Posselt. På valg som revisorer var Jørn Andersen og Olaf Krag, der begge genvalgte. Under eventuelt takkede formanden Kim Furdal og Hans-Ole Mørk for deres mangeårige indsats for Historisk Samfund. Efter kaffebordet lyttede forsamlingen med stor interesse til museumsdirektør Henrik Harnows foredrag *Industrisamfundets havne 1840-1970 – med et blik på de østjyske fjordhavne*. Som afslutning på årsmødet fortalte eventkonsulent Michael Nielsen, VUC Syd, om skolen og fremviste dens nye bygning.

Hans Schultz Hansen

Aabenraa Kreds

Årets generalforsamling blev igen afholdt på Rigsarkivet, og Mogens Asmund blev valgt til dirigent. Foreningens formand, Erling Madsen, fortalte om Rundemøllens historie, for kredsens havde valgt møllernes historie i landskabet som dette års tema for aftenvandringerne.

Vi indledte den 11. maj på Rundemølle, og denne aften var vi 40 deltagere, som sluttede på Slotsmøllen i Aabenraa. Næste tur var den 23. maj til Haderslev museum med stubmøllen fra Rangstrup og Lennart Madsen som fortæller. Vi kørte videre til den smukke vindmølle Sillerup mølle. Det var Tove Jensen, der stod for turen. Vi kunne godt have været lidt flere deltagere denne aften.

I efteråret havde vi igen en tur til kaptajnsgårdene på Løjt land med en glimrende fortælling af Mikkel Leth Jespersen, Aabenraa museum. Der deltog 50 deltagere i turen.

Den 22. september var det turen til de store møller, som Tove Jensen og Lone Janfeldt havde tilrettelagt. Vi startede i Kruså og sluttede på Kobbermølle, hvor vi fik god guidning af to fra museet der. Vi var igen 40 mand med.

Det årlige møde med kredsens lokalhistoriske forening blev afholdt i Stubbæk, og Ensted lokalhistoriske forening var aftenens værter. Det er helt inspirerende at høre om det store arbejde, de forskellige foreninger laver i det gamle Aabenraa amt.

Erling Madsen

Haderslev Kreds

2016 blev året, hvor kredsens bestyrelse igen kom op i gear. På kredsens årsmøde i 2016 lykkedes det ikke at få en fuldtallig kredsbestyrelse, men de resterende i bestyrelsen blev af generalforsamlingen bemyndiget til at supplere bestyrelsen – og det lykkedes – oven i købet med en, der fik gennemsnitsalderen til at falde markant.

Kredsen arrangerer hvert år minimum én forårstur og én sensommertur. De tre sidste arrangementer har været:

– et arrangement om Haderslev med udgangspunkt i de udgravninger, der har været ved Starup Kirke og inde i Haderslev, og den bog, der udkom i 2016: *Haderslev – en stad bliver til*. Dette arrangement blev afholdt på Gretbjergshus – den tidligere Halk skole på Haderslev Næs.

– et reformationsarrangement i samarbejde med Sønderjysk skolemuseum med Charlotte Appel fra Aarhus Universitet

– og et arrangement i samarbejde med Skodborg Hjemstavnsforening med besøg i Skrydstrup hos Team Tordenjet. Arrangementet var meget spændende og blev næsten et heldagsarrangement.

Der er planlagt arrangement i Ribe efteråret 2017 – som en sensommerudflugt – en lørdagsudflugt med frokost.

Endvidere blev planlægningen sat på skinner til årsmøde 2017, som blev afholdt i Haderslev kredsens område med foredrag om Haderslev Havn.

Karl Erik Olesen

Sønderborg Kreds

Vores bestyrelse har et godt samarbejde i vores diskussioner om enkeltstående arrangementer og sammenhængende projekter. Sønderborg kreds kan godt lide at gennemføre projekter, men er også klar over, at kirkebesøg og andre enkeltstående arrangementer er vigtige.

Vores arrangementer i 2016:

23. februar. Psykiatriens historie ved Leif Olstrup i Menighedshuset i Sønderborg.

16. marts. Besøg på Ringridermuseet i Sønderborg – spændende museum og flinke rundvisere.

Rundvisning i Lysabild kirke ved pastor Hans Havelund. Efterfølgende generalforsamling den 12. april, hvor der desværre ikke var mange til generalforsamlingen.

Vores jernbaneprojekt, som har strakt sig over to år, blev afsluttet på formidabel vis i samarbejde med Broager. 24. maj gav de en flot rundtur med cirka 100 deltagere. Tak til Carl Jürgen og kompagni i Broager.

Vi har holdt en række bestyrelsesmøder, hvor vi har drøftet fremtidige arrangementer i kredsens. Sønderborg kreds har et godt samarbejde med lokalarkiverne, og det er netop Historisk Samfund for Sønderjyllands opgave. Vi tog kontakt til Augustenborg, da vi kunne tænke os at arrangere en tur – i lighed med Broager rundt – i Augustenborg i foråret i uge 20. Der sker meget spændende med vedligehold af husene. I bestyrelsen har vi tidligere luftet en idé om at tage emner om småbygninger op med rundture. Småbygninger er et meget stort område lige fra ishuse til sandhuse – listen er næsten uendelig. Men det område arbejder vi videre med. I første omgang bliver det helt konkret, idet vi har en aftale med Egen om at besøge 2 brandstationer i 2017.

Onsdag d. 30. november på Knøs' gård i Høruphav fortalte Jørn Buch om domænegårde.

I Sønderborg kreds har vi det problem, at mange forveksler de to foreninger: Historisk Samfund for Sønderjylland/Sønderborg kreds og Historisk Samfund for Als og Sundeved. Ofte har vi temaer og foredrag, der kører ind over hinanden. Derfor indledte de to foreninger et større projekt i fællesskab omkring havnen i Sønderborg, hvor vi gik retrospektivt til værks.

Projektet startede med Inge Olsen, direktør for Land, By og Kultur i Sønderborg Kommune. Hun fortalte om status og visioner for Sønderborg havn i riddersalen på Sønderborg Slot onsdag d. 7. september, hvor cirka 220 mødte op.

Næste led i fællesprojektet var Sten Boye fra Historisk Samfund for Als og Sundeved med lysbilledforedrag også i riddersalen på Sønderborg slot d.12. oktober; cirka 200 mødte op. Hans område var havnen tilbage til omkring 1900. Projektet fortsætter i 2017 med to foredrag om havnen i 1600-1800 og havnen i middelalderen.

Det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger blev afholdt i Sundeved den 9. november. I kredsen har vi en fast procedure, hvor stedet for afholdelsen af mødet går på omgang, og på mødet aflægges to lokalhistoriske foreninger beretning. Det er altid gode møder, hvor vi kan snakke om vores ideer.

Christian Bo Bojesen

Tønder Kreds

Den 30. marts afholdt vi generalforsamlingen i Tønder kulturhus med 17 deltagere; foredragsholder var Henrik Skov Christensen fra Frøslevlejren, der fortalte om 2. verdenskrig. Bestyrelsen forblev uændret.

Om aftenen den 20. april var der en tur til Ladelund.

Vores årlige tur først i juni gik denne gang til den jyske vestkyst med hovedvægten på Atlantvolden, tyskernes forsvarsværk (bunkers) og blandt andet Tirpitz-stillingen. I Thyborøn så vi det nyåbnede museum om første verdenskrigs største søslag ud for Jylland, en flot og spændende udstilling.

Det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger blev holdt i Højer, hvor Marie Overgaard fortalte og viste rundt i møllen.

Finn Clemmensen

Sydslesvig Kreds

Vores første arrangement i 2016 fandt sted den 7. marts, hvor vi havde besøg af landet Slesvig-Holstens minister for Europa, kultur og justits Anke Spooren-donk, der med udgangspunkt i Kapp-mindesmærket ved Gottorp Slot berettede om mindesmærkers betydning for nutidens forståelse af fortidige hændelser og tolkning heraf. På Ankes gamle skole havde pedel Toni forberedt et smukt pyntet kaffebord til de omkring 25 deltagere, som fik en rigtig god og spændende aften.

Den 30. april 2016 deltog Mogens Rostgaard Nissen på kredsens vegne i styrelsesmødet og det efterfølgende årsmøde på Musik & Teaterhøjskolen i Toftlund.

Generalforsamlingen i 2016 blev afholdt på Dansk Centralbibliotek i "Den blå Sal" tirsdag den 3. maj 2016. Bestyrelsen består efter valget fortsat af: Kir-

sten la Cour – formand, Kristian Arentsen – protokolfører, Sybilla Nitsch – kasserer, Mogens Rostgaard Nissen – bisidder, Klaus Tolstrup Petersen – bisidder.

Efter generalforsamlingen holdt leder af Den Slesvigske Samling historiker Klaus Tolstrup Petersen foredrag om "Mindretalspolitikeren Gustav Johannsen", der i slutningen af 1800-tallet prægede landsdelens udvikling inden for mange forskellige områder. Mødet samlede omkring 20 deltagere.

Den 15. november 2016 mødtes vi på "Valsbølhus", hvor vi i samarbejde med Valsbøl danske Menighed afholdt et foredrag i serien om markante mindretalspolitikere. Denne gang handlede det om Karl Otto Meyer, hvis hele virke gennem alle årene fra begyndelsen af 1950'erne udgik fra Skovlund-Valsbøl området. Foredragsholder var forskningsleder ph.d. Mogens Rostgaard Nissen, som fortsætter arbejdet med den politiske biografi om Karl Otto Meyer. Der var omkring 60 interesserede deltagere.

Desuden planlægger vi en aftenvandring i Rendsborg med tidligere skoleinspektør Joachim Martin i eftersommeren 2017.

Et foredrag ved historiker ved Den slesvigske Samling Marco Petersen om Sönke Nissen under overskriften "Diger, død og diamanter" ligger klar til brug. Vi satser på at kunne indbyde interesserede til både at høre foredraget og komme på en tur gennem kogen, der bærer hans navn. Marco Petersen fortæller i et kritisk og underholdende foredrag om, hvorfor Sönke Nissens minde er blevet bevaret og hvordan denne myte passer med vores erindringskultur.

Et nyetableret udvalg: "Fornylsesudvalget" vil se på mulighederne for fælles aktiviteter for kredsene, blandt andet på et forslag om kulturhistoriske vandringer.

Og så er der naturligvis planerne for genforeningsjubilæet 2020.

De nationale foreningers netværk har i år holdt flere møder startende i januar 2016. Historisk Samfund for Sønderjylland har været med til at præge planerne for det kommende jubilæum, og det er fortsat hensigten, at foreningen – repræsenteret af de fire nordlige kredse – deltager ved afstemningsfesterne den 10. februar 2020. For vores vedkommende har Sydslesvigkredsen givet tilsagn om, at vi "gør noget" i forbindelse med afstemningsdagen i zone II den 14. marts. Vi vil snarest mulig tage initiativ til, at vi mødes omkring et bord og en kande kaffe for at tænke mulighederne igennem.

Kirsten la Cour

Oversigt over årsskrifter og periodica 2016/2017

Udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer
og arkiver 2016/2017

Agerskov

Årsskrift 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Agerskov sogn. 2017. 32 sider. Indhold: Sine Hansen: "Sines barn- og ungdom" – Magnus Brink: "Bossen's gård i Rangstrupgårde" – Hertha Frei Christensen og Hans Frei: "Beretning om deres far Holger Frei" – Peder Møller: "Barndomserindringer" – Dannevirke 3.3.1938: "Johannes Lunds gårdbrand" – "Udflugt" – "Arkivudvalg" – "Bestyrelsen". Ekspedition: Jens Lautrup, "Meldkjær", Overbyvej 4, Geestrup, 6520 Toftlund, tlf.: 40 45 11 79, email: meldkjaer@stofanet.dk

Augustenborg

Årsskrift 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg og Omegn. 2017. 40 sider. Indhold: Birthe Thuesen: "Forord" – Paul Hartmann: "Ruth Forum Møller" – Poul Krog: "Augustenborg Bitteren" – Hans Andersen: "En udvandrers pionértiden" – Knud Terp: "Glimt fra tidlige skoledage" – Birte Thuesen: "Bogbinder Jessen" – Poul Krog: "Færgestedet ved Fynshav II" – Rasmus Jensen: "Notmark krøniken – Rumohrsgård" – Birte Thuesen: "Julen 1862 i Asserballe Præstegård" – Poul Krog: "Café Sølyst / Alskroen I" – Poul Krog: "Danske soldaters ankomst i 1920".

Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg og Omegn, Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf.: 74 47 18 08, email: aug.larkiv@pc.dk

Bevtoft og Tirslund

Årsskrift 2017. Årsskrift aktuelt fra Bevtoft/Tirslund Lokalhistoriske Arkiv

Udgivet af Lokalhistorisk forening og arkiv for Bevtoft og Tirslunds Sogne. 2017. 30. årgang. 24 sider. Indhold: "Finnebarnet i Danmark på Lihmskov Vestergård, Jarmo Lehtonen" – "Mindernes Besøg, ind under jul 1916, af Frederik Faber" – Anni Huusmann: "Sæbekogning" – Anni Huusmann: "Tirslund Kro 1835 – 1920" – Fra Gram arkiv: "Dansk med Liv og Sjæl" – Anni Huusmann: "Årets gang i arkivet" – "En hædersmand Jørgen Schmidt" – Elmo Lange (2014): "Fra en studepranger til en salmedigter" – "En spøjs indbydelse, fra arkivet".

Ekspedition: Lokalhistorisk forening og arkiv for Bevtoft og Tirslunds Sogne, Bevtoft Skole, Krygersvej 45, 6541 Bevtoft.

Bov og Holbøl sogne

Historisk årbog for Bov og Holbøl Sogne. Årgang 39. 2016

Udgivet af Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne. Årgang 39. 2016. 123 sider. Indhold: "Forord" – Ib Krogh-Nielsen: "Genforeningsstenen ved Sønderhav" – H. C. Jørgensen, med bidrag af Anne Kathrine og Hans Moos: "En gård i Undelev og dens mennesker" – Fortalt til H. H. Bang af Svend List: "Den brutale lærer i Bov" – Annemarie Sahl (født Vad): "Barndommens land i Kruså" – Erik Broe Petersen: "Padborg Station under besættelsen" – Torben Ølholm: "Et friluftsteater i evig lyst og nød" – H. C. Jørgensen: "Røverhøvding på Bov Kro" – Hanne Løfqvist: "R. P. Sørensen i bakspejlet" – Knud Rebsdorf: "Kvinder vilde af sult" – Torben Ølholm: "Den lille private genforeningssten" – H. C. Jørgensen: "En ny bog fra Bang" – Mads Mikkel Tørsleff: "Oldemorstof i et travlt 2016" – Anne Grete Schlaikjer-Petersen: "Et solidt minde for R. P. Sørensen" – H. C. Jørgensen: "En aktiv periode for foreningen" – Jørgen Rasmussen: "Nyt og spændende fra arkivet" – "Historisk Årbog" – "Det sker i foreningen" – "Bestyrelsen for Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne".

Ekspedition: Superbrugsen i Padborg, LokalBrugsen i Holbøl, biblioteket på Oldemorstof, Bovvej 2, Padborg.

Bredebro

Æ Hjuulspor 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Bredebro og Omegn. 14. årgang. 2016. 84 sider. Indhold: "Husk os – til foreninger og private" – Gunnar Jensen: "Forord" – "Årets glimt" – Jannik Lorenzen: "Da Jannik igen gik til filmen" – "Tilbageblik – glimt fra for 50, 40 og 25 år siden" – Yrsa Lønne: "Stormfloden for 40 år siden" – Yrsa Lønne: "Peder Moos – kendt møbeldesigner fra Bredebro" – Søren Nissen: "En Vestslesvigs Landsby gennem århundreder" – Berit Elbæk Christensen: "Fra Harres til Afghanistan" – "Guldkonfirmation" – Kaj Elkjær Larsen: "Dreng ved Vadehavet" – Jens H. Friis: "Forskellen mellem min og min fars soldatertid" – Yrsa Lønne: "Uddrag af interview fra 2013 med Anna Hansen i Bredebro" – "Billeder fra flytningen af Lokalhistorisk Arkiv i efteråret 2016" – "Bogliste 2016" – "Lokalhistorisk Arkiv for Bredebro og Omegn" – "Bestyrelsen og medarbejderne".

Ekspedition: Sparekassen i Bredebro, Min Købmand i Ballum og Lokalbrugsen i Visby.

Broager

Broagerland XIX

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland. 2016. 108 sider. Indhold: Carl Jürgen Bock: "Forord" – Kaj Østergaard: "Kunstnerkolonien Egersund" – Carl Jürgen Bock: "Familien på Skeldegaard 1823 – 1951" – Birgit Christensen: "Sammendrag af Arne Jessens artikel om Skodsbøl skole" – Ragnhild Brun Nielsen: "En vestjyde der fik sit virke på Broagerland" – Ragnhild Brun Nielsen: "Mine erindringer som gendarm L. V. Brun's datter" – Birgit S. Chri-

stensen: "Livet i en småkårsfamilie i 1900-tallet" – Anne Rasmussen: "Sangkor gennem 75 år" – Christian Kronika: "Mindestenen "UP EWIG UNGEDEELT" på Broager Kirkegård" – Svend Krongaard Hansen: "Skodsbøl – Egersund jagtforening" – Morten Wolff Nielsen: "En mand med fremtidsvisioner" – Kaj Østergaard: "Set og sket".

Ekspedition: Carl Jürgen Bock, Skeldekobbel 20, 6310 Broager, tlf.: 74 44 14 58, email: bock@bbsyd.dk

Egen

Årsskrift 2016

Udgivet af Egen Sogns Lokalhistoriske Arkiv. 2016. 48 sider. Indhold: Henrik Skrydstrup: "Forord" – Jørgen Wrang: "Møller i Egen Sogn" – "Sagnet om de gale møllere" – Anne Marcussen: "Oplevelser fra 2. verdenskrig" – "Bombefly nødlønder på Als" – Jens Jørgen Jensen: "Egen Frivillige Brandværns 75 års Jubilæum" – Wilhelm Deichgräber: "Vænn it folk væll go" / Vers af Deichgräber – "Indholdsfortegnelse" – "Bestyrelsen".

Ekspedition: Egen Sogns Lokalhistoriske Arkiv, Sommervej 17, 6430 Nordborg, mandage: 18.00-21.00, eller Superbrugsen, Guderup.

Ensted

Årsskrift 2016

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening. 2016. 64 sider. Indhold: "Indholdsfortegnelse" – "Forord" – Günther Rossen: "Mit livs teatereventyr del II" – "Fangelejr i brand" – "Det skete i 1916" – "Billeder" – "Det skete i 1966" – "Familien Jacobsen, Torp" – Eyvin Teisner-Kjær: "Fra rekrut til fixeroperator i flyvevåbnet 1956-1957" – "Guldkonfirmation 2016" – "Barndomsoplevelse ved Storeddammen" – "Årsberetning 2015-16" – "Foreningens bestyrelse – åbningstider m.m.".

Ekspedition: Niels Høj Rossen, Sdr. Hostrup Bygade 64, Sdr. Hostrup, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 61 33 57, email: biniro@mail.dk

Felsted

Historisk Årbog for Felsted Sogn 2016

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn. Nr. 34. 2016. 103 sider. Indhold: Kai Eskildsen Møller: "Forord" – Anders Buch-Jepsen: "Peter Jepsens erindringer 1855-1872" – Sven Zachariassen: "En god iværksætterhistorie" – Kai Eskildsen Møller: "Matros Jens Magnus Petersen" – Andreas Asmussen: "En snedker- og tømrerforretning gennem to generationer" – "Læge Alfred Jacobsens erindringer" – Søren Gülck: "Jagten på den lille ring" – Frede Møller: "Martha og Jørgen Møller" – Ejner Thaysen: "Krigsinvalid i første Verdenskrig" – Lorenz Lorenzen: "Uddrag af Hejmdal 1916" – Andreas Asmussen: "Hissel-slægten og dens liv og virke i Tumbøl" – Dorte Holm Frandsen (redigeret af): "Peter Christian Voznys fortælling" – Lorenz Lorenzen: "Uddrag af Hejmdal 1966" – "Guldkonfirmation 2016" – Andreas Asmussen: "Banegårdsplads – gen-

foreningsplads – P-plads – Torveplads” – Kai Eskildsen Møller: ”Set og sket 2016” – Kai Eskildsen Møller: ”Foreningen – arkivet – Patsches Hus” – ”Annoncer”.
 Ekspedition: Kai Eskildsen Møller, Tværgade 5, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 52 44 61, mobil 20 23 44 61, e-mail: info@felsted-arkiv.dk

Gram

Årsskrift 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn. 2016. 31 sider. Indhold: ”Bestyrelsen” – ”Forord” – Karl Gunnar Gregersen: ”Formandens beretning” – Hans Henrik Lundtofte: ”Årsberetning fra Arkivet” – ”Skulpturen ”Sorgen” af Niels Hansen Jacobsen 1918” – ”Baggrundsstof” – ”Beretninger fra soldater ved fronten (Jens Juel Nicolaisen, Peter Paulson, L. F. og A. Rolskov-Paulsen)” – Sven-Erik Ravn: ”Hjemmefronten”, herunder ”Kvindens rolle i samfundet”, ”Markplanen fra fronten”, ”Man lærte at tilpasse sig” – ”Nødpengesedler Gramby 1920” – ”Braine” – ”Krigskammerater” – Hans Petersen: ”Erindringer og optegnelser” (fortsættelse fra Årsskrift 2015) – ”Billedfortegnelse”.
 Ekspedition: Karl Gunnar Gregersen, Åvej 14, 6510 Gram, tlf.: 74 82 20 68 eller 21 45 22 62, email: kagr@haderslev.dk

Årsskrift 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn. 2017. 27 sider. Indhold: ”Forord” – Karl Gunnar Gregersen: ”Formandens beretning” – ”Bestyrelsen” – Hans Henrik Lundtofte: ”Årsberetning fra Arkivet” – ”Optakt til Gram Tæppefabriks historie” – Caroline Emilie Andersen: ”Vi blader i Grams historie” – ”Gram Tæppefabrik” – ”Sammenhæng i Gram” – ”Gram Campingplads” – ”Pinsefesten i Gram” – ”Stenkisten ved Sct. Tøgers kirke” – Lennart S. Madsen: ”Sct. Thøgers kirke” – ”Helligkilder og sagn” – ”Gårdejer Hans Petersens erindringer og optegnelser” (fortsættelse fra Årsskrift 2016) – ”Billedfortegnelse”.
 Ekspedition: Karl Gunnar Gregersen, Åvej 14, 6510 Gram, tlf.: 74 82 20 68 eller 21 45 22 62, email: kagr@haderslev.dk

Gråsten

Årsskrift 2016

Udgivet af Historisk Forening for Graasten by og egn. 2016. Nr. 42. 72 sider. Indhold: Jørgen D. Matthiesen og Else Egholm: ”Min barndom i Alnor” – Kaj Nygaard og Else Egholm: ”Historien om en flaske Fransk Terpentin” – Hans Erik Schmidt Andersen: ”Hans Schmidt, en handelsmand fra Alnor” – Else Ringholm: ”Ringgades børnehavn” – Hanne Reese Næsberg-Andersen: ”Gråsten set med danske øjne” – Else Egholm: ”Årets gang” – Bodil Gregersen: ”Æresmedlem” – Bodil Gregersen: ”Foreningens beretning” – Else Egholm: ”Arkivets beretning” – ”Bestyrelsen”.
 Ekspedition: Bodil Gregersen, Klokkevej 2, Rinkenæs, 6300 Gråsten, tlf.: 74 65 31 81 eller 24 23 70 79, email: bodilgreg@gmail.com

Haderslev

Langs Fjord og Dam. Lokalhistorie omkring Haderslev. 2016

Udgivet af Forlaget Gammelting. 2016. 128 sider. Indhold: Henrik Heinemeier: ”Fra Haderslev til Hollywood” – Claus M. Smidt: ”Af en gammel Haderslevslægts historie” – Helge C. Jacobsen: ”Landhøkere og købmænd nord for Haderslev Fjord” – Hans Vilhelm Bang: ”En tur gennem Slotsgade” – Sven Daugberg: ”Missionshotellet i Haderslev” – Olaf Johnsen: ”Amtsvæverens Hus – Pladsgade 2” – H. E. Sørensen: ”Vågnende danskhed – Dannevirkekredsen” – Hans Aage From: ”Skipper Krog” – Thorkild Nielsen: ”Brødrene Lorenzen – fire brødre i krig og fred”.
 Ekspedition: Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, Dalgade 7, Postboks 122, 6100 Haderslev, tlf.: 74 52 75 66. Email: haderslev@museum-sonderjylland.dk

Hejls-Hejlsminde

Bygebjerg. Møntfund på Bygebjerg. Hjemstavnsdigter og maler. Erindringer fra 50-erne og 60-ernes Hejls. Årsskrift 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde. 2016. 80 sider. Indhold: Henning Nielsen: ”Bygebjergs tidlige historie” – Amy Lewring: ”Møntskat gemt for de vilde kosakker” – Mogens Krag: ”Jens Tygesen” – Knud Erik Iversen: ”Barndomsminde fra Hejls”.
 Ekspedition: Gunnar M. Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf.: 75 57 47 54. Email: trappendal@profibermail.dk

Hoptrup

Hoptrup Sogns Lokalhistoriske Forening. Årsskrift 2016

Udgivet af Hoptrup Sogns Lokalhistoriske Forening. 33. årgang. 2016. 47 sider. Indhold: Jens M. Knudsen: ”Formandens beretning” – Thorkild Tingleff: ”Ejendommen ”Prøvestenen”” – Jørgen Hasberg: ”Hoptrup By” – Ove Ethelberg: ”De faldne fra Hoptrup sogn 1916” – Laura Juhl Jensen: ”Min hjemmetske barndom” – ”For 100 år siden” – ”For 75 år siden” – ”For 50 år siden” – ”For 25 år siden” – Ove Ethelberg: ”Niels Raben, Englandsfrivillig” – Laura Juhl Jensen: ”Jørgen Lauritz Juhls beretning fra krigen 1914-18”.
 Ekspedition: Jørn Hasberg, Kalmargårdparken 18, Marstrup, 6100 Haderslev, tlf.: 64 57 68 86.

Højer

Højeregnens Lokalhistoriske Forening 2017

Udgivet af Højeregnens Lokalhistoriske Forening. 2017. 24 sider. Indhold: Siegfried Lorenzen: ”Bonevoksfabrikken i Højer” – Lorens Hansen: ”Flygtningelejren på Hohenwarte” – Jørn F. Petersen: ”Troldestenen ved Daler kirke” – ”Højer og Omegns Brugsforening” – Aage Andersen: ”Emmerlev Havbad” – ”Fra bestyrelsen” – ”Billeder fra en del af Højer, der snart forandres” – ”Program 2017”.
 Ekspedition: Jørn Frendesen Petersen, Ternholm 3, 6280 Højer, tlf.: 74 78 28 79, email: debjerg@email.dk

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn. Årsskrift nr. 35 – 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn. Nr. 35. 2017. 41 sider. Indhold: "Forord" – Mary Larsen og John Schmidt: "Den sidste erhvervsfisker i Høruphav?" – Fortalt af Peter A. Christensen: "Fortællinger og anekdoter fra Mindebjerg og omegn" – Fortalt af Peter A. Christensen: "Håndværker i Hørup Sogn" – Fra Peter A. Christensens notater: "Slagtere i Hørup og Høruphav" – Fra Peter A. Christensens notater: "Malere i sognet i ældre tid" – Kurt Philippsen: "Min vej til Hørup Centralskole" (afslutning på artikel i årsskrift nr. 33 og 34) – Andreas Kaad: "Årets gang i lokalarkivet på Hørup skole" – Torben Meier: "Snedkeriet på Kallehave i Hørup" – Fra Peter A. Christensens notater: "Isning" – Fra Peter A. Christensens notater: "Peter A. Christensens afrunding" – Hans Erik Hansen: "Året der gik ifølge avisudklip" – "Sognet rundt" (fortsat) – Henning Popp: "Arkivet 2016" – "Generalforsamling 2017 med dagsorden". Ekspedition: Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn, Vestervej 42, 6470 Sydals, tlf.: 74 40 48 84, email: kaelderarkiv@post.tele.dk

Jegerup

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn. 2016. 28. årgang. 48 sider. Indhold: "Foreningens bestyrelse" – "Jegerupgaard, Bygaden 8" – "Indholdsfortegnelse" – Bestyrelsen: "Året 2016 i Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn" – "Mindeord over Mathias Nørgaard" – Lisbeth Kærgaard Pedersen: "Husrensning – Den uventede gæst" – Mette Gram Qvade: "Portræt af en Jegerupborger, Winholdt Johan Qvade" – "Egon Jessen fortæller" – Ole Nedergaard: "Altartavlen i Jegerup Kirke" – Lisa Hansen: "Jegerup Bageri i to generationer" – Lis Pedersen: "Erindringer fra Jegerup gamle skole" – Karen Jensen: "Rejsen til Samoa" – Aage Gram: "Kirke og skole" – "Konfirmation 1925 i Jegerup Kirke". Ekspedition: Vojens Boghandel, Rådhuscentret 23, 6500 Vojens, tlf.: 27 11 79 55.

Klipleve

Fra Klipleve Sogn 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Klipleve Sogn. 2016. 77 sider. Indhold: "Redaktion af årsskriftet" – "Forord ved formanden" – "Krigsdagbog – fortsat fra Årsskrift 1914 og 1915" – "Klip fra Heimdal 1916" – "Små historier fortalt af Anker Nielsen fra Klipleve i 50erne" – "Huse i Klipleve, Storegade 23, 24, 35 (Klipleve Hovedgade)" – "Skildpaddesuppe" – Kaj Lassen: "Utroligt – men sandt" – "Klip fra Jydske Tidende 1966" – "Året 2016 i billeder" – "Hitler-skæg" – "Karl Fuglsangs oplevelser fra 1938 - 1945" – "Slægtsforskning i stenalderen" – "Åbningstider, bestyrelse m.v.". Ekspedition: Kaj Lassen, Holmvej 15, Klipleve, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 68 74 62. Email: lassen@bbsyd.dk

Løgumkloster

Historisk Forening for Løgumkloster Kommune. Årsskrift 2017

Udgivet af Historisk Forening for Løgumkloster Kommune. 2017. 60 sider. Indhold: "Indholdsfortegnelse" – Lars Halskov Madsen: "Løjtnantsbænkene i klosterkirken i Løgum" – Vagn Lauritzen: "Et krigsbrev anno 1917" – Allan Honoré: "En sten kommer til byen" – Allan Honoré: "Zonen" – Allan Honoré: "Mågestellet" – Jørgen Lauterbach: "Min bedstefars familie" – Vagn Lauritzen: "Ved en korsvej – om bebyggelsen Løgumbjerg" – "Aflleveringer til arkivet, 2016" – "Historisk Forening for Løgumkloster Kommune" – "Lokalhistorisk Arkiv". Ekspedition: Vagn Lauritzen, Ved Dammen 56, 6240 Løgumkloster, tlf.: 74 74 43 03 eller 21 48 20 43, e-mail: vagn-lauritzen@mail.tele.dk

Løjt

Det gamle Løjt

Udgivet af Løjt Sogns Lokalhistoriske Forening. Bd. 33. 2016. 104 sider. Indhold: Karl Lildholdt: "Forord" – Ida Lildholdt Jacobsen: "Ballerinaen fra "Trekroner"" – Poul Raae: "Huset i Sønderjylland" – Hans Chr. Elbjerg: "Fra Lammetsbjerg til Californien" – Lars Henningsen: "Kirkekamp i Løjt 1798" – Karen Harder Lildholdt: "Kirkeinventarium Løjt 1862" – Karl Lildholdt: "Løjttinger på blokadebryderen "Kronborg"" – Hans Chr. Elbjerg: "Captain and Captains Missis" – Karl Lildholdt: "Kammerdreng og Jungmand" – Hans Heiselberg Paulsen: "Paul Hansens dagbog fra Jacobsgård" – Karen Harder Lildholdt: "Strandgården fra Barsø" – Peter Elberg Eskildsen: "Løjt Handelsgartneri" – Karl Lildholdt: "Bogannmeldelser" – "Løjt lokalhistoriske Forenings bestyrelse". Ekspedition: Erling Madsen, Dyvedhoved Møllevvej 1, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 61 78 04, email: elm@madsen.mail.dk

Nordborg

Årsskrift 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Nordborg-området. 2017. 44 sider. Indhold: "Indhold" – Jens-Ove Hansen: "Forord" – "Redaktørens side" – "Prøjsisk soldat i "Fredstid"" – "Fredsslutningen og Genforeningen". Ekspedition: Hans Jørgen Berg, Skovvej 14, 6430 Nordborg, tlf.: 74 45 10 58, email: famberg@berg.mail.dk

Rens

Historisk årbog 2016

Udgivet af Rens & Omegns Lokalhistoriske Forening. 2016. 76 sider. Indhold: Ruth Christensen: "Forord og bestyrelse" – Johannes Renleff-Madsen: "Erindringer fra min barndom og opvækst i Rends" – Lorens Hansen: "Veje og vandløb" – Christian Thomsen: "En af de sidste husmandskolonier" – Kitta og Sven Petersen: "De, der aldrig kom hjem" – Jens Chr. Jensen: "Rens" – Johs. Kristiansen: "Digt "å syndejsk"" – Peter og Arne Jacobsen: "Erindringer fra Ll.

Jyndeved og Bølå" – Anne Grethe Cornelsen: "Mit liv i grænselandet" – Ruth Christensen: "Huse, der er forsvundet fra bybilledet".

Ekspedition: Rens & Omegns Lokalhistoriske Forening, Pebersmarkvej 4, 6372 Bylderup Bov, e-mail: rens@rens-lokalhistorie.dk

Rødning

Historisk Årbog for Rødning-egnen 2016

Udgivet af de lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg i den "gamle" Rødning Kommune. 2016. 120 sider. Indhold: "Forord" – John Busk Jepsen: "Peter Thun Foersom – en præstesøn fra Øster Lindet" – Marie Boesen: "Jens Østergaard, Københoved" – redigeret af Niels Chr. Andersen: "En gammel kærnekarl" – Keld Mortensen: "Soldat og krigsfange i 1. verdenskrig" – Mads Christian Hansen (skrevet i 1996): "Minder fra en svunden tid i Lintrup" – Fortalt af Herluf Jensen, Agnes Damkjær, Theodor Karsten Skov, Gerda og Niels Arne Skov, Axel Nielsen, Chr. Mærsk og Nisensius Jacobsen: "Cykelhandler Theodor Skov, Brændstrup" – Hans Peter Petersen: "P. Pedersens Vognmandsforretning" – Anne Grethe Hjerrild Nielsen (research) og Niels Chr. Andersen: "Uden konerne gik det ikke" – Kirsten Rosendahl: "Erindringer fra min barndom og ungdom i Jels" (af Niels Rosenberg) – "Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg".

Ekspedition: Rødning Lokalhistoriske Arkiv, Søndergyden 15, 6630 Rødning, tlf.: 79 96 56 65, e-mail: roeddingarkivet@hotmail.com

Rødekro

Lokalhistorisk Forening Rødekro 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening i Rødekro. 2016. 144 sider. Indhold: "Foreningens bestyrelse og udvalg" – "Afleveringer til arkivet 2015" – "Året 2015-16" – Andreas Jessen Ratzert: "Fortællinger fra mit livsforløb" – Carl Hansen: "Hjordkærs første vognmand" – Hans Gert Jakobsen: "Træk af et levnedsløb" – Günther Meyenburg: "Et tilbageblik" – Niels Lynggaard: "Den sande historie om HAVBRUS 1979 - 2016" – Vilhelm Eilersen: "Johannes Eilersen, urmager i Rødekro 1927 - 1968" – Lorenz Petersen ved Ingrid Nissen: "En levnedserbetning" – Ingrid Nissen: "Nyheder i Hejmdal for 100 år siden, 1916" – Christian Skøtt: "Fra le til mejetærsker" – Jes Jepsen og Hans Nissen: "Hydevad før og nu" – Egon Kaas: "Klip fra 1966 i Jydske Vestkysten" – Ingrid Nissen: "Lidt om de gamle landsbyskikke og vedtægter" – Christian Skøtt: "Julegrisen slagtes" – Heine Gubi (skrevet til sin nevø Erling Gubi i 1987): "Heine Gubi fra Løgumgård fortæller om sin barndom og ungdom i Nr. Hjarup" – Christian Skøtt: "Ka` do haus? den tid før fjernvarmen" – Mogens Jessen: "Andreas Jonas Asboe (1847-1918) en landskabsmaler – "en ugift bror"" – "Ejendomme på Lundemarkvej" – Mogens Jessen: "Helleved frivillige brandværn, den 13. februar 1943" – Artikel i Jydske Tidende 1945: "Belønning for rask redningsarbejde".

Ekspedition: Rødekro Boghandel, Østergade 3, 6230 Rødekro, tlf.: 74 66 10 77.

Sundeved

Skrift for Lokalhistorisk Forening for Sundeved 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Sundeved. 2016. 80 sider. Indhold: "Forord" – "Nuværende bestyrelse for Lokalhistorisk Forening for Sundeved" – Birreth Solmer: "Jørgen Fangel fortæller" – Musse Fenn-Hansen: "Diplom for bol nr. 5 på Nybølmark" – Laila Petersen: "Fra tavle og griffel til pc" – Afskrift af Folker Svane – fra DSK-bog 1942: "En sommeraften ved Reims" – Carl Peter Møller: "Tante Marens minder" – Birte Thuesen: "Lys i juletræet 1918" – Folker Svane: "Det sidste damplokomotiv" – Olav J. Bonefeld: "Nødpengesedlerne fra Avnbøl" – Afskrift fra avisartikel: "Gårdbrand i Stenderup i 1934" – John Solkær: "Lokalhistorisk Forening for Sundeved ændrer sit logo" – "Rettelse til sidste års Skrift" – "Året der gik".

Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv, Bakkensbro 6, Ullerup, 6400 Sønderborg. Telf. 29 63 79 75 i åbningstiden: mandag 9-11 og onsdag 13-15, dog lukket i juli og august, e-mail: sundevedarkiv@gmail.com

Toftlund

Toftlund Lokalhistoriske Forening. Årsskrift 2017

Udgivet af Toftlund Lokalhistoriske Forening. 2017. Årgang 11. 56 sider. Indhold: "Indholdsfortegnelse" – "Forord" – CEC: "Kartoffelmelsfabrikken" – Lizzy Weiss: "Feriebarn for 70 år siden" – CEC: "Post i Toftlund" – "Brugsuddeler Gunnar Jensen" – "Kender du hjemmesiden" – Tove Thygesen: "Om at være dus" – "Da var der telegrammer til" – Hans Michaelsen: "I lære hos købmand Olesen i 1950'erne" – "Mandbjergmøderne" – Frede Rudolph: "Frede Rudolph på arkivet november 2016" – LM: "Gæster på arkivet" – "Arkibas" – LM: "Hvem er den gamle slagter Popp?" – LM: "Jens Huusmann på arkivet november 2016" – "Lokalhistorisk Arkiv og lokalsamfund" – "Før – og nu" – "Bestyrelsen".

Ekspedition: tlhf6520@gmail.com eller tlf. 20 25 95 13 Anne-Grethe Petersen, formand.

Tønder

Tønder-erindringer XVII. 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Gl.-Tønder Kommune. 2016. 48 sider. Indhold: "Forord" – Siegfried Carsten Lorenzen: "S. C. Lorenzen, Tønder – Kolonialvarer fra 1880 til 1992" – Nils, Lars og Jens Ellekjær: "Tre generationer i Kino Tønder" – Verner Madsen: "Kvickly... glimt fra årene på Plantagevej!" – Søren P. Sørensen: "Livet på Tønder Kaserne ved 2. Telegrafbataljon (2.TGBTN)" – Peter Marcussen: "Min tid som bydreng hos Tønder Kafferisteri" – Bent Hansen: "Folkevogn i Tønder gennem knap 70 år".

Ekspedition: Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Gl.-Tønder Kommune, Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf.: 74 72 33 26, email: mail@lha-toender.dk

Vojens

Årbog 2016 for Lokalhistorisk Forening for Vojens-området

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vojens-området. 30. årgang. 2016. 67 sider. Indhold: "Forord" – Gunnar Aarup Kristensen: "Over Jerstal Skole 1960 - 1998" – "Noter fra aviser: For 75 og 100 år siden" – Agnes Svendsen: "Gerlof Juhlers Vej, Hørløkke, Skrydstrup" – Redigeret af Agnes Svendsen: "Gavle: Søndergade" – Helge C. Jacobsen: "Stationsbyens (næsten) selvforsynende arbejderfamilie i tiden 1935 - 1955" – Helge C. Jacobsen: "En mølles vandring" – Jacob Kramer Hero: "Tidsmaskinen venter" – Ole Edvard Mogensen: "FC Vojens" – Erik Christensen: "Sporskifter til DSB" – Jens A. Ratzter: "Vojens Vester Kro – Hotel Pauli" – Jens A. Ratzter: "To Schønning brødrer vidt forskellige forretninger i Vojens i tiden 1907 - 1954" – Fra Dannevirke, Modersmaalet 25.9.1941: "Den påtænkte Bypark i Over Jersdal" – Fra arkivets samlinger: "Et minde. To breve" – "Navneliste over faldne i Skrydstrup Sogn i 1. verdenskrig" – Preben F. Nørup: "Foreningens virke 2016" – Agnes Svendsen: "Årets gang på Arkivet i 2016" – "Adresseliste mm. for Lokalhistorisk Forening for Vojens-området".

Ekspedition: Preben F. Nørup, Kædevænget 1, 6500 Vojens, tlf.: 74 54 16 02, email: noerupsenior@gmail.com

Vonsbæk

Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn. Årsskrift 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn. 13. årgang. 2016. 24 sider. Indhold: Holger Eskildsen – "Formanden har ordet" – "Generalforsamling d. 16. marts 2016" – Hans E. Wildfang: "Historie om Mølkærsgaard og mine oplevelser på gården" – Mona Kähler: "Se Norges Blomsterdal" – "Markedsdag 28. maj 2016" – "Glimt fra 2016" – "Når 'Den Røde hane gale'" – Irene Sørensen: "Første Verdenskrig 1916" – "Vonsbæk Sangforening den 18. januar 1933/ Sang fra købmand Olssons gemmer" – "Kommende arrangementer" – "Bestyrelse og medarbejdere".

Ekspedition: Holger K. Eskildsen, Kildager 30, Bæk, 6100 Haderslev, tlf.: 74 57 91 10, email: he9110@gmail.com

Øster Lindet

Glimt fra Øster Lindets sogns historie. 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn. Nr. 30. 2016. 24 sider. Indhold: "Mejeriet i Øster Lindet" – "Fortælleaften på Øster Lindet Skole 24/11-99" – Frode Rindom: "Ellen Kirstine og Jens Rindom startede landmandsgerning i Mojbøl, forår 1943" – "Forening og Arkiv 2016".

Ekspedition: Kaj Frandsen, Villavej 13, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf.: 74 84 61 06.

Aabenraa

Historier fra Bybakken. Årsskrift for Aabenraa Byhistoriske Forening 2016

Udgivet af Aabenraa Byhistoriske Forening i samarbejde med Museum Sønderjylland – ISL. 2016. 80 sider. Indhold: "Forord" – Carlo Daus-Petersen: "Handelslivet kræver dristighed og vovemod... men vi skal kunne sove roligt om natten! Købmandsgården Søndergade 24 og købmændene" – Mikkel Leth Jespersen: "Ligger Danmark i Aabenraa, eller er I naboer?" Kaptajn Christoffer Conrad Fischers beretning fra Rio de Janeiro og New Orleans 1839/40" – Lars N. Henningsen: "Dansk-tysk strid skjult under kirkegulvet" – Jens Rasmussen: "Brev fra Jep og Doris" – Lars N. Henningsen: "Et heltekapel i Aabenraa 1916" – Jens Rasmussen: "En sejltur til Barsø under krigen 1864" – Jørgen Witte: "Borgmester Bendix Schow som politimester og censor i Aabenraa i 1830erne". Ekspedition: Bog og idé, Ramsherred 28, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 62 22 29.

"På valsen med Carl F. Rosenvold" ved Claus Lildholdt. Tillæg til årsskrift for Aabenraa Byhistoriske Forening 2016

Udgivet af Aabenraa Byhistoriske Forening i samarbejde med Museum Sønderjylland – ISL. 2016. 84 sider. Indhold: Svend Nielsen: "Forord" – "Indledning" – "Om navere og vandrende håndværkere" – "Brevene" – "Efterskrift" – "Noter".

Ekspedition: Bog og idé, Ramsherred 28, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 62 22 29.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Forretningsudvalg:

Formand: Forskningsleder, dr.phil **Hans Schultz Hansen**, Østergade 14, 6392 Bolderslev. 41 71 74 01 (Rigsarkivet Aab.), hsh@sa.dk

Næstformand: Tidl. arkiv- og forskningschef, dr.phil. **Lars N. Henningsen**, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, 74 62 76 17, larsnhenningsen@gmail.com

Kasserer: Områdedirektør **Arne Fredsted Jørgensen**, Mågen 53, 6270 Tønder, 73 72 44 17, ilaj5352@gmail.com

Sekretær: Cand.oekon. **Mogens Asmund**, Nørreløkke 5, 6200 Aabenraa, 40 36 09 38, moas@post.tele.dk

Journalist **Finn Bach**, Flensborgvej 26, 2.th., 6200 Aabenraa, 40 68 20 98, finnbach@hotmail.com

Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rostgaard Nissen**, Dansk Centralbibliotek, Flb., Postboks 528, 6330 Padborg, 0049 461 86 97 190, mrn@dcbib.dk

Tidl. kommunikationschef **Kristian Pallesen**, Sletmarken 38, 6310 Broager, 61 51 47 88, pallesen6310@gmail.com

Tidl. forretningsfører **Henrik Posselt**, Langløkke 10, 6200 Aabenraa, 30 29 56 74, langlokke@bbsyd.dk

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

Tidl. museumsinspektør, ph.d. **Inge Adriansen**, Gustav Johannsens Vej 6, 6400 Sønderborg, 74 42 95 25, inge.adriansen@mail.dk

Overinspektør **Elsemarie Dam-Jensen**, Markledgade 20, 6240 Løgumkloster, 74 74 51 34, edj@mail.tele.dk

Museumsinspektør, ph.d. **Mikkel Leth Jespersen**, Museum Sønderjylland, Kulturhistorie Aabenraa, 6200 Aabenraa, 74 62 26 45, mije@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør, ph.d. **Axel Johnsen**, Stjernevej 27, 6300 Gråsten, 71 72 55 30, adjo@museum-sonderjylland.dk

Overinspektør **Lennart S. Madsen**, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev, 6100 Haderslev, 74 52 75 66, lema@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør **Anne Marie Overgaard**, Margrethevej 1, 6280 Højer, over@museum-sonderjylland.dk

Overinspektør, adj. professor, dr.phil. **Carsten Porskrog Rasmussen** Rodekær 1, 6200 Aabenraa, 74 62 66 05, cpr@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør, cand.mag. **René Rasmussen**, Nygade 36, 6270 Tønder, 73 72 00 06, renerasmussen@bbsyd.dk

Overinspektør, ph.d. **Henrik Skov Kristensen**, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, 74 67 65 57, henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsudvalgsformænd:

Haderslev: Karl Erik Olesen, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev, 74 52 54 20, keohaderslev@gmail.com

Aabenraa: Erling L. Madsen, Dybvighoved Møllevej 1, 6200 Aabenraa, 74 61 78 04, elmmadsen@mail.dk

Sønderborg: Christian Bo Bojesen, Havbo 2, 6470 Sydals, 74 41 59 74, havbo2@stofanet.dk

Tønder: P. t. ubesat

Sydslesvig: Kirsten la Cour, Gammelau 2, D-24980 Schafflund, 0049 4639 782402, lac@skoleforeningen.de

Samfundets sekretariat og ekspedition:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 46 83, e-mail: hssdj@hssdj.dk, www.hssdj.dk

Åbningstid for sekretariatet:

Tirsdag-torsdag kl. 09.00-14.00, fredag 09.00-12.00

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Arkiv- og forskningschef, ph.d. Mogens Rostgaard Nissen, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Norderstrasse 59, D-24939 Flensburg (Postboks 528, 6330 Padborg). Tlf. 0049 461 86 97 190, e-mail: mrn@dcbib.dk

Sønderjysk Månedsskrift: Overinspektør Elsemarie Dam-Jensen,
Markledgade 20, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 51 34,
e-mail: elda@museum-sonderjylland.dk

Skriftrække: Overinspektør, ph.d., Henrik Skov Kristensen,
Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57,
e-mail: henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsbestyrelser:

Aabenraa-kreds:

Kredsformand **Erling L. Madsen**, Dybvighoved Møllevvej 1,
6200 Aabenraa, 74 61 78 04, elmmadsen@mail.dk
Kasserer **Iver H. Ottosen**, Runesvinget 39, 6330 Padborg, iverho@mail.dk
Sekretær **Lone Janfelt**, Jørgensgård 52, 6200 Aabenraa,
lonejanfelt@gmail.com
Tove Nørgård, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa,
tovenoergaard@yahoo.com
Peter Rastrup, Jørgensgård 47, 6200 Aabenraa, peter@rastrup.net

Haderslev-kreds:

Kredsformand **Karl Erik Olesen**, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev,
74 52 54 20, keohaderslev@gmail.com
Kasserer **Kirsten Fynbo**, Søndergade 34 E, 6630 Rødding,
kirstenfynbo@hotmail.com
Sekretær **Jørn Olesen**, Øsby Stadionvej 9, 6100 Haderslev,
jolesen@mail.tele.dk
Ellen Jensen, Persillegade 9, Rødding, ellenjensen@skodborg-net.dk
Medlem **Jørgen Pedersen**, Sundparken 66, 6100 Haderslev,
jelsep@mail.tele.dk

Sønderborg-kreds:

Kredsformand **Christian Bo Bojesen**, Havbo 2, 6470 Sydals,
74 41 59 74, havbo2@stofanet.dk
Sekretær **Margrethe Iversen**, Farverløkke 33, 6310 Broager, mai@lhuset.dk
Svenn-Erik Outzen, Vester Søvej 11, 6430 Nordborg, buchoutzen@adr.dk
Sonny B. Andersen, Brogade 7, 1., 6400 Sønderborg, sba@bukhmark.dk
Hans Stengaard Jessen, Egernvej 1, 6400 Sønderborg,
stengaardjessen@mail.tele.dk

Tønder-kreds:

Kredsformand: P. t. ubesat. Kontaktperson **Finn Clemmensen**,
Toften 22, 6780 Skærbæk, 74 15 21 47, odaogfinn@gmail.com
Sekretær **Olav Madsen**, Rylen 19, 6270 Tønder, gorylen@gmail.com
Protokolfører **Marie Stærk**, Abterpvej 50, 6261 Bredebro,
nielsbock@mail.dk
Finn Clemmensen, Toften 22, 6780 Skærbæk, 74 15 21 47,
odaogfinn@gmail.com
Jens Lautrup, Overbyvej 4, 6520 Toftlund, meldkjaer@mail.dk

Sydslesvig-kreds

Kredsformand **Kirsten la Cour**, Gammelau 2, D-24980 Schafflund,
0049 4639 782402, lac@skoleforeningen.de
Næstformand **Kristian Bøgebjerg Arentsen**, Margarethenstr. 16,
D-24939 Flensburg, kbarentsen@hotmail.com
Kasserer **Sybilla Nitsch**, Königsbergerstr. 14, D-25852 Eggebek,
sybilla_nitsch@skoleforeningen.de
Klaus Tolstrup Petersen, Norderstr. 59, D-24939 Flensburg, ktp@dcbib.dk
Mogens Rostgaard Nissen, Dansk Centralbibliotek, Flb.,
Postboks 528, 6330 Padborg, mnr@dcbib.dk

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

RESULTATOPGØRELSE

Note	Regnskab 2016 kr.	Regnskab 2015 kr.
FORENINGSVIRKSOMHED		
<i>INDTÆGTER</i>		
Foreningskontingent og abonnement	505.858	527.037
Tilskud	232.500	243.527
Andre indtægter	<u>160.662</u>	<u>132.418</u>
	<u>899.020</u>	<u>902.982</u>
<i>UDGIFTER</i>		
Sønderjyske Årbøger	-178.955	-179.669
Sønderjysk Månedsskrift	-459.275	-458.794
Medlemsaktiviteter	<u>-172.126</u>	<u>-143.144</u>
	<u>-810.356</u>	<u>-781.607</u>
RESULTAT AF FORENINGSVIRKSOMHED	<u>88.664</u>	<u>121.375</u>
FORLAGSVIRKSOMHED		
Indtægter vedr. skrifter	294.314	250.374
Omkostninger vedr. skrifter	-257.324	-168.162
Lagerregulering	<u>86.467</u>	<u>-53.921</u>
RESULTAT AF FORLAGSVIRKSOMHED	<u>123.457</u>	<u>28.291</u>
DÆKNINGSBIDRAG		
	212.121	149.666
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	<u>-209.392</u>	<u>-186.450</u>
RESULTAT FØR RENTER	2.729	-36.784
Renteindtægter og udbytte	54.504	46.662
Kursdifferencer m.v.	<u>41.332</u>	<u>-73.791</u>
ÅRETS RESULTAT	<u>98.565</u>	<u>-63.913</u>

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

BALANCE

	31.12.2016 kr.	31.12.2015 kr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	86.467	0
Debitorer	183.124	204
Tilgodehavende moms	0	0
Periodeafgrænsningsposter	308.608	118
Obligationer	0	0
Investeringsbeviser	2.217.991	2.233
Likvide beholdninger	<u>767.656</u>	<u>779</u>
AKTIVER I ALT	<u>3.563.846</u>	<u>3.334</u>
PASSIVER		
Ikke disponerede midler	1.755.395	
Fra årets resultat	<u>98.565</u>	<u>1.755</u>
	<u>1.853.960</u>	
Hensættelser:		
Den sønderjyske søfarts historie	500.000	
Kommende års udgivelser	<u>350.000</u>	<u>850</u>
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER	<u>2.703.960</u>	<u>2.605</u>
Forudfaktureret kontingent	536.966	503
Skyldige omkostninger mv. i øvrigt	239.982	165
Mellemregning med kredse	28.454	26
Skyldig moms m.v.	<u>54.484</u>	<u>35</u>
KORTFRISTET GÆLD	859.886	729
PASSIVER I ALT	<u>3.563.846</u>	<u>3.334</u>

Regnskabet for Historisk Samfund for Sønderjylland er revideret af Revisionscentret Aabenraa, Oluf Krag, samt den årsmødevalgte, interne revisor, Jørn Andersen. Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger, og er underskrevet af begge revisorer den 8. marts 2017. Regnskabet er godkendt på foreningens ordinære årsmøde den 29. april 2017.

